

ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΚΑ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ

**ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ - ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα:

**«Η εκπαίδευση ως πολιτική κοινωνικής επανένταξης των ενήλικων
κρατουμένων στην Ελλάδα»**

Επιβλέπων:

Παναγιώτης Ζάννης

Σπουδάστρια:

Όλγα Κελίδου

ΑΘΗΝΑ – 2011

«Η επανένταξη, χωρίς να αποτελεί απλή ουτοπία, απέχει πολύ από την πραγματικότητα.

Εμφανίζεται μάλλον σαν τη γραμμή του ορίζοντα προς την οποία πρέπει να τείνουμε».

Lazerges Christine, 2000

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κοινωνική επανένταξη των ενήλικων αποφυλακισμένων αποτελεί ένα περίπλοκο εγχείρημα στην κοινωνική πολιτική γενικότερα και την εφαρμογή της σωφρονιστικής πολιτικής της Ελλάδας ειδικότερα. Τα προβλήματα κοινωνικού αποκλεισμού που βιώνουν οι αποφυλακισμένοι εμπλέκονται με τα θεσμικά προβλήματα του ίδιου του σωφρονιστικού συστήματος και της λειτουργίας των καταστημάτων κράτησης στην Ελλάδα.

Η εκπαίδευση ενήλικων κρατουμένων φαίνεται πως είναι μια ουσιώδης παράμετρος και απαραίτητη στρατηγική που δύναται να σπάσει το φαύλο κύκλο «αποκλεισμός-φυλάκιση-αποκλεισμός», με πολλαπλά οφέλη πάνω στην προσωπικότητα των κρατουμένων αλλά και στη μείωση του ενδεχομένου υποτροπής. Η εκπαίδευση ενηλίκων διατρέχει την κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ειδικά τα τελευταία χρόνια έχουν προωθηθεί θεσμοί και προγράμματα σχολικής, επαγγελματικής και κοινωνικής εκπαίδευσης και στη χώρα μας, που απευθύνονται σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες, μεταξύ αυτών και στην ομάδα των κρατουμένων-αποφυλακισμένων. Ωστόσο, η εκπαίδευση ενήλικων κρατουμένων δεν κρίνεται επαρκής συνθήκη άρσης του κοινωνικού αποκλεισμού τους, παρά τις θετικές εξελίξεις, καθώς εξακολουθεί να απευθύνεται σε μικρό πληθυσμό ενήλικων κρατουμένων. Έτσι, με την εργασία αναδεικνύεται ότι η εκπαίδευση ως πολιτική κοινωνικής επανένταξης των ενήλικων κρατουμένων στην Ελλάδα εμφανίζεται περισσότερο ως μια απελευθερωτική διάσταση στο τιμωρητικό περιβάλλον της φυλακής, με συμβολικό αλλά ουσιαστικό περιεχόμενο και λιγότερο ως πρακτικό εφόδιο για την επαγγελματική επανένταξη και την άρση του στιγματισμού των αποφυλακισμένων.

Λέξεις κλειδιά: αποφυλακισμένοι, εγκλεισμός, εκπαίδευση ενηλίκων, επαγγελματική κατάρτιση, κοινωνική εκπαίδευση, κοινωνικός αποκλεισμός, κοινωνική επανένταξη, κρατούμενοι, σωφρονιστικό σύστημα, φυλακές.

ABSTRACT

The social inclusion of ex-prisoners constitutes a perplexing project in social policy in general and especially in the implementation of the penitentiary policy in Greece. The social exclusion problems that ex-prisoners face entangle with the institutional problems of the penitentiary system and the operation of prisons in Greece.

The education of adult prisoners seems to be a crucial factor and a necessary strategy, able to relieve the vicious circle “exclusion-incarceration-exclusion”, with multiple benefits to the prisoners’ personality, as well as in reducing recidivism. Though adult education runs through EU social policy, several institutions and school, vocational and social educational programs for adults have been promoted in recent years in Greece, addressing to vulnerable social groups, among which are imprisoned and ex-prisoners. However, the education of adult prisoners is not a sufficient condition to impede their social exclusion, despite the positive developments, since it is still addressed to few adult prisoners. Hence, this thesis highlights that education as a social inclusion policy of adult prisoners in Greece appears more as a liberating dimension in the punitive environment of prison, with a symbolic content -though substantive-, than as a practical asset, able to promote professional inclusion and de-stigmatization of ex-prisoners.

Key words: ex-prisoners, incarceration, adult education, vocational training, social education, social exclusion, social inclusion, imprisoned, penitentiary system, prisons.

Συντομογραφίες

Α.Ε.Ι.	Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
Α.μεΑ.	Άτομα με αναπηρία
αν.Ν.	Αναγκαστικός Νόμος
Άρ.	Άρθρο
Γ.Γ.Δ.Β.Μ.	Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης
Γ.Γ.Ε.Ε.	Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων
Γ.Γ.Λ.Ε.	Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης
Δ.Σ.	Διοικητικό Συμβούλιο
Δ.Υ.Σ.	Δεν υπάρχουν στοιχεία
Ε.Α.Ε.Α.	European Association for the Education of Adults
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Ε.Δ.Α.	Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
Ε.Ε.Ε.Φ.	Ευρωπαϊκή Ένωση για την Εκπαίδευση στις Φυλακές
Ε.Κ.Κ.Ε.	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Ε.Κ.Κ.Ν.	Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων
Ε.Κ.Ο.	Ευπαθείς Κοινωνικές Ομάδες
Ε.Κ.Τ.	Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο
ΕΛ.ΚΕ.ΠΑ.	Ελληνικό Κέντρο Παραγωγικότητας
ΕΛ.ΣΤΑΤ.	Ελληνική Στατιστική Αρχή
Ε.Ο.Π.	Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας
Ε.Π.	Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ε.Π.Α.	Εταιρείες Προστασίας Αποφυλακιζομένων
Ε.Ρ.Ε.Α.	European Prison Education Association

Ε.Σ.Δ.Δ.	Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης
Ε.Σ.Π.Α.	Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς
Ε.Υ.Σ.Ε.Κ.Τ.	Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού και Παρακολούθησης Δράσεων του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου
Η.Ε.	Ηνωμένα Έθνη
Ι.Δ.ΕΚ.Ε.	Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων
Ι.Ε.Κ.	Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης
Κ.Ε.Ε.	Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων
ΚΕ.Θ.Ε.Α.	Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων
Κ.Ε.Μ.	Κεντρική Επιτροπή Μεταγωγών
Κ.Ε.Σ.Φ.	Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο Φυλακών
Κεφ.	Κεφάλαιο
Κ.Π.Δ.	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
Κ.Υ.Α.	Κοινή Υπουργική Απόφαση
Μ.Κ.Ο.	Μη Κυβερνητική Οργάνωση
Μτφρ	Μετάφραση
Ν.Ε.Ε.	Νέοι Ελεύθεροι Επαγγελματίες
Ν.Ε.Λ.Ε.	Νομαρχιακή Επιτροπή Λαϊκής Επιμόρφωσης
Ν.Θ.Ε.	Νέες Θέσεις Εργασίας
Ν.Π.Δ.Δ.	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
Ν.Π.Ι.Δ.	Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
Ο.Α.Ε.Δ.	Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού
Ο.Δ.Ε.Α.Φ.	Ολοκληρωμένο Δίκτυο Ένταξης και Αποκατάστασης Φυλακισμένων
Ο.ΚΑ.ΝΑ.	Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών
Παρ.	Παράγραφος

Π.Δ.	Προεδρικό Διάταγμα
Περ.	Περίπτωση
Π/Υ	Προϋπολογισμός
Σ.	Σύνταγμα
Σ.Δ.Ε.	Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας
Σ.σ.	Σημείωση συγγραφέως
Σ.τ.Π.	Συνήγορος του Πολίτη
Σ.Υ.Υ.	Συνοδευτικές Υποστηρικτικές Υπηρεσίες
Σωφρ.Κ.	Σωφρονιστικός Κώδικας
Τ.Ε.Ι.	Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
Τ.Π.Ε.	Τεχνολογίες Πληροφορικής Επικοινωνιών
V.E.P.S.	Virtual European Prison School
Χ.χ.	Χωρίς χρονολογία
Υ.Α.	Υπουργική Απόφαση
Υπ. Δ.Δ.Α.Δ.	Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
Υπ.Ερ.Κ.Α.	Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης
Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ.	Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος.....	11
Εισαγωγή.....	13
ΜΕΡΟΣ Α'	18
Κεφάλαιο 1 ^ο	18
1. Ο κοινωνικός αποκλεισμός και η κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων	18
1.1 Κοινωνικός αποκλεισμός: οριοθέτηση και εννοιολόγηση	18
1.2 Το «αναμορφωτικό» και το «δικαικώ» πρότυπο κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων	22
1.3 Ο κοινωνικός αποκλεισμός και η επανένταξη των αποφυλακισμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση	24
Κεφάλαιο 2 ^ο	27
2 Η λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα.....	27
2.1 Κοινωνικό προφίλ κρατουμένου και αποφυλακισμένου	27
2.2 Ο θεσμός της φυλακής.....	33
2.3 Το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα	36
2.3.1 Ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας	39
2.3.2 Οι φυλακές στην Ελλάδα.....	42
2.3.3 Οι συνέπειες του εγκλεισμού.....	44
Κεφάλαιο 3 ^ο	48
3 Φορείς κοινωνικής επανένταξης αποφυλακισμένων στην Ελλάδα.....	48
3.1 Ο ρόλος της κοινωνικής υπηρεσίας των φυλακών	48
3.2 Μετασωφρονιστική αρωγή και μέριμνα.....	50
3.2.1 Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Ν.Π.Ι.Δ. «ΕΠΑΝΟΔΟΣ».....	50

3.2.2	Επιτροπές Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων	53
3.2.3	Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης: Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.)	54
3.2.4	Πρωτοβουλίες ιδιωτικού- εθελοντικού τομέα	57
ΜΕΡΟΣ Β'		59
Κεφάλαιο 4 ^ο		59
4	Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην κοινωνική επανένταξη του αποφυλακισμένου	59
4.1	Το ευεργέτημα της εκπαίδευσης στις φυλακές	59
4.2	Το δικαίωμα του κρατουμένου στην εκπαίδευση σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο	61
4.2.1	European Prison Education Association (E.P.E.A.)	65
4.3	Ο θεσμός της εκπαίδευσης στις ελληνικές φυλακές	66
Κεφάλαιο 5 ^ο		70
5	Η εκπαίδευση ενήλικων κρατουμένων ως στοιχείο κοινωνικής επανένταξης	70
5.1	Η εκπαίδευση ενήλικων κρατουμένων	70
5.2	Εκπαίδευση και κατάρτιση στο πλαίσιο του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς	72
5.3	Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας των φυλακών	74
5.4	Επιμορφωτικά προγράμματα, επαγγελματική κατάρτιση και κοινωνική εκπαίδευση στη φυλακή	81
Συμπεράσματα		86
Βιβλιογραφικές αναφορές		90
Παραρτήματα		98
Παράρτημα 1: Προφίλ κρατουμένων - καταδικών στις ελληνικές φυλακές		99
Παράρτημα 2: Προφίλ αποφυλακιζόμενου ατόμου		100
Παράρτημα 3: Καταστήματα κράτησης στην Ελλάδα		103

Παράρτημα 4: Προγράμματα Ο.Α.Ε.Δ. Ε.Κ.Ο. 2010	104
Παράρτημα 5: Απορρόφηση αποφυλακιζόμενων ατόμων σε Προγράμματα Ν.Θ.Ε. και Ν.Ε.Ε. του Ο.Α.Ε.Δ., 2000- 2010	105
Παράρτημα 6: Η στάση των εργοδοτών απέναντι στα ατομικά χαρακτηριστικά.....	107
Παράρτημα 7: Οι επιδράσεις της εκπαίδευσης στη φυλακή	108
Παράρτημα 8: Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης κρατουμένων (1996)...	110
Παράρτημα 9: Επιμορφωτικά προγράμματα κρατουμένων (2009).	111
Παράρτημα 10: Ειδικά προγράμματα κρατουμένων και σωφρονιστικών υπαλλήλων των Κ.Ε.Ε. (2006-2011)	114

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια κατάθεση των προβληματισμών πάνω στο ακανθώδες ζήτημα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων και του ρόλου της εκπαίδευσης ενηλίκων στην πορεία επανόδου τους στην ελληνική κοινωνία. Η πρόκληση για την επιλογή της συγκεκριμένης θεματικής έγκειται στο διεπιστημονικό της χαρακτήρα, καθώς εμπλέκει στους κόλπους της τα αντικείμενα διαφορετικών επιστημονικών κλάδων, όπως της Ιστορίας, της Κοινωνιολογίας, της Νομικής, της Παιδαγωγικής, της Ψυχολογίας και Ψυχιατρικής. Έτσι θεωρείται πως η εργασία βρίσκεται στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων της ελληνικής Κοινωνικής Πολιτικής γενικότερα και του Τμήματος Διοίκησης Οργανισμών Κοινωνικής Πολιτικής της Ε.Σ.Δ.Δ. ειδικότερα.

Πηγή έμπνευσης για τη συγγραφή της συγκεκριμένης θεματικής στάθηκε η εργασιακή απασχόληση της συγγραφέως στη Δικαστική Φυλακή της Λάρισας καθώς και στη γυναικεία Φυλακή του Κορυδαλλού, κατά τα ακαδημαϊκά έτη 2004-2005 και 2005-2006 αντίστοιχα. Η σύντομη εμπλοκή με τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται εντός των τειχών της φυλακής, καθώς και με τον μικρόκοσμο των κρατουμένων, μέσα από την ιδιότητα της επιστημονικής συνεργάτιδας σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.) και της εκπαιδευτριας ενηλίκων Ευπαθών Κοινωνικών Ομάδων (Ε.Κ.Ο.), αποτέλεσε μια γόνιμη και σημαδιακή εμπειρία κριτικής και στοχασμού. Και αυτό, διότι γίνεται κατανοητό τόσο το μέγεθος της δυσκολίας στην προσπάθεια κοινωνικής επανένταξης του κρατουμένου στην κοινωνία, όσο και η βαρύτητα και σοβαρότητα του ρόλου του εκπαιδευτή ενηλίκων Ε.Κ.Ο., ο οποίος καλείται να συγκεράσει δύο φαινομενικά διαφορετικές προσεγγίσεις «σωφρονισμού», προσαρμόζοντας την «απελευθερωτική» διάσταση της εκπαίδευσης, στην «ελεγκτική» και «περιοριστική» διάσταση της φυλακής.

Στην πορεία αποτύπωσης των προβληματισμών πάνω στο συγκεκριμένο θέμα, ορισμένοι άνθρωποι αποτέλεσαν συνοδοιπόροι στην περάτωση του όλου εγχειρήματος.

Ειδικότερα, μνεία θα πρέπει να γίνει στον κ. Σολδάτο Αντώνιο, Μέλος Ομάδας Έργου του Ινστιτούτου Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Ι.Δ.ΕΚ.Ε.), της Γενικής

Γραμματείας Δια Βίου Μάθησης (Γ.Γ.Δ.Β.Μ.), τον οποίο και ευχαριστώ για την παραχώρηση συγκεντρωτικών στατιστικών στοιχείων που αφορούν τη λειτουργία των Σ.Δ.Ε. στις ελληνικές φυλακές και τη σύνδεσή τους με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων, καθώς και τη γόνιμη ανταλλαγή προβληματισμών και απόψεων επί του θέματος της εργασίας.

Επίσης, ευχαριστώ τον κ. Μουζάκη Διονύσιο, Προϊστάμενο Τμήματος Ειδικών Προγραμμάτων-Υπεύθυνος Προγράμματος Κέντρων Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Κ.Ε.Ε.) του Ι.Δ.ΕΚ.Ε., για την παραχώρηση συγκεντρωτικών στατιστικών στοιχείων για τη λειτουργία των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων στα Κ.Ε.Ε. της χώρας και ειδικότερα στις ελληνικές φυλακές.

Τις ευχαριστίες μου επίσης απευθύνω στον κ. Φαρσεδάκη Ιωάννη, εγκληματολόγο, εξωτερικό επιστημονικό συνεργάτη του Ν.Π.Ι.Δ. «ΕΠΑΝΟΔΟΣ», για την παροχή της πιο πρόσφατης Έκθεσης Πεπραγμένων 2010, καθώς και πληροφοριών που βοήθησαν στην κατανόηση της λειτουργίας της «ΕΠΑΝΟΔΟΥ» και του ρόλου της στην κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων.

Ακόμα, ευχαριστώ πολύ την κ. Πρωτοψάλτη, από τη Διοίκηση του Ο.Α.Ε.Δ.-Ειδική Υπηρεσία Ε.Κ.Ο., για την ανταπόκριση στο αίτημά μου περί παροχής στατιστικών στοιχείων Ε.Κ.Ο. σε Προγράμματα Νέων Θέσεων Εργασίας (Ν.Θ.Ε.) και Νέων Ελεύθερων Επαγγελματιών (Ν.Ε.Ε.) έτους 2007- 2010.

Στο πλαίσιο φοίτησής μου στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης (Ε.Σ.Δ.Δ.), θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Ζάννη Παναγιώτη, καθηγητή στην Ε.Σ.Δ.Δ. και επόπτη της τελικής εργασίας, για τις επισημάνσεις, την καθοδήγηση, τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις και τη γόνιμη ανταλλαγή απόψεων, τόσο κατά τη διάρκεια της σύνταξης, όσο και κατά τη διαμόρφωση του τελικού παραδοτέου της εργασίας.

Εισαγωγή

Το ζήτημα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων στην ελληνική κοινωνία είναι ένα δύσκολο και περίπλοκο εγχείρημα που ταλανίζει τη Δημόσια Διοίκηση διότι εμπλέκει διαφορετικές συνιστώσες. Ειδικότερα αφορά:

- Τη θεσμική οργάνωση του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος, η οποία διέρχεται μέσα από το θεσμό της φυλακής.
- Τις πολιτικές άρσης του κοινωνικού αποκλεισμού της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας.
- Την ίδια την προσωπικότητα του κρατουμένου, τις ιδιαίτερες ανάγκες του και τα προβλήματα που αναδύει ο εγκλεισμός.

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Υπ.Δ.Δ.Α.Δ.) καθίσταται το πλέον καθ' ύλην αρμόδιο στην εξεύρεση λύσεων και ανάδειξη των θεμιτών κατευθύνσεων πολιτικής πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα. Σκοπός της εργασίας είναι όχι μόνο να αναδείξει τις δυσκολίες και την πολυπλοκότητα στην προσπάθεια κοινωνικής επανένταξης του αποφυλακισμένου στην ελληνική κοινωνία, αλλά να την εξειδικεύσει πάνω στη συμβολή της σωφρονιστικής¹ εκπαίδευσης ενηλίκων, εμπλέκοντας επιπλέον το θεσμικό ρόλο του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ.).

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο Μέρη. Στο Α' Μέρος τίθεται το γενικό πλαίσιο της συζήτησης περί κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων. Ειδικότερα, στο 1^ο κεφάλαιο παρουσιάζεται η έννοια και αναδεικνύεται η σημασία του κοινωνικού αποκλεισμού και της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων. Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένα όρος που αναπτύχθηκε κάτω από συγκεκριμένες ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις τη δεκαετία του '70 στην Ευρώπη, αρχικά συνδεδεμένος με τη φτώχεια, μια σύνδεση ιδιαίτερα εμφανής και σε επίπεδο

¹ Ο όρος «σωφρονιστική εκπαίδευση» χρησιμοποιείται ως μετάφραση του όρου «correctional education» και αναφέρεται στις υπηρεσίες εκπαίδευσης και κατάρτισης που αναπτύσσονται στα καταστήματα κράτησης και όχι στην εκπαίδευση με σκοπό το «σωφρονισμό» του κρατουμένου. Η τελευταία προσέγγιση ανήκει στο λεγόμενο «αναμορφωτικό» ιδεώδες του σωφρονισμού (βλ. κεφ. 1.2).

Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.). Ο ορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού που καταγράφεται στο Sage Dictionary of Criminology αναφέρεται στη «δυναμική, πολυδιάστατη διαδικασία αποκλεισμού, πλήρως ή μερικώς, από ποικίλα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά ή πολιτισμικά συστήματα, τα οποία εξυπηρετούν την ενσωμάτωση του ατόμου στην κοινωνία» (McLaughlin et Muncie, 2001: 275). Το περιεχόμενό του είναι πολυδιάστατο, οικονομικά, νομικά και κοινωνικά προσδιορισμένο και αφορά τόσο σε μια βιωματική κατάσταση, όσο και σε μια διαδικασία. Συνδέεται με πολιτικές για την αντιμετώπισή του, ωστόσο πιστεύεται πως δεν παύει να αποτελεί ένα κοινωνικό κατασκευάσμα που επιτρέπει τη διαιώνιση ανισοτήτων ανάμεσα στους «έχοντες» και μη «έχοντες» στην κοινωνία. Στην περίπτωση, δε, του αποφυλακιζομένου, συνδέεται με το στίγμα του «εγκληματία» και της «επικινδυνότητάς» του.

Επιπλέον, επιλέγουμε τη χρήση των όρων (κοινωνική) επανένταξη, αναπροσαρμογή, αναμόρφωση, αποκατάσταση, επανακοινωνικοποίηση ως συνώνυμους, για δύο λόγους (Γιοβάνογλου, 2006: 8,9): «1) επειδή η χρήση τους ως συνώνυμων φαίνεται να έχει επικρατήσει εν τέλει στη θεωρία με ελάχιστες και ολιγόλογες εξαιρέσεις, παρότι παλαιότερα χρησιμοποιήθηκαν άλλοτε παρατακτικά, άλλοτε διαζευκτικά και άλλοτε με τη θέση του ενός ως προϋπόθεση του άλλου, χωρίς περαιτέρω διευκρινήσεις και 2) επειδή και στις επίσημες ελληνικές μεταφράσεις των διεθνών κειμένων ακολουθήθηκε η ίδια τακτική της αδιάκριτης χρήσης όλων των προαναφερθεισών εννοιών».

Η διαπραγμάτευση της προβληματικής των συγκεκριμένων εννοιών, θεωρείται λυσιτελής στο βαθμό που η οριοθέτηση του κοινωνικού αποκλεισμού δεν αρκείται στην περιγραφή του φαινομένου, αλλά δύναται να προδικάσει τις κατάλληλες πολιτικές για την αντιμετώπισή του (Τσιάκαλος, 1998), όπως συμβαίνει σε επίπεδο Ε.Ε. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως οι πολιτικές επανακοινωνικοποίησης στην Ε.Ε. στηρίζονται κυρίως στην εργασιακή επανένταξη των αποφυλακισμένων, ενέχουν, δηλαδή οικονομική χροιά, ενώ αποτελούν προϋπόθεση ευρωστίας και ανάπτυξης της ανταγωνιστικότητας της Ε.Ε.

Το 2^ο κεφάλαιο πραγματεύεται τη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα. Ο σκοπός της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων διαπερνά ως φιλοσοφία τη λειτουργία του σύγχρονου ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα, όχι όμως χωρίς προβλήματα (Κουλούρης, 2009). Αρχικά, σκιαγραφείται το προφίλ του Έλληνα κρατουμένου και αποφυλακισμένου. Το χαμηλό κοινωνικό και εκπαιδευτικό προφίλ αναγάγει την επανένταξη των αποφυλακισμένων στην κοινωνία σε μια εξαιρετικά επίπονη διαδικασία (Γιοβάνογλου, 2006: 1). Επιπλέον, η διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης οριοθετείται χρονικά και τοπικά, αφού η αναφορά στην ομάδα των αποφυλακισμένων προϋποθέτει την κράτησή τους σε φυλακή, ένας χώρος και θεσμός που έχει οξύτατα επικριθεί για την αποτελεσματικότητα της ύπαρξης και λειτουργίας του, πόσο μάλλον για τις συνέπειες που μπορεί να επιφέρει στον ίδιο τον κρατούμενο. Οι όροι «φυλακές», «σωφρονιστικά καταστήματα» και «καταστήματα κράτησης» χρησιμοποιούνται εναλλακτικά. Ο ισχύων Σωφρονιστικός Κώδικας (Σωφρ.Κ.) αναφέρεται σε «καταστήματα κράτησης», ενώ διατηρεί τον όρο «φυλακή» στην ονομασία βασικών θεσμικών οργάνων (Συκιώτου, 2011).

Το 3^ο κεφάλαιο καταγράφει τους βασικούς φορείς κοινωνικής επανένταξης και μετασωφρονιστικής αρωγής των κρατουμένων και αποφυλακισμένων στην Ελλάδα. Η κοινωνική επανένταξη ξεκινάει μέσα από τη φυλακή, καθώς, η διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού απαιτεί χρόνο για να σπάσει ο φαύλος κύκλος αποκλεισμός-φυλάκιση-αποκλεισμός, αποδίδοντας έτσι σημασία στη λειτουργία των κοινωνικών υπηρεσιών εντός των φυλακών. Στο σκέλος της μετασωφρονιστικής μέριμνας στην Ελλάδα, θεωρείται ότι δεν υπάρχουν συγκεκριμένες κατευθύνσεις του Σωφρ.Κ προς τις σχετικές υπηρεσίες (Sannas, 2011). Ωστόσο, υπάρχουν δημόσιοι φορείς, εθελοντικές και μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, οι οποίες αποτελούν αρωγούς στην προσπάθεια επανένταξης των αποφυλακισμένων. Τέτοιοι είναι το Ν.Π.Ι.Δ. «ΕΠΑΝΟΔΟΣ», οι κατά νόμο αρμόδιες Επιτροπές του Υπ.Δ.Δ.Α.Δ., ο Ο.Α.Ε.Δ. και Οργανώσεις από τον Τρίτο τομέα.

Το Β' Μέρος της εργασίας εξειδικεύεται στην παρουσίαση και σημασία των εκπαιδευτικών θεσμών ως όχημα κοινωνικής ενσωμάτωσης και άρσης του κοινωνικού αποκλεισμού των κρατουμένων. Το 4^ο κεφάλαιο επιχειρεί να αναδείξει το θετικό ρόλο της εκπαίδευσης σε ενήλικους κρατουμένους. Ειδικότερα, στην πορεία επανόδου του

(πρώην) κρατουμένου πιστεύεται ότι οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες μπορούν να αντιστρέψουν ορισμένες από τις αρνητικές συνέπειες του εγκλεισμού, όπως είναι η απόσυρση από την κοινωνική ζωή και η ρουτίνα της φυλακής (Mott, 1985: 31). Εξάλλου η εκπαίδευση των κρατουμένων θεωρείται δικαίωμα το οποίο προστατεύεται και από τον ισχύοντα Σωφρ.Κ. Με την έννοια της εκπαίδευσης στα καταστήματα κράτησης εννοείται α) η πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, β) η επαγγελματική εκπαίδευση/ κατάρτιση, που συνήθως εμπεριέχει θεωρία και πρακτική άσκηση και γ) η κοινωνική εκπαίδευση, δηλαδή η ανάπτυξη δεξιοτήτων από τρόπους εύρεσης εργασίας μέχρι επίλυση συγκρούσεων και διαχείριση συναισθημάτων (Σπινέλη, 2009).

Στο 5^ο κεφάλαιο εξειδικεύονται οι επανεντακτικές πολιτικές εκπαίδευσης και οι θεσμικές παρεμβάσεις της πολιτείας, στην πληθυσμιακή ομάδα των ενήλικων κρατουμένων. Οι θεσμικές αλλαγές και η εισροή εκπαιδευτικών θεσμών από το Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ., έχουν επιταχύνει τις προσπάθειες για ομαλή επάνοδο του κρατουμένου στην ελληνική κοινωνία και τη σύνδεσή του με την αγορά εργασίας. Βέβαια, πρόκειται για θεσμικές πρωτοβουλίες που υλοποιούνται στο πλαίσιο κατευθυντήριων γραμμών και συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων από την Ε.Ε, μέσω του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (Ε.Σ.Π.Α.). Ειδικά η μελέτη των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.) στα καταστήματα κράτησης απαιτεί ξεχωριστή αναφορά γιατί όπως υποστηρίζεται, ένα σχολείο στη φυλακή θεωρείται ένας αυτόνομος θεσμός (Μαρινοπούλου, 2009), χωρίς να λησμονείται η εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, θεσμοί οι οποίοι χαίρουν θετικής ανταπόκρισης από τους ίδιους τους κρατουμένους.

Λόγω της ευρύτητας του αντικειμένου της εργασίας, επιχειρείται η εστίαση σε επανεντακτικούς εκπαιδευτικούς θεσμούς που αφορούν την εκπαίδευση ενήλικων κρατουμένων. Έτσι, η αναφορά στη εκπαίδευση ανήλικων κρατουμένων θα απαιτούσε διακριτή μελέτη λόγω των ποιοτικών διαφορών που αναπτύσσονται μεταξύ των διαφορετικών ηλικιακών ομάδων-στόχων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Επίσης, δε γίνεται ιδιαίτερη μνεία σε ειδικές κατηγορίες κρατουμένων, όπως οι ψυχικά πάσχοντες και οι ουσιοεξαρτημένοι: Η σωματική και ψυχική υγεία κρίνεται παράγοντας επιρροής και συσχέτισης με όσες εκπαιδευτικού χαρακτήρα δραστηριότητες αναπτύσσονται στα

καταστήματα κράτησης για τις συγκεκριμένες ομάδες, προαπαιτώντας ξεχωριστή μελέτη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που λειτουργούν στα συγκεκριμένα καταστήματα κράτησης². Τέλος, για λόγους έκτασης της εργασίας δεν αναλύονται θεσμοί που δε σχετίζονται με την εκπαίδευση και ενδεχομένως θα άνοιγαν ένα νέο κεφάλαιο μελέτης στο θέμα της κοινωνικής επανένταξης. Τέτοιοι είναι οι εναλλακτικοί τρόποι έκτισης ποινής³, ο θεσμός των αδειών, της εργασίας εντός και εκτός φυλακής, της ψυχαγωγίας και άθλησης των κρατουμένων.

Μεθοδολογικά, αξιοποιήθηκε ένα πλήθος επιστημονικών βιβλίων και άρθρων που πραγματεύονται ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού και επανένταξης ειδικών πληθυσμιακών ομάδων, καθώς και θέματα εκπαίδευσης ενηλίκων και Ε.Κ.Ο. Επιπλέον, αντλήθηκαν στατιστικά στοιχεία⁴ από την Ελληνική Στατιστική Αρχή και το Ι.Δ.ΕΚ.Ε., έρευνες και πρακτικά/ παρουσιάσεις Ημερίδων, που εξηγούν και διαμορφώνουν συγκεκριμένες επιστημονικές απόψεις. Φυσικά η αξιοποίηση πρωτογενών πηγών, όπως του θεσμικού πλαισίου και της παραχώρησης στοιχείων από προσωπικές επισκέψεις σε φορείς, όπως η Γ.Γ.Δ.Β.Μ., η «ΕΠΑΝΟΔΟΣ», καθώς και η τετράμηνη πρακτική εκπαίδευση στην Περιφερειακή Διεύθυνση Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας του Ο.Α.Ε.Δ., σε συνδυασμό με την ενημέρωση και την παρακολούθηση εργασιών στο Γραφείο Ε.Κ.Ο., συνέβαλε στην εμπεριστατωμένη διερεύνηση της συγκεκριμένης θεματικής.

² Αυτό, ωστόσο, δεν αναιρεί το γεγονός ότι στα ελληνικά καταστήματα κράτησης οι ενήλικοι κρατούμενοι που συμμετέχουν σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες ενδέχεται να έχουν σωματικά και ψυχικά προβλήματα που δεν έχουν διαγνωσθεί.

³ Στον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα (ν. 2776/99) αναφέρονται η ημιελεύθερη διαβίωση (άρ. 59-62), η τμηματική έκτιση της ποινής (άρ. 63) και η παροχή κοινωφελούς εργασίας (άρ. 64)

⁴ Η παρουσίαση των οποίων γίνεται με σεβασμό στη διατήρηση της ανωνυμίας και την προστασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων.

ΜΕΡΟΣ Α'

Κεφάλαιο 1^ο

1. Ο κοινωνικός αποκλεισμός και η κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων

1.1 Κοινωνικός αποκλεισμός: οριοθέτηση και εννοιολόγηση

Σημαντικό ορόσημο στην εμφάνιση του όρου του κοινωνικού αποκλεισμού ήταν το 1974, όταν ο Γάλλος πολιτικός Rene Lenoir εκδίδει το βιβλίο «Les exclus, un français sur dix», συνδέοντας τον όρο με ομάδες πολιτών που δεν προστατεύονται με κοινωνική ασφάλιση ή δεν έχουν πλήρη απασχόληση, μεταξύ των οποίων βρίσκονται οι περιθωριακοί και οι «απροσάρμοστοι» (Μουσούρου, 1998, Ζαϊμάκης, 2005, Ζάννης, 2006, Χασιώτης, 2010, Γογούση, 2011). Σύμφωνα με τον Ζαϊμάκη (2005), η δεκαετία του '80 έμελλε να επαναπροσδιορίσει την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού στη Γαλλία, υπό το πρίσμα της «νέας φτώχειας». Συγκεκριμένα, δεν υπάρχει ταύτιση αποκλεισμού και φτώχειας, άλλα σύνδεση με τις δυσμενείς κοινωνικές αλλαγές που συμβαίνουν εκείνη την περίοδο, όπως η αυξανόμενη ανεργία, οι οικογενειακές μεταβολές, η αύξηση των μονογονεϊκών νοικοκυριών και των αστεγών και τα κρούσματα βίας σε υποβαθμισμένες συνοικίες της πόλης.

Υποστηρίζεται ότι ο όρος του κοινωνικού αποκλεισμού διαθέτει ορισμένες «αρετές», συγκριτικά με άλλες παρόμοιες έννοιες (Καβουνίδη, 1996). Οι λόγοι συνοψίζονται στον πολυδιάστατο χαρακτήρα του, στο δυναμικό του περιεχόμενο, καθώς και στην έμφαση που δίδεται στις πολιτικές αντιμετώπισής του.

Σε σχέση με το πολυδιάστατο χαρακτήρα του, ο κοινωνικός αποκλεισμός εμφανίζεται σε τρία επίπεδα (Γογούση, 2011): Πρώτον, με όρους οικονομικούς, μιλούμε για αποκλεισμό από την αγορά εργασίας, την εκπαίδευση, τη στέγαση και τη συμμετοχή σε άλλα δημόσια αγαθά. Δεύτερον, με όρους νομικούς, επικεντρωνόμαστε στη σημασία της αποστέρησης των δικαιωμάτων, ως κανονιστικών φραγμών εναντίον του και όχι ως στοιχεία συγκρότησης της έννοιας καθεαυτής (Κοντιάδης,

Κατρούγκαλος, 2005:373). Μιλούμε δηλαδή, τόσο για τη θεσμικά κατοχυρωμένη δυνατότητα του ατόμου να ζητά από το κράτος την παροχή έννομης προστασίας, αλλά και σε ηθικό επίπεδο, αναφερόμαστε στην ελευθερία του προσώπου (νομικού ή φυσικού) να ενεργεί απαρακώλυτα κατά βούληση (Τσαούσης, 1998: 94 στο Γογούση, 2007: 19). Τρίτον, το κοινωνικό επίπεδο αναφέρεται στη διαδικασία περιθωριοποίησης και στιγματισμού, που κατασκευάζει εχθρικά είδωλα και διαχωρίζει τους ανθρώπους στους «εντός» και «εκτός», τους «καλούς» και «εχθρούς», δηλαδή σε διπολικά σχήματα πάνω σε μια κλίμακα διαβάθμισης αξιών των ανθρώπινων χαρακτηριστικών (Ζάννης, 2006, Γογούση, 2007, Χασιώτης, 2010).

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι συνυπάρχουν διαφορετικές μορφές περιθωριοποίησης και στέρησης της συμμετοχής των ανθρώπων στους θεσμοθετημένους τρόπους ζωής και τα δημόσια αγαθά που θεωρούνται κοινά για όλους, όπως η στέγη, η απασχόληση, η υγεία, η προστασία, η εκπαίδευση (Σπανού, 1999: 16). Σύμφωνα με τον Τσιάκαλο, (1998, 1999), η έννοια σχετίζεται με την αποστέρηση της δυνατότητας απορρόφησης δημόσιου και κοινωνικού πλούτου. Η έλλειψη προσβασιμότητας στα δημόσια αγαθά που αναφέρθηκαν⁵, επηρεάζει το ενδεχόμενο κάποιος να βρεθεί σε κατάσταση φτώχειας, γεγονός που επιδρά σημαντικά στην πιθανότητα περιθωριοποίησής του.

Σε σχέση με το δυναμικό της έννοιας, επισημαίνεται ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια ευρεία διαδικασία που εμπλέκει τόσο το βίωμα της αποστέρησης, όσο και τους μηχανισμούς που οδηγούν σε καταστάσεις περιθωριοποίησης και περιορισμού και τον τρόπο που αυτά αλληλεπιδρούν στο άτομο και στην κοινωνία (Καβουνίδη, 1996, Χασιώτης, 2010).

Αναφορικά με την έμφαση που δίδεται στις πολιτικές αντιμετώπισής του, το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού σχετίζεται με παρεμφερείς καταστάσεις αποστέρησης, όπως η φτώχεια, η ανεργία, έχει δηλαδή, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις (Καβουνίδη, 1996). Είναι επόμενο, το θέμα να αποτελεί ζήτημα επίλυσης

⁵ Στον Τσιάκαλο (1999), αναφέρεται το παράδειγμα της εκπαίδευσης, όπου θεωρείται πως όσο υψηλότερου επιπέδου δημόσια εκπαίδευση λαμβάνει κάποιος, τόσο περισσότερο «απορροφά» από το δημόσιο και κοινωνικό πλούτο της χώρας του.

της πολιτικής ατζέντας και του διαλόγου που αναπτύσσεται σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.

Επιπλέον, μέσα από την εμπειριοκρατική θεώρηση⁶, ο κοινωνικός αποκλεισμός φαίνεται να είναι το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας που έχει ήδη λάβει χώρα σε πρότερο χρονικό σημείο. Πράγματι, ο κοινωνικά αποκλεισμένος υφίσταται τις συνέπειες των στερεότυπων αντιλήψεων και προκαταλήψεων⁷ που έχουν αναπτυχθεί σε κάθε κοινωνία και οδηγούν στην κοινωνική διαφοροποίηση με όρους αξιακούς των ανθρώπων και των συμπεριφορών τους. Έτσι, ενώ «ο μέσος, ο κανονικός, ο συνηθισμένος άνθρωπος χαρακτηρίζεται και από ολόκληρο το φάσμα των αντιλήψεων, συμπεριφορών που θεωρούνται συνηθισμένες, αναμενόμενες και αποδεκτές από την πλειονότητα των πολιτών» (Ζάννης, 2006: 7), ο κοινωνικά αποκλεισμένος βρίσκεται στο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό περιθώριο.

Σε πρακτικό επίπεδο, ο κοινωνικός αποκλεισμός των κρατουμένων

«συναρτάται με διακρίσεις στη μεταχείριση, με τη διασφάλιση δικαιωμάτων, με την αναπαραγωγή στερεοτύπων που λειτουργούν διχαστικά για τους κρατούμενους ενδεχομένως (μια που και σε αυτήν την κοινωνική ομάδα κάποιοι θεωρούνται περισσότερο εγκληματίες από άλλους) ή με την άτυπη θεσμοποίηση του κοινωνικού ρατσισμού είτε μεταξύ κρατουμένων είτε μεταξύ προσωπικού και κρατουμένων» (Βιδάλη, 2008: 47-48).

Στη δε περίπτωση των αποφυλακισμένων, μια ποικιλία χαρακτηριστικών θεωρείται ότι συντείνουν στην περιθωριοποίησή τους όπως: α) Χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και γνωστικές δεξιότητες, β) Περιορισμένη εργασιακή εμπειρία, γ) Κατάχρηση

⁶ Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί πάνω από όλα ένα βίωμα, ένα υποκειμενικό νοητικό κατασκεύασμα με πραγματικές συνέπειες από την πλευρά αυτού που τον υφίσταται. Πρόκειται για την τάση να αποδίδεται στην ατομική αντίληψη και εμπειρία μια αίσθηση αξιοπιστίας, η οποία διαπερνά τη γνώση και τη θεωρία. Εδώ το *αντιλαμβάνεσθαι* ταυτίζεται με το *είναι* και ο κοινωνικός αποκλεισμός ανάγεται σε μετρήσιμο μέγεθος δια γυμνού οφθαλμού, παραπέμποντας στην προσέγγιση της **εμπειριοκρατίας** ή **εμπειρισμού** (Γογούση, 2007, 2011: 1048).

⁷ «Το **στερεότυπο** είναι ένα σύνολο πεποιθήσεων για τα άτομα που είναι μέλη μιας ομάδας, ενώ η **προκατάληψη** είναι μάλλον μια στάση, συνήθως αρνητική, προς τα μέλη μιας ομάδας» (Smith, Bond: 307).

εξαρτησιογόνων ουσιών και/ ή άλλες σωματικές ή και ψυχικές ασθένειες (Holzer et al., 2003).

Το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού συνδέεται και με την παραβατικότητα του ατόμου (Becker, 2000). Το στίγμα του «εγκληματία» περιπλέκεται με αυτό της «επικινδυνότητάς⁸» του στην προσπάθεια επανένταξής του στην κοινωνία. Σημαντική θεωρείται η επιρροή της θεωρίας της αλληλεπίδρασης ή στιγματισμού στην κατανόηση του κοινωνικού αποκλεισμού των εγκληματιών (Αλεξιάδης, 1996, Δήμου, 1998, Becker, 2000, Αλεξιάδης, 2004). Συγκεκριμένα, η θεωρία στηρίζεται στην κοινωνιολογική εξήγηση της επικόλλησης της ετικέτας του «εγκληματία» σε όσους θεωρούνται πως ταυτίζονται με το κοινωνικά καθιερωμένο στερεότυπο του «εγκληματία». Η συμμόρφωση ή μη με τους παραδεγμένους κανόνες της κοινωνίας αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για το χαρακτηρισμό κάποιου ως «απόβλητου» (outsider), περιθωριακού ή παρεκκλίνοντος. Ένα άλλο στοιχείο αποτελεί η επίσημη απόδοση ποινικής ευθύνης στο άτομο το οποίο φέρεται να έχει διαπράξει την εγκληματική πράξη: αν έχει επέλθει ποινική καταδίκη, ανεξαρτήτως αν πραγματικά έχει ή όχι διαπραχθεί το έγκλημα, τότε αυτό θεωρείται αρκετό για να εμφυσήσει στον περίγυρο την κοινωνική αναπαράσταση ενός «επικίνδυνου» ατόμου.

Η επικινδυνότητα αναπτύσσεται εντός ενός παραδεγμένου συναινετικού προτύπου, όπου ο ποινικός νόμος αποτελεί το βασικό προστάτη των κοινά συμφωνημένων αξιών και θεσμών. Έτσι, η χρήση της επικινδυνότητας ως δικαιολογητικού στοιχείου της δράσης της ποινικής δικαιοσύνης επιτρέπει την καθιέρωση του προτύπου του εγκληματία ως ενσάρκωση του κακού και παθολογικού (Τσαλίκोगλου, 1996), ως στοιχείου της προσωπικότητάς του, ακολουθούμενη από τη γενίκευση και την εδραίωση του προτύπου αυτού στους κόλπους της κοινωνίας⁹.

⁸ Η «**επικινδυνότητα**» στον Αλεξιάδη (2004: 181), ορίζεται ως «η ψυχοβιολογική κατάσταση (αλλιώς: το σύνολο των μόνιμων ψυχικών διαθέσεων) του ατόμου, που διαμορφώθηκε κάτω από την επήρεια ενδογενών και εξωγενών παραγόντων (κληρονομηθεισών ιδιοτήτων, κοινωνικών συνθηκών), η οποία καθιστά πιθανή την τέλεση από το άτομο νέων εγκλημάτων στο μέλλον».

⁹ Εξάλλου, δε θεωρείται τυχαία η εμφάνιση του κλάδου της διαχειριστικής εγκληματολογίας, η οποία πρεσβεύει τη μείωση όσων ευκαιριών ενισχύουν την πιθανότητα εμφάνισης εγκληματικής συμπεριφοράς, μέσω της διαμόρφωσης κατάλληλης αντεγκληματικής πολιτικής (Γογούση, 2011).

1.2 Το «αναμορφωτικό» και το «δικαιικό» πρότυπο κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων

Διαχρονικά, το σωφρονιστικό σύστημα θα λέγαμε ότι στηρίχτηκε σε δύο αντιπροσωπευτικά «πρότυπα» κοινωνικής αποκατάστασης του κρατουμένου, στο «αναμορφωτικό¹⁰» και στο «δικαιικό» (Γιοβάνογλου, 2006). Το «αναμορφωτικό» πρότυπο αναπτύχθηκε με την καθοριστική επίδραση της ιταλικής θετικής εγκληματολογικής σχολής, η οποία πρέσβευε τον «ανθρωπιστικό» χαρακτήρα της ποινής, δηλαδή τη «βελτίωση» του εγκληματία (Τσαλίκογλου, 1996, Γιοβάνογλου, 2006, Μητροσύλη, Φρονίμου, 2008, Κουράκης, 2009: 369). Ενισχυτικός παράγοντας της επικράτησης αυτού του ιδεώδους αποτέλεσε η επίδραση των θεωριών της Σχολής του Σικάγο, καθώς και της θεωρίας του Διαφορικού Συγχρωτισμού (Becker, 2000, Δήμου, 1998). Συνολικά, πρόκειται για κοινωνιολογικού περιεχομένου θεωρίες μάθησης της εγκληματικής συμπεριφοράς, οι οποίες γενικά, αποδίδουν την παρέκκλιση στην κοινωνική συναναστροφή και τον περίγυρο του ατόμου, τις διαδικασίες ενίσχυσης και επιβράβευσης των εγκληματικών συμπεριφορών κάτω από τις κατάλληλες κοινωνικές συνθήκες, την απώλεια των ηθικών αντιστάσεων, καθώς και την ταύτιση του ατόμου με πρότυπα παραβατικά. Στις παραπάνω θεωρίες μονάδα μελέτης αποτελεί το «παρεκκλίνων» άτομο, δηλαδή πρόκειται για ατομοκεντρικές θεωρίες που αποδίδουν μεγάλη βαρύτητα στην ατομική συμπεριφορά για την εμφάνιση της παραβατικότητας.

Η Τσαλίκογλου (1996: 167) αναφέρεται σε αυτό το πρότυπο ως ένα νομιμοποιητικό μύθο που έχει ως απώτερο σκοπό τη μεταβολή του εγκληματία σε έναν κοινωνικά προσαρμοσμένο πολίτη. Μέσα σωφρονισμού αποτελούν η απομόνωση, η περισυλλογή, η ανάγνωση θρησκευτικών βιβλίων για τη μεταμέλεια του κρατουμένου, αλλά και η εργασία που συνδέεται με τη χρησιμότητα και την παραγωγικότητα του κρατουμένου στην κοινωνία, αξίες δηλαδή που χαρακτηρίζουν τη νέα βιομηχανική κοινωνία της εποχής (Τσαλίκογλου, 1996: 168). Πρόκειται επομένως για την προσπάθεια μεταβολής της προσωπικότητας του κρατουμένου, μέσω του θεσμού των φυλακών, ο οποίος τον αντιμετωπίζει ως «άρρωστο», διευρύνοντας έτσι τον περαιτέρω στιγματισμό του (Γιοβάνογλου, 2006).

¹⁰ Η «προνοιακό», ή «ιατρικό», ή «θεραπευτικό», ή «βελτιωτικό» (Γιοβάνογλου, 2006: 16).

Στις αρχές του '70 το ιδεώδες της αναμόρφωσης κατέρρευσε απότομα (Δασκαλάκη et al., 1996). Καταλυτικός παράγοντας αλλαγής ήταν η αντισυνταγματικότητα των μέτρων αναμόρφωσης που λαμβάνονταν χωρίς τη συγκατάθεση, απαραίτητα, του κρατουμένου. Επιπλέον, αμφισβητήθηκε η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων στην προσπάθεια μείωσης της υποτροπής. Μόλις τις δεκαετίες του '70- '80 έγινε κατανοητή η λάθος βάση πάνω στην οποία στηρίζονταν οι προσπάθειες ενσωμάτωσης των κρατουμένων στην κοινωνία, δηλαδή η εμμονή στις θεωρίες περί εγκληματικής προσωπικότητας (Μητροσύλη, Φρονίμου, 2008). Έτσι, αναδύθηκε και επικράτησε το λεγόμενο «δικαιικό» πρότυπο, το οποίο τουλάχιστον αναγνωρίζει στον έγκλειστο δικαίωμα και όχι υποχρέωση συμμετοχής σε προγράμματα αγωγής (Γιοβάνογλου, 2006). Το βασικότερο, ωστόσο, μειονέκτημά του αποτέλεσε η αναποτελεσματικότητα να επιβάλλει την επιθυμητή τάξη και να προάγει ουσιαστικά πρότυπα κοινωνικής ενσωμάτωσης. Κατηγορήθηκε ως δογματικό και «κοινωνικά τυφλό» (Γιοβάνογλου, 2006: 20).

Τη δεκαετία του '90 το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας εστιάζεται σε ελπιδοφόρα μηνύματα για τις δυνατότητες κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων, μέσα από παρεμβάσεις εξατομικευμένες στις ιδιαίτερες ανάγκες τους (Μητροσύλη, Φρονίμου, 2008). Έτσι, η ιστορία της κοινωνικής επανένταξης περνά από τη λογική του «nothing works» στην αισιόδοξη οπτική του «something works» (Νικολόπουλος, 2005, Γιοβάνογλου, 2006, Μητροσύλη, Φρονίμου, 2008). Σήμερα, η έννοια της κοινωνικής επανένταξης είναι σαφώς προσανατολισμένη στο σεβασμό της αξιοπρέπειας και της προσωπικότητας του κρατουμένου, ενώ όλες οι παροχές κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του προϋποθέτουν απαραίτητα τη συναίνεσή του (Μητροσύλη, Φρονίμου, 2008: 17). Η έννοια, επομένως, της κοινωνικής επανένταξης του αποφυλακισμένου, συνίσταται στο «καθήκον του Κράτους να υποβοηθά τον απολυόμενο από τη φυλακή να επανέλθει στην κοινωνική ζωή, έχοντας τη δυνατότητα να αναδημιουργήσει τις οικογενειακές, εργασιακές και κοινωνικές του σχέσεις με ίσες ευκαιρίες με τον μη εγκληματήσαντα» (Γιοβάνογλου, 2006: 244).

1.3 Ο κοινωνικός αποκλεισμός και η επανένταξη των αποφυλακισμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί ένα δημοφιλές θέμα στην πολιτική ατζέντα γνωστών θεσμικών μορφωμάτων, όπως σε επίπεδο Ε.Ε. Στα επίσημα κείμενα της Ε.Ε., ο όρος πρωτοεμφανίζεται το 1989 (Καβουνίδη, 1996, Σπανού, 1999, Χασιώτης, 2010). Σε επίπεδο Ε.Ε., ο κοινωνικός αποκλεισμός ισοδυναμεί με την αποστέρηση ή την ανεπαρκή ικανοποίηση των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων του ανθρώπου, ενώ η έμφαση δίδεται στην ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας και στην ενεργητική ατομική συμμετοχή στην οικονομία της αγοράς (Ζαϊμάκης, 2005).

Ωστόσο υποστηρίζεται πως σταδιακά ο όρος γενικεύθηκε σε τέτοιο βαθμό ώστε να περιβληθεί μιας «μυστικότητας» περί του ποιο φαινόμενο ακριβώς προδιαγράφει και πως ακριβώς νοηματοδοτείται (Σπανού, 1999: 17). Πολύ περισσότερο, η σύγχρονη οπτική της διαπραγμάτευσης του κοινωνικού αποκλεισμού σε πολιτικό επίπεδο, κοιτά με σκεπτικισμό την έννοια, θεωρώντας την ένα κοινωνικό κατασκευάσμα της μεσαίας και ανώτερης τάξης, η οποία υιοθετεί πολιτικά μέτρα διότι διαθέτει δύναμη και εξουσία για να το πράξει, με σκοπό την αποτροπή και τη δημιουργία φραγμών στην απόλαυση του κοινωνικού πλούτου και του πολιτικού γίγνεσθαι (Γεώργας, 2004).

Υπάρχει μια συσχέτιση του κοινωνικού αποκλεισμού με την πρόοδο της ευρωπαϊκής αγοράς, της οικονομικής ανάπτυξης και συνοχής της Ε.Ε. Η παραγωγικότητα του ατόμου συνδέεται με την αυξημένη οικονομική ανταγωνιστικότητα της Ε.Ε., άρα ο κοινωνικός αποκλεισμός παρουσιάζεται σαν ένα σοβαρό εμπόδιο έλλειψης ευκαιριών, σαν ένα φράγμα που ανυψώνεται μπροστά στις ευκαιρίες για συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της κοινωνίας (Καβουνίδη, 1996, Γογούση, 2011).

Ειδικότερα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας το 2000, ανέδειξε την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την εξάλειψη της φτώχειας, μαζί με τη μακροχρόνια βιωσιμότητα των συνταξιοδοτικών συστημάτων και την παροχή ποιοτικών υπηρεσιών υγείας, ως θεμελιώδεις στόχους της Στρατηγικής της Λισσαβόνας. Τα παραπάνω αποτελούν και τους τρεις κεντρικούς άξονες της

ευρωπαϊκής στρατηγικής για τον εκσυγχρονισμό του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Στο πλαίσιο αυτό, η συνολική στρατηγική της Ε.Ε. στοχεύει στη δημιουργία μίας ανταγωνιστικής και δυναμικής οικονομίας, η οποία θα συνοδεύεται από την αύξηση της απασχόλησης και την κοινωνική συνοχή (Ε.Υ.Σ.Ε.Κ.Τ., χ.χ.).

Η κοινωνική ένταξη και η κοινωνική συνοχή αποτελούν τόσο συνέπειες, όσο και προϋποθέσεις για την επιτυχία των στόχων της οικονομικής ανάπτυξης, της απασχόλησης και της κοινωνικής δικαιοσύνης (Ε.Υ.Σ.Ε.Κ.Τ., χ.χ.). Όπως η ευρωπαϊκή διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού, έτσι και η κοινωνική ένταξη Ε.Κ.Ο. φαίνεται να ενδιαφέρει την Ε.Ε. στο βαθμό που συνδέεται με το στόχο της οικονομικής ανταγωνιστικότητας. Τούτο αποδεικνύεται από την ευέλικτη χρήση των όρων «κοινωνικός αποκλεισμός» και «(επαν)ένταξη» κατά τρόπο ώστε να αποφεύγεται η συζήτηση επί της ουσίας των κοινωνικών προβλημάτων και να επιδιώκεται η επιφανειακή χρήση μέσα από τον πολιτικό λόγο με τρόπο καθαρά τεχνικό (Γογούση, 2007: 33, 34).

Στην πράξη, για να ξεπεραστούν τα εμπόδια που φέρνει ο κοινωνικός αποκλεισμός, ενορχηστρώνεται μια προσπάθεια εφαρμογής κατάλληλων προγραμμάτων, με την οικονομική ενίσχυση της Ε.Ε. Συγκεκριμένα, η Ε.Ε. προσανατολίζεται κυρίως σε δράσεις που ευνοούν την επαγγελματική επανένταξη των αποφυλακισμένων στην αγορά εργασίας, ενέχουν δηλαδή οικονομικό, κατά βάση, προσανατολισμό και λιγότερο κοινωνικό. Παράδειγμα κοινοτικής δράσης αποτελεί η χρηματοδότηση για την εφαρμογή, από το 1993, προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης αποφυλακισμένων στην αγορά εργασίας (Καβουνίδη, 1996: 61).

Οι παραπάνω πολιτικές κατευθύνσεις επηρεάζουν και διαμορφώνουν, ως ένα βαθμό, τη σωφρονιστική πολιτική των χωρών της Ε.Ε. Ωστόσο, κάθε σωφρονιστικό σύστημα διαθέτει τις δικές του ιδιαιτερότητες και κυρίως, αναπτύσσεται μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, αντιδρώντας διαφορετικά στα ερεθίσματα της κοινωνίας και του πολιτικού συστήματος σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Παρακάτω επιχειρείται η μελέτη του ελληνικού

σωφρονιστικού συστήματος και των συντελεστών που επηρεάζουν την κοινωνική ενσωμάτωση του αποφυλακιζόμενου ατόμου.

Κεφάλαιο 2^ο

2 Η λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα.

2.1 Κοινωνικό προφίλ κρατουμένου και αποφυλακισμένου

Ποιος είναι όμως ο αποφυλακισμένος; Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι το αποφυλακιζόμενο άτομο είναι αυτό το οποίο έχει εγκλειστεί για ορισμένο χρονικό διάστημα σε φυλακή, με τελεσίδικη απόφαση δικαστηρίου ή με δικαστικό ένταλμα για την προσωρινή του κράτηση (Αλεξιάδης, 2001). Το αποφυλακισμένο, επομένως, άτομο, έχει καταγεγραμμένη δικαστική απόφαση ποινικής καταδίκης, ενώ έχει εκτίσει στερητική της ελευθερίας ποινή ή έστω έχει προφυλακιστεί¹¹.

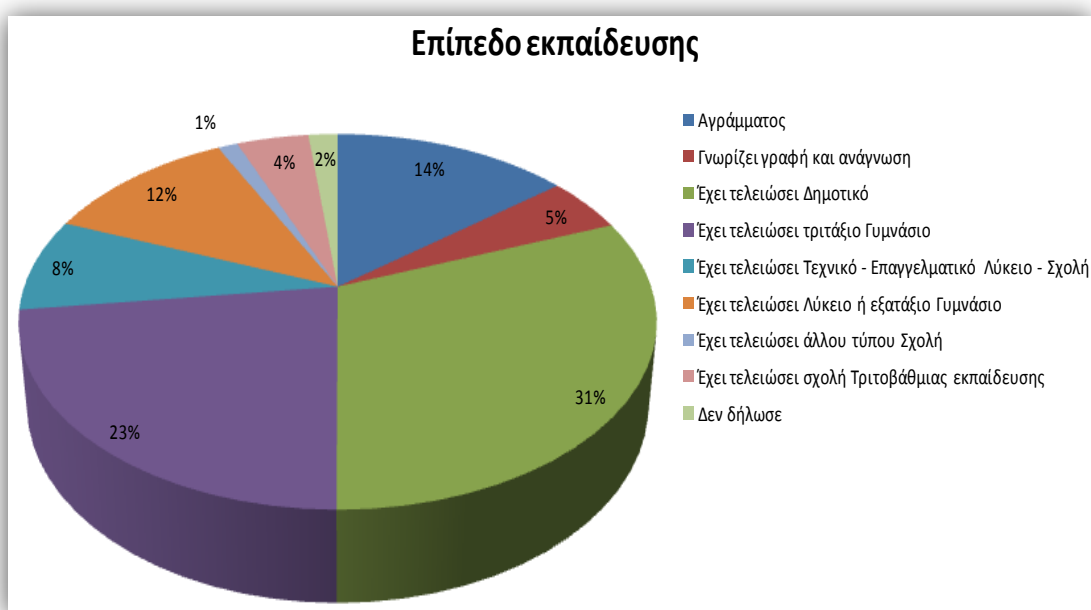
Σύμφωνα με τα παραπάνω, όταν μιλούμε για τα αποφυλακισμένα άτομα, δεν περιλαμβάνουμε κάθε άτομο το οποίο μπορεί να έχει παραβεί τον νόμο, ή να έχει διαπράξει κάποιου είδους ηθικά και κοινωνικά κατακριτέα πράξη και πάνω στον οποίο προσκολλάται το στίγμα του κοινωνικά αποκλεισμένου, περιθωριοποιημένου ή αποκλίνοντος ατόμου. Μιλούμε για κρατουμένους εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων και για όσους έχουν εκτίσει την ποινή ή έχουν νόμιμα αποφυλακιστεί και προσπαθούν να επανενταχθούν στην κοινωνία. Ο λόγος που περιλαμβάνονται και οι κρατούμενοι – εγκλειστοί, είναι διπλός: αφενός, όπως ήδη ειπώθηκε, ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια κατάσταση αλλά και μια διαδικασία που έχει ξεκινήσει από ένα πρότερο χρονικό σημείο. Άρα, οι δυσκολίες για την κοινωνική επανένταξη του αποφυλακισμένου ξεκινούν από τον κοινωνικό αποκλεισμό που ενδεχομένως υφίσταται πριν και κατά τη διάρκεια της έκτισης της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Δεύτερον,

¹¹ Η έκτιση της ποινής σχετίζεται με την παρουσία του κρατουμένου στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας, η οποία παύει υπό ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες είναι (Αλεξιάδης, 2001:371): α) Αν ο υπόδικος- προσωρινά κρατούμενος απαλλαγεί με βούλευμα ή αθωωθεί με δικαστική απόφαση (αρ.547 Κ.Π.Δ.), β) Αν επέλθει παύση της εκτέλεσης της ποινής, γ) Αν επέλθει εξάλειψη της ποινής, δ) Αν επέλθει αντικατάσταση της κλειστής με ανοιχτή έκτιση της ποινής, ε) Αν ολοκληρωθεί η εκτέλεση της ποινής με την πάροδο του χρόνου της.

διότι, όπως θα φανεί αργότερα, ο ρόλος της εκπαίδευσης εντός της φυλακής είναι ουσιώδης για την επάνοδο του πρώην κρατουμένου στην κοινωνία.

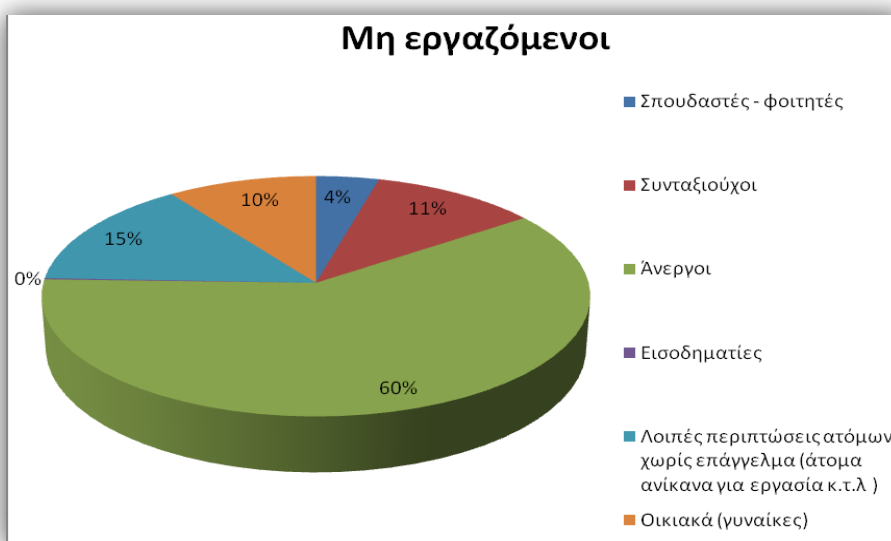
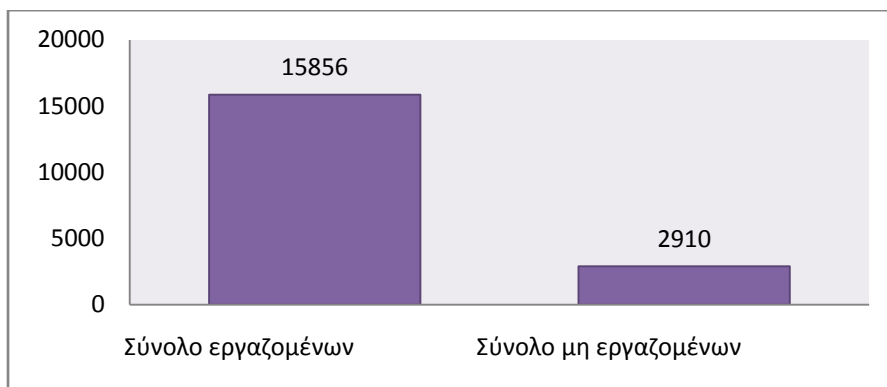
Τα παρακάτω Σχήματα (1-3) παρουσιάζουν στοιχεία που συνθέτουν το μορφωτικό και εργασιακό προφίλ του Έλληνα κρατουμένου, για το έτος 2007¹². Τα στοιχεία προέρχονται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.), ενώ ομάδα αναφοράς αποτελεί το σύνολο των κρατουμένων και υπόδικων, αντρών και γυναικών, ενήλικων και ανήλικων, των ελληνικών σωφρονιστικών καταστημάτων¹³.

Σχήματα 1-3: Εκπαιδευτικό και εργασιακό προφίλ Έλληνα κρατουμένου (2007).

¹² Στοιχεία για το 2010 δεν είχαν δημοσιευθεί στην ηλεκτρονική διεύθυνση της ΕΛ.ΣΤΑΤ., κατά το χρόνο συγγραφής της εργασίας. Στο site του Υπ.Δ.Δ.Α.Δ. (βλ. βιβλιογραφικές αναφορές) παρέχονται κάποια στοιχεία για το 2010, που όμως δε βοηθούν στην εξαγωγή συμπερασμάτων για το κοινωνικό προφίλ (π.χ. ο αριθμός κρατουμένων την 1/1/2010 είναι 11.364). Οι Βιδάλη και Ζαγούρα (2008: 11), σχολιάζουν επ' αυτού: «πρόκειται για την ανυπαρξία ποιοτικής και ποσοτικής απεικόνισης του σωφρονιστικού προβλήματος, σε τέτοιο βαθμό ώστε όταν πλέον τα στοιχεία της σωφρονιστικής (αλλά και εγκληματολογικής) στατιστικής δημοσιεύονται με τη γνωστή απαράδεκτη καθυστέρηση, τότε το ζήτημα της κατάστασης των φυλακών προσφέρεται για μελέτη περισσότερο από τους ιστορικούς παρά από τους εγκληματολόγους».

¹³ Να σημειωθεί ότι τα στοιχεία συμπληρώνονται υπό τη μορφή απάντησης σε ερωτηματολόγιο από τον Διευθυντή της εκάστοτε φυλακής και αποστέλλονται ανά τρίμηνο στην ΕΛ.ΣΤΑΤ. Για την Βιδάλη, δεν είναι δυνατό να γίνουν ακριβείς κατηγοριοποιήσεις κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Ο λόγος είναι ότι οι «απογραφές» δεν ακολουθούν τα πρόσωπα αλλά τις εισαγωγές-εξαγωγές κρατουμένων. Άρα, τα μεγέθη των κρατουμένων θα είναι έτσι κι αλλιώς διογκωμένα (Βιδάλη, 2008: 42, υποσημ. 3). Για τη μεθοδολογία συλλογής δεδομένων στη θεματική της σωφρονιστικής δικαιοσύνης βλ.: http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/BUCKET/A0603/Other/A0603_SJU30_MT_AN_00_20_10_00_2099_03_F_GR.pdf, ανακτήθηκε στις 5/7/2011.

Πηγή στοιχείων: ΕΛ.ΣΤΑΤ, 2011.

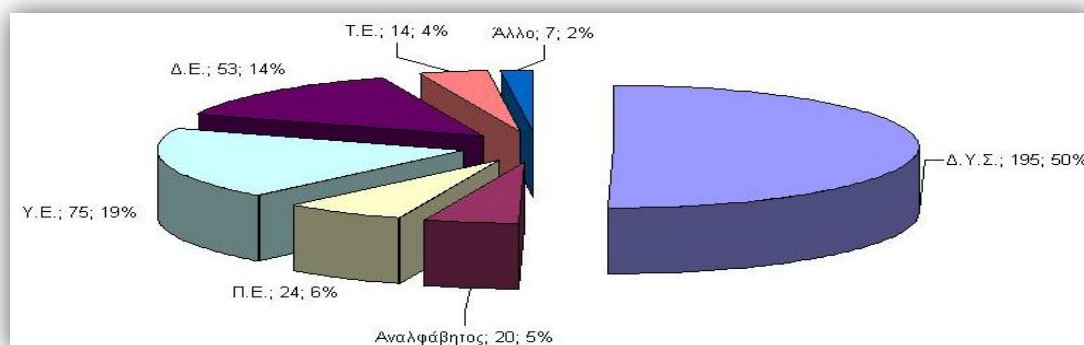
Από τα στοιχεία (Παράρτημα 1) διαφαίνεται ότι κατά το 2007, στη φυλακή παρέμεναν 18.766 κρατούμενοι, κατάδικοι και υπόδικοι¹⁴, άντρες στη συντριπτική πλειοψηφία, σε ποσοστό που φτάνει το 93%, κατά βάση ενήλικες, από 22- 49 χρονών. Ως προς την οικογενειακή κατάσταση των κρατουμένων φαίνεται πως κυριαρχούν οι ανύπαντροι χωρίς παιδιά, ενώ ακολουθούν όσοι έχουν οικογένεια με παιδιά. Σε σχέση με το μορφωτικό τους επίπεδο, το μεγαλύτερο ποσοστό (31%) εξ' αυτών έχει τελειώσει το δημοτικό, ένα 23% τριτάξιο γυμνάσιο ενώ ένα 14% είναι αγράμματοι. Μόλις το 4% των φυλακισμένων έχει τελειώσει κάποια σχολή τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αναφορικά

¹⁴ Πρόκειται για νομικό κριτήριο διαχωρισμού των κρατουμένων που χρησιμοποιείται στην παράθεση των στατιστικών στοιχείων. Ο υπόδικος είναι το άτομο που έχει συλληφθεί και δύναται να κρατείται προσωρινά σε κατάσταση κράτησης, όπως ορίζει ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας (αρ.281- 284), διαθέτει δε υπέρ αυτού το τεκμήριο της αθωότητας και προβλέπεται ειδική μεταχείρισή του (αρ. 15 Σωφρ.Κ., 1999, Αλεξιάδης, 2001: 252- 253).

με την επαγγελματική τους κατάσταση, η μεγάλη πλειοψηφία των κρατουμένων είχε εργασία πριν τη φυλάκιση. Εξ' αυτών, οι περισσότεροι δήλωναν ειδικευόμενοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα. Τέλος, όσον αφορά τους μη εργαζόμενους, η πλειοψηφία από αυτούς (75%) είτε ήταν άνεργοι, είτε χωρίς επάγγελμα λόγω π.χ. ανικανότητας για εργασία.

Για μια πληρέστερη εικόνα του προφίλ, στο Σχήμα 4 απεικονίζεται το εκπαιδευτικό επίπεδο των αποφυλακισμένων ατόμων που απευθύνθηκαν στο Ν.Π.Ι.Δ. «ΕΠΑΝΟΔΟΣ»¹⁵.

Σχήμα 4: Εκπαιδευτικό επίπεδο αποφυλακισμένων ατόμων που απευθύνθηκαν στην «ΕΠΑΝΟΔΟ».

Πηγή: «ΕΠΑΝΟΔΟΣ», Αδημοσίευτη Έκθεση Πεπραγμένων 2010.

Το Σχήμα 4 δείχνει ότι, σε σύνολο 388 αποφυλακιζομένων που προσήλθαν εθελοντικά στην «ΕΠΑΝΟΔΟ» από την έναρξη της λειτουργίας της, το εκπαιδευτικό επίπεδο των μισών εξ' αυτών δεν δηλώνεται, ενώ από τους υπόλοιπους, το 19%, που είναι το αμέσως μεγαλύτερο ποσοστό, έχει τελειώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση. Από τα γενικότερα στοιχεία (Παράρτημα 2), φαίνεται ότι, η πλειοψηφία των αποφυλακισμένων είναι άντρες, κυρίως ενήλικοι Έλληνες. 57% ήταν μεταξύ 30- 55 ετών, δηλαδή στη μέση παραγωγική ηλικία. Στην πλειοψηφία δηλώνουν άγαμοι, κάτι το οποίο συμφωνεί με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. του 2007. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα προβλήματα υγείας των αποφυλακιζομένων, τα οποία μπορούν να

¹⁵ Βλ. για την «ΕΠΑΝΟΔΟ» κεφ. 3.2.1

επιτείνουν το στιγματισμό τους στην κοινωνία. Εξ'αυτών, η πλειοψηφία δηλώνει προβλήματα στη χρήση τοξικών ουσιών (ναρκωτικά, αλκοόλ) (41%).

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση επιτρέπει τη γενίκευση των παρατιθέμενων στοιχείων. Έτσι, σε έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (Ε.Κ.Κ.Ε.) το 1988, το προφίλ του Έλληνα κρατουμένου διαμορφώνεται με σχετικά νέους σε ηλικία εγκλείστους (22- 45 ετών), με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, προερχόμενο κατά βάση από αστικές περιοχές και με χαμηλό κοινωνικό οικονομικό επίπεδο¹⁶ (Δασκαλάκη, et al. 1996: 369). Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις γυναικείς φυλακές του Κορυδαλλού, το επαγγελματικό ιστορικό των γυναικών πριν τη φυλάκισή τους δείχνει ότι η πλειοψηφία από αυτές εργάζονταν σε επαγγέλματα των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικό οικονομικών στρωμάτων, όπως υπάλληλοι, έμποροι, ιδιοκτήτριες μικρών επιχειρήσεων, σερβιτόρες, καθαρίστριες (Θανοπούλου et al., 1997:152).

Ειδικότερα ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο των φυλακισμένων, αυτό παρουσιάζεται χαμηλό (Γιωργούλας, 2002, Παπατζανάκη et al., 2005), με χαρακτηριστικά τη μη ολοκλήρωση της βασικής εκπαίδευσης και την έλλειψη της επαγγελματικής εξειδίκευσης (Θεοφίλου, 2004). Ένας σημαντικός λόγος υποστηρίζεται πως είναι η πρόωγη εμπλοκή τους με το ποινικό σύστημα δικαιοσύνης, γεγονός που συνέτεινε στην απομάκρυνση από το σύστημα εκπαίδευσης και τελικά την εγκατάλειψή του, με υψηλό ποσοστό σχολικής διαρροής (79% διεθνώς) (Δημητρούλη et al., 2006). Στα πιο εξειδικευμένα προβλήματα εκπαίδευσης αναφέρονται μαθησιακές δυσκολίες, οι οποίες ποτέ δε διαγνώστηκαν (Μαργάρα, 2011: 1321), ενώ θεωρείται πως υπάρχει αιτιώδης σχέση μεταξύ της σχολικής αποτυχίας και της παραβατικότητας (Δημητρούλη et al., 2006).

Συνολικά θα λέγαμε ότι το συγκεκριμένο κοινωνικό προφίλ «συνοδεύει» τον εγκλειστο και μετά την απόφυλάκισή του. Γενικότερα θεωρείται ότι «το μέσο

¹⁶ Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αύξηση της συμμετοχής των μεσαίων και ανωτέρων κοινωνικό-οικονομικών στρωμάτων στο σύνολο του εγκλείστου πληθυσμού των φυλακών. Η Βιδάλη (2008), το αποδίδει στη συμμετοχή ορισμένων ομάδων πληθυσμού στην επέκταση της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, μέσα από την οποία εκπληρώνονται σύνδρομα σχετικής αποστέρησης, με συνέπεια και την εμπλοκή με την παρανομία. Έτσι, προστίθενται π.χ. οικονομικοί εγκληματίες μέσα από τις υποθέσεις για το παραδικαστικό κύκλωμα αλλά και υποθέσεις διαφθοράς ή του Χρηματιστηρίου, κυρίως υπόδοκοι. Αυτό δεν αλλάζει τη γενικότερη, βέβαια, εικόνα της στατιστικής της σωφρονιστικής δικαιοσύνης (Βλ. περαιτέρω Βιδάλη, 2008 –βιβλ. αναφορές).

αποφυλακιζόμενο άτομο δεν είναι μόνον ένας “loser” στον κόσμο της εργασίας, αλλά ταυτόχρονα ένας άνθρωπος που οι οικογενειακές του σχέσεις έχουν διαρραγεί, ενώ οι βασικές βιοτικές του ανάγκες επιζητούν άμεσα και επιτακτικά την ικανοποίησή τους» (Γιοβάνογλου, 2006: 1-2). Ακόμα χειρότερα, «ως αποτέλεσμα του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται, οι αποφυλακισμένοι εγκλωβίζονται σε ένα φαύλο κύκλο περιθωριοποίησης, στιγματισμού και παραβατικότητας που τους οδηγεί ξανά στη φυλακή» (Μπεκιάρη, Κατσαδώρας, χ.χ.: 27) (Σχήμα 5).

Σχήμα 5: Φαύλος κύκλος κοινωνικού στιγματισμού αποφυλακισμένου.

Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι το παραπάνω προφίλ σκιαγραφεί το μέσο όρο των κοινωνικών γνωρισμάτων που συναντώνται στους εγκλείστους και όχι στους εγκληματίες γενικότερα¹⁷. Πρόκειται για μια εγγενή αδυναμία του συστήματος

¹⁷ Πολύ σημαντική εδώ ήταν η συμβολή του Sutherland, ο οποίος μίλησε για τους λεγόμενους «εγκληματίες με άσπρα κολλάρα» (white collar criminals), χαρακτηρισμός που προέκυψε από το στυλ του ντυσίματός τους, το οποίο χαρακτηριζόταν «άψογο». Ουσιαστικά, πρόκειται για άτομα που ενώ εμπλέκονται σε εγκληματικές πράξεις, όπως π.χ. οικονομικά εγκλήματα, διαθέτουν είτε τα κοινωνικο-οικονομικά μέσα, είτε και την τύχη να ξεφεύγουν από τη σύλληψη και να μην φυλακίζονται, ούτε να

καταγραφής της πραγματικής εικόνας της εγκληματικότητας, η οποία ωστόσο μας βοηθά να εξηγήσουμε το λόγο για τον οποίο οι φυλακισμένοι- και συνεπώς και οι πρόσφατα αποφυλακισμένοι, εντάσσονται στις λεγόμενες «ευπαθείς» ή «ευάλωτες» ομάδες πληθυσμού.

2.2 Ο θεσμός της φυλακής

Η φυλακή αποτελεί ένα ιδιότυπο χώρο μελέτης για δύο λόγους: Πρώτον, αποτελεί ένα κλειστό σύστημα, όπου η λειτουργία του και η χωροταξική του οργάνωση εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς, ενώ λειτουργεί με κανόνες και ιεραρχικά σχήματα που αναπτύσσονται σε επίσημο και ανεπίσημο επίπεδο. Λειτουργεί δηλαδή όπως μια ιδρυματικού¹⁸ τύπου μονάδα εγκλεισμού ανθρώπων (Foucault, 1989). Δεύτερον, αλλά εξίσου σημαντικό, πρόκειται για ένα συχνά απροσπέλαστο, για να παρατηρηθεί εκ των έσω, χώρο, ένα «μαύρο κουτί» για το οποίο συχνά οι ερευνητές καλούνται να βγάλουν συμπεράσματα ή να διεξάγουν έρευνες¹⁹.

Ιστορικά φαίνεται πως η φυλακή ως χώρος τιμωρίας και απόδοσης ποινών προϋπήρχε σε βάθος αιώνων, αν και με διαφορετική μορφή και σημασία σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (Foucault, 1989, Χασιώτης, 2010). Ως χώροι φυλάκισης, καταγράφονται διαχρονικά, όχι μόνο οι ειδικά διαμορφωμένοι χώροι που χτίστηκαν για τον σκοπό της φυλάκισης και εντοπίζονται στη νεότερη ιστορία του Δυτικού κόσμου, αλλά επίσης μοναστήρια, κάστρα, δρύινα κιβώτια, υπόγεια και

καταγράφονται στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Ακόμα περισσότερο, καταφέρνουν να μην στιγματίζονται, ενώ το υψηλό κοινωνικο-οικονομικό τους επίπεδο δρα ως ασπίδα προστασίας από τη διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού και ενδεχόμενης προσπάθειας επανένταξης στην κοινωνία (Αλεξιάδης, 2004).

¹⁸ Ο Goffman (1994) τα κατονομάζει «total institutions» (μτφρ.: ολοπαγή ιδρύματα), στα οποία εντάσσει, εκτός από τη φυλακή και τα ψυχιατρεία, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα μοναστήρια.

¹⁹ Για παράδειγμα, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Ε.Ε.Δ.Α.) σε Έκθεσή της αναφέρει για την πεισματική άρνηση των Αρχών στον Συνήγορο του Πολίτη να έχει πρόσβαση στις φυλακές πάνω σε ζητήματα που καλείτο να ερευνήσει ύστερα από καταγγελίες (Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2009: 502- 503). Επίσης, ομάδα έρευνας του Ε.Κ.Κ.Ε. συναντά εμπόδια στη χορήγηση άδειας για έρευνα πάνω στο θεσμό της φυλακής το 1981- 1982, την οποία τελικά και παίρνει το φθινόπωρο του 1982 (Δασκαλάκη et al., 1996: 381).

καταπακτές, όλα για να εξυπηρετούν την τιμωρία των «κακοποιών»²⁰ στοιχείων της κοινωνίας (Αλεξιάδης, 2001, Χασιώτης, 2010). Ωστόσο, η σύνδεση μεταξύ του συστήματος απόδοσης ποινών από τη δικαιοσύνη και του θεσμού της φυλακής ως χώρου έκτισης των ποινών των δικαστηρίων χρονολογείται σχετικά πρόσφατα, στα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αι²¹ (Γιοβάνογλου, 2006).

Η φυλακή μπορεί να παραλληλιστεί με ένα ολοκληρωτικό ίδρυμα εντός του οποίου χάνεται η αίσθηση του χρόνου και του τόπου. Τα βασικά χαρακτηριστικά του θεωρούνται τα εξής (Goffman, 1994, Ρηγούτσου, 2005, Θεμελή, 2008):

- Περιορισμένη ελευθερία του ατόμου και επικοινωνία με φίλους ή συγγενείς υπό προϋποθέσεις. Ο κοινοβιακός τρόπος ζωής κυριαρχεί και περιορίζεται η προσωπική ζωή του φυλακισμένου.
- Λειτουργία υπό καθεστώς ιεραρχίας, όπου το προσωπικό κατέχει ανώτερο-εξουσιαστικό συνήθως, ρόλο, σε σχέση με τους φυλακισμένους.
- Καθώς είναι ένας οργανισμός, οφείλει να έχει σκοπούς και στόχους, δηλαδή να εκπληρώνει τους στόχους της «φυλάκισης».
- Η οργάνωσή του εδράζεται πάνω σε ένα «ορθολογιστικό» πλάνο λειτουργίας, με χρονοδιαγράμματα, για την επιβολή της τάξης, της πειθαρχίας, περιορίζοντας τα περιθώρια προσωπικής πρωτοβουλίας του κρατουμένου.

Ως προς τις λειτουργίες της φυλακής, σύμφωνα με την Τσαλίκογλου (1996: 155), «το κλειστό ίδρυμα της φυλακής αποτελεί μια θεσμικά κατοχυρωμένη μορφή βίας που επιδιώκει να καταστείλει τη βία». Επιπλέον, στον Foucault (1989: 305) αναφέρεται

²⁰ Χρήση του όρου με την ευρύτερη έννοια, καθώς διαχρονικά αποδίδονται στους κρατουμένους χαρακτηρισμοί όπου ενέχουν διαφορετικό αξιακό περιεχόμενο, ανάλογα με τον πολιτισμό και το χρονικό- ιστορικό σημείο μελέτης του θεσμού, όπως «ανώμαλοι», «εγκληματίες», «κολασμένοι» κλπ., κοινό σημείο των οποίων αποτελεί η απόφαση που λαμβάνει κάθε κοινωνία με τα δικά της κριτήρια περί διάπραξης μιας «κολάσιμης» ή «ανήθικης» πράξης -όχι απαραίτητα με ποινικά κριτήρια-, η οποία πάντως κρίνεται κατακριτέα και τιμωρητέα. Όπως αναφέρει η Χάϊδου, (2002: 28), «παρεμβάσεις άλλων εποχών οι οποίες σήμερα θεωρούνται απάνθρωπες, εξευτελιστικές και βασανιστικές, είναι απόλυτα προσαρμοσμένες στο πλαίσιο αντίδρασης της συγκεκριμένης εποχής και κοινωνίας.»

²¹ Πριν από αυτή τη χρονική στιγμή, καταγράφονται ποικίλες μορφές τιμωρίας, όπως για παράδειγμα ο εξοστρακισμός στην αρχαία Αθήνα, το κάψιμο, ο λιθοβολισμός, ο απαγχονισμός και άλλα βασανιστήρια (Χασιώτης, 2010), τα οποία σταδιακά εξαφανίστηκαν και τελικά αντικαταστάθηκαν στους κόλπους της οργανωμένης κοινωνίας με το υποτιθέμενο «ανθρωπιστικό» και «πολιτισμένο» μέτρο της φυλάκισης (Foucault, 1989).

ότι, «η έννοια της φυλάκισης βασίζεται ακόμα στο ρόλο της -τον υποθετικό ή τον επιβεβλημένο- ως μηχανισμού μεταμόρφωσης των ατόμων», αντανakλώντας ουσιαστικά το αναμορφωτικό ιδεώδες της εποχής.

Η ειρωνεία του θεσμού της φυλακής συμπτυκνώνεται στην ίδια την ύπαρξή της, αφού αποτελεί το ύστατο μέρος στέρησης της ελευθερίας του ανθρώπου. Ο τιμωρητικός της χαρακτήρας έγκειται ακριβώς σε αυτή τη λογική, διότι σε μία ευνομούμενη κοινωνία ισότητας και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε μια σύγχρονη, κατά βάση δυτικού τύπου, κοινωνία, η ελευθερία ανάγεται σε μέγιστο ανθρώπινο αγαθό και ατομικό δικαίωμα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται:

«Το δικαίωμα της πολιτείας να τιμωρεί έχει παραχωρηθεί από τον άνθρωπο στο κράτος κατά τη σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου προκειμένου να προστατευθεί η ελεύθερη απόλαυση των δικαιωμάτων του κάθε ατόμου από τον κίνδυνο παρέμβασης του άλλου στη σφαίρα της ελευθερίας του. Κατά συνέπεια η ποινή αποτελεί μέσο κατοχύρωσης της ελευθερίας των πολιτών και ο εγκληματίας προβάλλει σαν ένα άτομο που, ενώ έχει ελεύθερα συνάψει το κοινωνικό συμβόλαιο, εντούτοις το παραβιάζει μέσα από τη διάπραξη του αδικήματος.» (Τσαλίκoglou, 1996: 163).

Με αυτόν τον τρόπο υποστηρίζεται ότι ολοκληρώνεται ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος και η επιβολή της κρατικής εξουσίας επί των μελών της κοινωνίας (Foucault, 1989, Χάιδου, 2002: 47).

Η αποτυχία του θεσμού της φυλακής αποτελεί μια κοινή διαπίστωση και σε ιδεολογικό επίπεδο. Σύμφωνα με την Χάιδου (2002:47- 48), στις βασικές λειτουργίες του θεσμού αναφέρονται η κάθαρση της κοινωνίας από τα «μολυντικά» της στοιχεία, η «αποστράγγιση» της ισχύος των εγκλείστων με τη σταδιακή αποδυνάμωση και απομάκρυνσή τους από τον παραγωγικό ιστό της κοινωνίας, η επικέντρωση όχι στην παράνομη συμπεριφορά αλλά στον παρανομούντα και, αναπόφευκτα, ο στιγματισμός και κοινωνικός αποκλεισμός των εγκλείστων. Έτσι, θεωρείται πως η φυλακή αναπαράγει και διαιωνίζει το στερεότυπο του εγκληματία (Δασκαλάκης, 1988 στο Παπατζανάκη et al., 2005:6), αναπαράγει την κοινωνική αδικία και διαιωνίζει το χάσμα μεταξύ των ισχυρών και ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων (Χάιδου, 2002). Δεν είναι,

επομένως, τυχαίο, το γεγονός ότι από την πρώτη σχεδόν στιγμή της ύπαρξης και λειτουργίας της φυλακής, ξεκίνησε και η συζήτηση περί βελτίωσης της λειτουργίας της. Σαφώς δεν πρόκειται για ένα θεσμό εν υπνώσει, καθώς αναπτύσσεται μια αφάνταστη γονιμότητα και ένας απίστευτος ζήλος περί βελτίωσης του θεσμού, ένα πεδίο πειραματισμού και ανταλλαγής προβληματισμών, πάντα με έναν κοινό παρονομαστή: η αναγκαιότητα της ύπαρξής του, που, μολονότι «πρόκειται για την πιο μισητή λύση {...}, μολαταύτα, κανείς δεν ξέρει πώς να την αποφύγει²²» (Foucault, 1989: 305).

2.3 Το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα

Η Οργάνωση του Σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα βασίζεται στις γενικές αρχές που θέτει το Σύνταγμα, οι διεθνείς συμβάσεις, οι νόμοι και τα προεδρικά διατάγματα καθώς και οι κανονιστικές πράξεις κατ' εξουσιοδότησή τους, με θεμελιώδη νόμο τον ισχύοντα Σωφρ.Κ. (Ν. 2776/1999). Οι γενικές αρχές αφορούν τους κανόνες εκτέλεσης των ποινών και μέτρων ασφαλείας κατά της ελευθερίας, όπως αυτές επιβάλλονται από τα αρμόδια Δικαστήρια και τη μεταχείριση των κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης. Απαραβίαστες αρχές στην εφαρμογή των ανωτέρω κανόνων αποτελούν η νομιμότητα και η ισότητα στη μεταχείριση των κρατουμένων, ο σεβασμός των δικαιωμάτων των κρατουμένων που τους αναγνωρίζει ο νόμος και η έννομη προστασία τους (Υπ. Δ.Δ.Α.Δ., 2011).

Η σχεδίαση και εφαρμογή της γενικής σωφρονιστικής πολιτικής της χώρας ασκείται από το Υπ. Δ.Δ.Α.Δ., με σκοπό το σωφρονισμό και την κοινωνική επανένταξη των πολιτών που εκδηλώνουν παραβατική και κολάσιμη συμπεριφορά, καθώς και την ανάπτυξη διοικητικών δράσεων πρόληψης της εγκληματικότητας²³. Η εποπτεία της

²² Μια σύγχρονη τάση που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του '70 αναφέρεται στο κίνημα του «Καταργητισμού» (Abolitionismus), όπου ουσιαστικά ασκείται δριμεία κριτική κατά της κρατικής εξουσίας και τον τρόπο που χειρίζεται τα ποινικά μέτρα μεταχείρισης, δηλαδή εναντίον του συστήματος ποινικής καταστολής, με δύο βασικές κατευθύνσεις: την τάση κατάργησης των ποινών κατά της ελευθερίας και την τάση κατάργησης των φυλακών (βλ. περαιτέρω Χάιδου, 2002, σ. 92-97, Αλεξιάδης, 2004, σ. 313-316, Κουράκης, 2009, σ. 397-405). Καμία τέτοια ριζοσπαστική κίνηση δεν έχει εφαρμοστεί μέχρι σήμερα.

²³ Αρ.1, Π.Δ. 36/2000.

οργάνωσης και λειτουργίας του σωφρονιστικού συστήματος ασκείται από τη Γενική Διεύθυνση Σωφρονιστικής Πολιτικής του Υπουργείου και τις υπαγόμενες σε αυτή Διευθύνσεις : α) Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων β) Σωφρονιστικής Αγωγής Ενηλίκων γ) Λειτουργίας Ειδικών Θεραπευτικών Καταστημάτων δ) Επιθεώρησης Σωφρονιστικών Καταστημάτων και Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων και ε) Εξωτερικής Φρούρησης Φυλακών και λοιπών Καταστημάτων (Υπ. Δ.Δ.Α.Δ., 2011).

Ειδικότερα, η Διεύθυνση Σωφρονιστικής Αγωγής Ενηλίκων αποτελείται από δύο Τμήματα, το Τμήμα Λειτουργίας Σωφρονιστικών και Θεραπευτικών Καταστημάτων και το Τμήμα Επαγγελματικής Κατάρτισης, Οργάνωσης της Εργασίας Κρατουμένων και Κοινωνικής Επανένταξης Αποφυλακισθέντων. Το τελευταίο Τμήμα έχει αρμοδιότητες επιτελικού, οργανωτικού, συντονιστικού και ερευνητικού χαρακτήρα²⁴. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, η παρακολούθηση της εκτέλεσης προγραμμάτων απασχόλησης, επιμόρφωσης και κατάρτισης κρατουμένων και το δικαίωμα υποβολής προτάσεων και υποδείξεων σε κάθε αρμόδιο όργανο των καταστημάτων κράτησης επαφίεται στο Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο Φυλακών²⁵ (Κ.Ε.Σ.Φ.). Το Κ.Ε.Σ.Φ. απαρτίζεται τόσο από επιστήμονες Α.Ε.Ι. νομικών, κοινωνικών ή ανθρωπιστικών επιστημών, όσο και από εκπροσώπους της δικαιοσύνης, καθώς και ανώτατα στελέχη του Υπ. Δ.Δ.Α.Δ.²⁶. Πρόκειται, δηλαδή για ένα σημαντικό επιτελικό όργανο σχεδιασμού σωφρονιστικής πολιτικής, η λειτουργία του οποίου, ωστόσο, αποδεικνύει την αναντιστοιχία μεταξύ των προθέσεων της πολιτικής εξουσίας και της άσκησης της σωφρονιστικής πολιτικής (Πανούσης, 2008).

Επί της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας της Γενικής Διεύθυνσης Σωφρονιστικής Πολιτικής, ο Κουλούρης (2009: 9, υποσημείωση 17) ασκεί κριτική που συμπυκνώνεται στο εξής:

«{...} Η διοικητική αυτή μονάδα απέχει συστηματικά από την κατάστροψη ενός σταθερού πλαισίου αναφοράς και ενός σχεδίου δράσης με

²⁴ Αρ. 12, Π.Δ. 36/2000.

²⁵ Αρ. 8, παρ. 3, περ. στ, ν. 2776/99.

²⁶ Αρ. 8, παρ. 1-2, ν. 2776/99.

συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα υλοποίησης, που θα μπορεί να δημοσιοποιηθεί και να τεθεί υπό συζήτηση εκτός του υπηρεσιακού χώρου. Αρκείται να παραθέτει ορισμένα στοιχεία με μορφή πεπραγμένων και διαδικασιών εν εξελίξει στο πλαίσιο των νομοθετικά καθορισμένων υποχρεώσεων της έναντι ορισμένων εθνικών και διεθνών οργάνων {...}».

Ουσιαστικά αναφέρεται σε προβλήματα ολιγορίας, απραξίας και επιφανειακού σχεδιασμού που ταλανίζουν τη λειτουργία της ελληνικής δημόσιας διοίκησης.

Μια επιπρόσθετη κριτική στη γενικότερη σωφρονιστική πολιτική της χώρας, πρεσβεύει τον κυρωτικό και τιμωρητικό χαρακτήρα του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος (Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2005). Τούτη η διαπίστωση προέρχεται από την αποτυχία του συστήματος να κοινωνικοποιεί τους αποφυλακιζόμενους, επιτείνοντας μάλλον, παρά περιορίζοντας την περιθωριοποίησή τους. Επιπλέον, θεωρείται πως η θέσπιση διαφόρων μορφών «ελαστικοποίησης» των ποινών έγκειται κυρίως στον έλεγχο του λεγόμενου «σωφρονιστικού υπερπληθυσμού» των φυλακών, παρά στις προσπάθειες επανένταξης των κρατουμένων στην κοινωνία (Νικολόπουλος, 2008: 119, σημ. 231). Αντίθετη είναι, ωστόσο, η επίσημη θέση του Υπ. Δικαιοσύνης το 1992, διατείνοντας ότι οι θεσμοί της μετατροπής και της αναστολής της ποινής, καθώς και της απόλυσης με όρους, προτείνονται για να βελτιωθεί το καθεστώς της ομαλής κοινωνικής επανένταξης του κρατουμένου στην κοινωνία (Δασκαλάκη et al., 1996: 384).

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται πως «το σωφρονιστικό σύστημα δεν μπορεί να υπερβεί τα κυρωτικά του στοιχεία, χωρίς να αυτοκαταργηθεί» (Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2005: 600). Πολύ περισσότερο, θεωρείται σήμερα πως παρά τις πολιτικές εξαγγελίες και τις όσες πρωτοβουλίες για τον εκσυγχρονισμό του σωφρονιστικού συστήματος, αυτό βρίσκεται σε τέλμα (Κουλούρης, 2009: 24): Τόσο η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων θεωρείται ένας «ανεκπλήρωτος στόχος»

(Σ.τ.Π., 2006: 66), όσο και οι ίδιες οι αρχές αρκούνται στο απολογιστικό ύφος των δράσεων προς τις αρμόδιες Επιτροπές²⁷ ελέγχου (Κουλούρης, 2009: 25).

2.3.1 Ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας

Η νομική εξέλιξη του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «πολύπαθη», προκαλώντας μία «σύγχυση» (Αλεξιάδης, 2001:110), ενώ φαίνεται να ακολουθεί τη λογική που αναφέρει ο Foucault για τη λειτουργία της φυλακής, περί μιας αέναης πορείας προς την ουτοπική βελτίωση ενός διεθνώς διαπιστωμένου ως «αποτυχημένου» θεσμού.

Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση στο Σχέδιο του ισχύοντα Σωφρ.Κ., ο ελληνικός ποινικός κώδικας του 1951 προβλέπει στο άρ. 56 ότι ιδιαίτεροι νόμοι κανονίζουν τον τρόπο εκτέλεσης των ποινών²⁸ και μέτρων ασφαλείας²⁹. Ο πρώτος **«Σωφρονιστικός Κώδιξ εκτελέσεως ποινών και ασφαλιστικών μέτρων»** γίνεται πραγματικότητα με τον αν.Ν.125 της 24/8-4/9 1967. Μια πρώτη απόπειρα ολοκληρωτικής αντικατάστασής του κατά τη διάρκεια της δικτατορίας δεν ευοδώθηκε και εξακολούθησε να ισχύει, μολοντί δεν εφαρμόστηκε, λόγω έλλειψης έκδοσης των ειδικών νομοθετικών διαταγμάτων που προέβλεπε ο ίδιος ο Κώδικας³⁰ (Κουράκης, 2009, Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2009).

²⁷ Εννοείται η Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας.

²⁸ Ο Συριτούδης, (2005: 135) αναφέρει ότι «σύμφωνα με την κρατούσα άποψη στην Ελλάδα σήμερα, **ποινή** είναι ένα κακό που προβλέπεται από το νόμο και απειλεί κάθε μελλοντικό δράστη αδικοπραγίας, αποτελώντας εκδήλωση αποδοκιμασίας της έννομης τάξης προς αυτόν για την συμπεριφορά του να διαταράξει την ομαλή κοινωνική συμβίωση».

²⁹ Τα **μέτρα ασφαλείας** διαφέρουν από τις ποινές ως προς το χαρακτήρα της ειδικής πρόληψης που έχουν, τη δυνατότητα αναδρομικής εφαρμογής τους, σε ποιους απευθύνονται (επικινδυνότητα δράστη), καθώς και το ότι επιβάλλονται πάντα κατά ακαταλόγιστων δραστών. Γενικά προσομοιάζουν με διοικητικά μέτρα, μόνο που τα δικαστήρια καθίστανται καθ' ύλην αρμόδια για την εφαρμογή τους (Συριτούδης, 2005).

³⁰ Ουσιαστικά, θεωρήθηκε μία «πολυτέλεια» για τις ελληνικές δυνατότητες της δικτατορίας, όταν Έλληνες που αγωνίστηκαν εναντίον της φυλακίστηκαν υπό το καθεστώς των τότε νομικών ρυθμίσεων. Το πλήθος των αυτοκτονιών και των εξεγέρσεων που ακολούθησαν, έστρεψαν τα φώτα της δημοσιότητας και την κοινή γνώμη στο πρόβλημα της φυλακής (Αλεξιάδης, 2001).

Δεδομένης της τυπικής και ουσιαστικής μη εφαρμογής του Σωφρ.Κ. του 1967, μετά από 15 χρόνια, το τότε Υπουργείο Δικαιοσύνης αποφασίζει να κινήσει νέα διαδικασία σύνταξης Σωφρ.Κ. Ύστερα από σειράς συζητήσεων μέσα στις αρμόδιες νομοπαρασκευαστικές επιτροπές, οξείες κριτικές από την επιστημονική κοινότητα και αντιπαραθέσεις (Αλεξιάδης, 2001, Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2009), το **1989** υιοθετείται και κυρώνεται ο «**Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων**» (Ν. 1851/1989). Το παράδοξο της υπόθεσης είναι η εν μέρει αναστολή της εφαρμογής των διατάξεων αυτού του Νόμου και η τυπική και ουσιαστική παλινδρόμηση στον προηγούμενο Κώδικα του 1967 (Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2009), με μελλοντική πρόβλεψη για την παράλληλη λειτουργία και των δύο Κωδίκων, κάτι το οποίο θεωρείται ότι δεν έλυσε τα προβλήματα του σωφρονιστικού συστήματος (Αλεξιάδης, 2001, Κουράκης, 2009).

Η περιγραφείσα κατάσταση αντανακλά τα οργανωτικά και λειτουργικά προβλήματα του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος. Τούτα θα μπορούσαν να παρομοιαστούν με την «εικόνα μιας ξυλάμαξας πάνω στην οποία τοποθετήθηκε μια σύγχρονη βενζινοκίνητη μηχανή {...}: όσο άψογα και αν λειτουργεί η μηχανή, η άμαξα θα παραμείνει ακίνητη» (Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2009: 46). Σε σχετική Έκθεση για την κατάσταση στις ελληνικές φυλακές, διαφαίνονται προβλήματα, όπως η έλλειψη προσωπικού, η μη τήρηση του νομοθετικού πλαισίου, η απειρία και η ελλιπής εκπαίδευση του υπάρχοντος προσωπικού των φυλακών, καθώς και το μεγάλο κόστος των σωφρονιστικών προγραμμάτων που δεν μπορούν να καλυφθούν από τον εκάστοτε κρατικό προϋπολογισμό (Π/Υ) (ibid: 472). Ως εκ τούτου διαπιστώνεται η αδυναμία της κρατικής εξουσίας να εκπληρώσει τους στόχους άσκησης της σωφρονιστικής πολιτικής, όπως αυτοί αναφέρονται στα θεσμικά της κείμενα και σχετίζονται με την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων. Έτσι, ξεκινάει, με την εφαρμογή του ν. 1851/1989, εκ νέου διαδικασία όχι μόνο μεταρρύθμισης, αλλά ουσιαστικής αναμόρφωσης του σωφρονιστικού συστήματος, που περιλαμβάνει τόσο ζητήματα μεταχείρισης των κρατουμένων, όσο και λειτουργικά θέματα των ελληνικών σωφρονιστικών καταστημάτων. Μετά από 10 χρόνια, το **1999**, τίθεται σε ισχύ ο **νέος Σωφρονιστικός Κώδικας (ν.2776/99)** που εφαρμόζεται μέχρι σήμερα (Κουράκης, 2009).

Μια κριτική ματιά στην Αιτιολογική Έκθεση πάνω στον νέο Σωφρ.Κ. φανερώνει τη διάθεση του νομοθέτη να δοθεί μια νέα πνοή στο νομοθετικό κείμενο, επιχειρώντας να εμφυσήσει ένα σύγχρονο πνεύμα στην ελληνική σωφρονιστική πρακτική³¹. Έτσι, ενδεικτικά, εγκαταλείπονται θεωρητικές διακηρύξεις, όπως ότι ο σκοπός της εκτέλεσης των ποινών και της μεταχείρισης των κρατουμένων είναι η αγωγή τους και η κοινωνική τους επανένταξη, καθώς και ο όρος της «επανακοινωνικοποίησης» του κρατουμένου, που θεωρείται ότι ενέχει στοιχεία προστατευτισμού και πατερναλισμού. Ακόμα, επιχειρείται το «άνοιγμα» του σωφρονιστικού συστήματος προς κοινωνικούς φορείς, όπως είναι η θεσμοθέτηση των Επιτροπών Κοινωνικής Υποστήριξης για τους Απολυόμενους, ή η συμμετοχή των Ο.Τ.Α. ή των Οργανισμών Κοινής Ωφέλειας και του ευρύτερου Δημόσιου Τομέα για την παροχή κοινωφελούς εργασίας των κρατουμένων και την απασχόλησή τους εν γένει (Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2009).

Ωστόσο, οι προσπάθειες κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων και αποφυλακιζομένων προσκρούουν στη λογική του σωφρονιστικού συστήματος της εποχής. Η Πιτσελά (1999), για παράδειγμα, αναφέρει το 1999, ότι ο βασικός προσανατολισμός του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος κατευθύνεται σε κατασταλτικά μέτρα για την πρόληψη των αποδράσεων, των εξεγέρσεων και της διακίνησης ναρκωτικών. Φυσικά αναγνωρίζεται η αδυναμία να παραχθεί ένα «τέλειο» νομοθέτημα, όπου να εξασφαλίζεται πλήρως και επαρκώς η απρόσκοπτη λειτουργία του (Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2009). Και αυτό για τον πολύ απλό λόγο ότι η συνολική προσπάθεια στρέφεται γύρω από τη βελτίωση της λειτουργίας ενός δεδικασμένου ως «αποτυχημένου» θεσμού, όπως θεωρείται η φυλακή. Σήμερα, οι προτεραιότητες της πολιτικής εξουσίας και συνεπώς και του Υπ.Δ.Δ.Α.Δ. έχουν

³¹ Στον ισχύοντα Σωφρ.Κ. (ν.2776/1999) περιγράφονται τα όργανα άσκησης της σωφρονιστικής πολιτικής που είναι το Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο Φυλακών (άρ. 8), η Κεντρική Επιτροπή Μεταγωγών (άρ. 9) και τα Συμβούλια της Φυλακής (άρ. 10). Επίσης καθορίζονται, οι κατηγορίες των κρατουμένων (κεφ.2^ο) και των καταστημάτων κράτησης (κεφ.3^ο), ο τρόπος μεταγωγής (κεφ.10^ο) και διαβίωσης των κρατουμένων σε αυτά (κεφ. 4^ο), η εφαρμογή μορφωτικών προγραμμάτων και η διάθεση του ελεύθερου χρόνου τους (κεφ. 5^ο), η εργασιακή τους κατάσταση (κεφ. 6^ο), ο ευεργετικός υπολογισμός ημερών ποινής λόγω εργασίας (άρ. 46) και η επικοινωνία με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (κεφ. 7^ο). Επιπλέον περιγράφονται εναλλακτικές μορφές έκτισης των στερητικών της ελευθερίας ποινών, όπως η ημιελεύθερη διαβίωση (άρ. 59-62), η τμηματική έκτιση της ποινής (άρ. 63) και η παροχή κοινωφελούς εργασίας (άρ. 64). Ξεχωριστό κεφάλαιο (12^ο) αφιερώνεται στη μετασωφρονιστική αγωγή για τους αποφυλακιζόμενους.

μεταβληθεί. Ως βασικοί άξονες εκσυγχρονισμού του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος τίθενται: α) Η αποσυμφόρηση των φυλακών, β) Ο διαχωρισμός των κρατουμένων βάσει της νομικής κατάστασής τους, ηλικίας, είδους εκτιόμενης ποινής και μέγεθος αυτής και γ) Η επιμόρφωση και η επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων (Κουλούρης, 2009: 12).

Γενικότερα θα λέγαμε ότι επιχειρείται η παραγωγή ενός ρεαλιστικού, εφαρμόσιμου Κώδικα, ιδιαίτερα φιλελεύθερου σε σχέση με τους προηγούμενους, ο οποίος βασίζεται στο «δικαιικό» πρότυπο, αντιμετωπίζοντας δηλαδή τον φυλακισμένο ως «υποκείμενο δικαίου» (Ε.Ε.Δ.Α., 2008). Αυτό βέβαια δεν αποκλείει το καθήκον της πολιτείας να επανεντάσσει τον αποφυλακιζόμενο, στο πλαίσιο άσκησης της κοινωνικής πολιτικής ευρύτερα και της σωφρονιστικής πολιτικής ειδικότερα, συμβάλλοντας ουσιαστικά σε ένα συγκερασμό τόσο του «αναμορφωτικού», όσο και του «δικαιικού» προτύπου, μέσα από μια πιο ανθρωποκεντρική οπτική και ευαισθησία (Γιοβάνογλου, 2006).

2.3.2 Οι φυλακές στην Ελλάδα

Η φυλακή είναι ένα σημαντικό συστατικό στοιχείο του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος, που κατηγορείται ότι αποτελεί τροχοπέδη στην πορεία κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων. Θεωρητικά, η φυλακή (θα έπρεπε να) εξυπηρετεί τρεις βασικούς στόχους (Πηγούτσου, 2005: 5):

«1) Την τιμωρία του κρατουμένου μέσω των στερητικών της ελευθερίας ποινών, 2) τη διασφάλιση των βασικών ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων, ταυτόχρονα με την ομαλή λειτουργία των σωφρονιστικών καταστημάτων και 3) την κοινωνική, επαγγελματική και οικογενειακή αποκατάσταση του κρατουμένου».

Υποστηρίζεται, ωστόσο, ότι, ειδικά ως προς τον τρίτο στόχο, η φυλακή έχει αποτύχει να τον εκπληρώσει (Πηγούτσου, 2005). Ακόμα και αν ειδωθεί ως μια άψυχη κτιριακή

μονάδα, η φυλακή θεωρείται ότι έχει τη «δύναμη» να επηρεάζει το γύρω ανθρώπινο-κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο τοποθετείται³² (Αλεξιάδης, 2001).

Τα καταστήματα κράτησης αποτελούν ειδικές περιφερειακές υπηρεσίες του Υπ.Δ.Δ.Α.Δ.³³. Σύμφωνα με την αιτιολογική Έκθεση του ισχύοντα Σωφρ.Κ., διαπιστώνεται πως στην Ελλάδα, από το σύνολο των περιπτώσεων που καταδικάζονται για σοβαρά εγκλήματα (εκτός των πταισμάτων), μόλις το 1,5 με 2%³⁴ των ατόμων φυλακίζονται³⁵ (Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2009: 44). Τούτο το φαινόμενο σχετίζεται με το γεγονός ότι μεταπολιτευτικά στην Ελλάδα έχουν καταργηθεί ορισμένες φυλακές³⁶ μολονότι κτίστηκαν νέες, μικρότερης όμως δυναμικότητας. Έτσι, παρατηρούνται προβλήματα συνωστισμού και υπερκορεσμού στις φυλακές³⁷ (Αλεξιάδης, 2001), τα οποία με τη σειρά τους δημιουργούν δευτερογενή προβλήματα, όπως το κλίμα απόγνωσης που ενίοτε επικρατεί στις φυλακές (Πιτσελά, 1999: 648), ο μη (ορθός) διαχωρισμός των κρατουμένων, αλλά και κίνδυνοι μετάδοσης μολυσματικών ασθενειών. Μάλιστα το Υπουργείο Δικαιοσύνης το 2009 σε Απολογιστική Έκθεση προς την Ε.Ε.Δ.Α., παραδέχεται ότι «οι όντως χαμηλού επιπέδου συνθήκες διαβίωσης που απολαμβάνουν οι κρατούμενοι αναιρούν κάθε επιχείρημα περί σωφρονισμού και επανένταξης των κρατουμένων στην κοινωνία» (Ε.Ε.Δ.Α., 2009: 211).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπ.Δ.Δ.Α.Δ. (Παράρτημα 3), στην Ελλάδα σήμερα λειτουργούν συνολικά 32 καταστήματα κράτησης (Κουράκης, 2009: 292-293), τα οποία διαχωρίζονται λειτουργικά, με κριτήρια όπως η ηλικία, η υγεία των

³² Η χωροταξική- αρχιτεκτονική κατανομή των φυλακών είναι ένα ζήτημα που γεννά συχνά έντονες πολιτικές και κοινωνικές αντιπαραθέσεις. Ένας λόγος είναι ότι η φυλακή ως κτίριο έχει ιδεολογικό αντίκτυπο, αφού συμβολίζει την εγκληματικότητα, που, ως μια άλλη προκατάληψη, θεωρείται αυξημένη στη γύρω περιοχή (Αλεξιάδης, 2001). Ο Χασιώτης (2010), περιγράφει τα γεγονότα που οδήγησαν στο χτίσιμο της φυλακής στα Διαβατά της Θεσσαλονίκης, για να καταλήξει στο συμπέρασμα της συσχέτισης υποβαθμισμένων, κοινωνικά και οικονομικά, περιοχών, με την ανέγερση κτιριακών μονάδων φυλακών.

³³ Αρ.2, παρ.4, Π.Δ. 36/2000.

³⁴ Το 1999, η Πιτσελά κάνει αναφορά για περίπου 6% των καταδικασθέντων.

³⁵ Από τις υπόλοιπες περιπτώσεις ενδεικτικά αναφέρονται η μετατροπή της ποινής σε χρηματική, η ύπαρξη νομικών εμποδίων για τη δίωξη του δράστη, όπως παραγραφή και έλλειψη έγκλησης, η αναστολή της ποινής κ.ά.

³⁶ π.χ. Επταπύργιο Θεσσαλονίκης, Ρόδου, Αίγινας, Αβέρωφ, κλπ.

³⁷ Το 2006 η πληρότητα των ελληνικών φυλακών υπολογίζεται στο 168% (Μπεκιάρη, Κατσαδώρας, χ.χ.). Το 2009, για τις προβλεπόμενες 9.103 θέσεις κρατουμένων, ο αριθμός τους φτάνει τους 11.736. Η δυσαναλογία δυνατότητας θέσεων κράτησης-πραγματικότητας σχολιάζεται αρνητικά, καθώς η χώρα χαρακτηρίζεται ως «σαφώς αποκλίνουσα περίπτωση για τα δυτικοευρωπαϊκά δεδομένα» (Κουράκης, 2009: 293).

κρατουμένων, το φύλο και η οργάνωση της εργασίας εντός αυτών³⁸. Επιπλέον, λειτουργεί ένα Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων στο Βόλο, το οποίο λόγω της διαφορετικής λειτουργικής του φύσεως, δεν κατατάσσεται στα καταστήματα κράτησης, καθώς και ένα κέντρο απεξάρτησης τοξικομανών κρατουμένων, ως ειδικό θεραπευτικό κατάστημα, στο οποίο εφαρμόζεται η διαδικασία της απεξάρτησης διάρκειας περίπου δύο ετών (στεγνό³⁹ θεραπευτικό πρόγραμμα).

2.3.3 Οι συνέπειες του εγκλεισμού

Η εμπειρία της φυλάκισης είναι μία εμφανώς τραυματική και συντριπτική εμπειρία, για τη σωματική και ψυχική υγεία του κρατουμένου (Αλεξιάδης, 2001, Θεμελή, 2008). Το εχθρικό περιβάλλον της φυλακής αποτελεί τη νέα πραγματικότητα, στην οποία καλείται να προσαρμοστεί «βίαια» ο κρατούμενος. Η αίσθηση του «αγνώστου» μετριάζεται από την πρόβλεψη του ελληνικού Σωφρ.Κ⁴⁰ περί ενημέρωσης, προφορικής και έγγραφης, από τον Διευθυντή των φυλακών, των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του κρατουμένου, καθώς και του εσωτερικού κανονισμού λειτουργίας του καταστήματος⁴¹.

Ωστόσο, η ενημέρωση του κρατουμένου δεν αρκεί για να άρει τα προβλήματα που αναδύει η εμπειρία της φυλάκισης. Οι έρευνες αποδεικνύουν ότι ο κρατούμενος με τη φυλάκισή του εντάσσεται στην «υποπολιτισμική» ομάδα της φυλακής, υιοθετώντας την αντίστοιχη κουλτούρα και τον αντίστοιχο «κώδικα» των κρατουμένων, υφίσταται,

³⁸ Στα στοιχεία δεν έχει περιληφθεί το σύστημα στρατιωτικής δικαιοσύνης για τους εν ενεργεία στρατιωτικούς, όπου οι φυλακές διακρίνονται βάσει του Κανονισμού Στρατιωτικών Φυλακών (Π.Δ. 427/1994). Η Συκιώτου (2011), αναφέρει ότι οι μόνες στρατιωτικές φυλακές που λειτουργούν σήμερα είναι της Κορίνθου και της Θεσσαλονίκης.

³⁹ «Τα «στεγνά» θεραπευτικά προγράμματα στηρίζονται στην εντατική ψυχοκοινωνική θεραπεία, χωρίς τη χρήση υποκατάστατων και έχουν στόχο την απεξάρτηση των χρηστών από όλες τις ουσίες και την πλήρη κοινωνική επανένταξή τους.» (Ο.ΚΑ.ΝΑ., 2011).

⁴⁰ άρ. 24, παρ. 2, ν.2776/99.

⁴¹ Ως προς την έγγραφη ενημέρωση μέσω κατάλληλου φυλλαδίου, μέχρι το 2001 ο Αλεξιάδης διαπιστώνει ότι κάτι τέτοιο στην πράξη δεν υφίσταται (Αλεξιάδης, 2001). Το 2009, το Υπ. Δικαιοσύνης σε σχετική Έκθεσή του αναφέρει ότι πρόκειται να σχεδιάσει τη δημιουργία του σχετικού αυτού εντύπου στις κυριότερες γλώσσες που μιλούν οι κρατούμενοι (Ε.Ε.Δ.Α., 2009: 213).

δηλαδή, τις συνέπειες της «φυλακοποίησης⁴²» (Τσαλίκोगλου, 1996, Χάιδου, 2002, Θεοφίλου, 2004, Βιδάλη, 2008). Ειδικότερα, η καθιστική ζωή, η κακή διατροφή, οι διαταραχές της γενετήσιας ορμής και ψυχικές διαταραχές, η μελαγχολία και οι (αυτό)καταστροφικές τάσεις καταγράφονται ως ορισμένες από τις συνέπειες του εγκλεισμού (Μαργαρίτης, Παρασκευόπουλος, 2005: 600). Μάλιστα η αυτοκτονία, η οποία θεωρείται μια από τις πιο βασικές αιτίες θανάτου στις φυλακές σε πολλές χώρες του κόσμου, εμφανίζεται στις επίσημες στατιστικές σε ένα ποσοστό 20% των θανάτων στα ελληνικά καταστήματα κράτησης μεταξύ του 1977-1996⁴³ (Μπεκιάρη, Κατσαδώρας, χ.χ.).

Βιβλιογραφικά, οι βασικότερες ψυχολογικές συνέπειες του εγκλεισμού που αναγνωρίζονται είναι: Διαταραχές στην ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, αγχώδεις διαταραχές και κατάθλιψη⁴⁴ (Παπατζανάκη et al., 2005, Θεμελή, 2008). Σε έρευνα που έγινε το 2006 στις φυλακές Κορυδαλλού, διαπιστώθηκε ότι, σε σύνολο 495 κρατουμένων, στο 40% περίπου των εγκλείστων που διαγνώστηκαν ψυχικές ασθένειες, η διαταραχή της προσωπικότητας και τα προβλήματα χρήσης ουσιών ήταν τα βασικότερα (15,96% και 14,54% αντίστοιχα) (Αλεβιζόπουλος, 2006 στο Μπεκιάρη, Κατσαδώρας, χ.χ.: 19). Σε αντίστοιχη έρευνα που έγινε στις φυλακές της Κομοτηνής το 2006, σε σύνολο 80 εγκλείστων, καταγράφηκε υψηλότερο ποσοστό ψυχοπαθολογίας. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού εντοπίζονται κυρίως αγχώδεις και σωματομετατρεπτικές (σωματόμορφες) διαταραχές⁴⁵ (37,5%), ακολουθούμενες από περιπτώσεις μείζονος κατάθλιψης (27,5%). Από τη διερεύνηση του ιστορικού της ζωής τους φαίνεται ότι κάποια στιγμή παρουσίασαν προβλήματα με τη χρήση παράνομων

⁴² Μετάφραση του «prisonisation». Αφορά τη διαδικασία «κοινωνικοποίησης» όμως σε μια νέα υποπολιτισμική πραγματικότητα. Τα στάδια διέλευσης είναι α) η αποξένωση, β) η αποδόμηση της προσωπικότητας και γ) η επαναδόμηση μιας «νέας» προσωπικότητας (Βιδάλη, 2008: 49-50).

⁴³ Μάλιστα ο δείκτης αυτοκτονιών ανέρχεται σε 112 ανά 100.000 φυλακισμένους στα ελληνικά σωφρονιστικά καταστήματα, σε σχέση με το γενικό πληθυσμό όπου είναι 3,7 ανά 100.000 (Θεμελή, 2008: 25).

⁴⁴ Μάλιστα υποστηρίζεται ότι την τελευταία 15ετία οι φυλακές έχουν μετατραπεί σε ένα νέο είδος ψυχιατρικού καταστήματος (Θεμελή, 2008:26-27).

⁴⁵ Σύμφωνα με το σύστημα ταξινόμησης ψυχικών διαταραχών DSM-IV, στις αγχώδεις διαταραχές περιλαμβάνονται, ενδεικτικά, η διαταραχή πανικού, η αγοραφοβία, οι φοβίες, η ψυχαναγκαστική καταναγκαστική διαταραχή κ.ά. Οι σωματόμορφες διαταραχές είναι ψυχικές διαταραχές που παρουσιάζονται με τη μορφή σωματικών συμπτωμάτων. Το βασικό τους δηλαδή χαρακτηριστικό είναι η παρουσία σωματικών συμπτωμάτων που φαίνεται να προσδιορίζουν σωματική ασθένεια, όμως υπάρχει ψυχογενής προέλευση. Παράδειγμα είναι όλες οι κλινικές μορφές «υστερίας» (ορολογία καθομιλουμένης), η διαταραχή πόνου, η υποχονδρίαση κλπ. (Μάνος, 1997).

ουσιών (58,7%), αλκοόλ (28,7%), αλλά και αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας⁴⁶ (37,5%) (Φωτιάδου, 2006 στο Μπεκιάρη, Κατσαδώρας, χ.χ.: 21).

Η εικόνα αναδύει την σκληρή πραγματικότητα των φυλακών, όπου τα προβλήματα χρήσης και διακίνησης ναρκωτικών εντός των τειχών της φυλακής σχετίζονται με την ουσιοεξάρτηση των εγκλείστων και άλλων παρεκκλιτικών συμπεριφορών (Δασκαλάκη et al., 1996). Επίσης, οι διαταραχές προσωπικότητας κατέχουν υψηλή θέση ανάμεσα στις άλλες ψυχικές διαταραχές, ενώ και η κατάθλιψη παρουσιάζει υψηλά ποσοστά. Ζητούμενο βέβαια αποτελεί το κατά πόσο οι συνέπειες του εγκλεισμού εντείνουν υποβόσκουσες καταστάσεις ή διαταραχές που προϋπήρχαν στο ιστορικό του κρατουμένου, ή για πρώτη φορά εμφανίζονται με την έναρξη της φυλάκισης. Μολονότι μια επισταμένη ανάλυση ξεφεύγει του σκοπού της εργασίας, ωστόσο φαίνεται γενικά πως το περιβάλλον της φυλακής δύναται να αποτελέσει εκλυτικό παράγοντα εμφάνισης ψυχικών διαταραχών, αλλά εξίσου και να εντείνει ένα ήδη επιβαρυνμένο προσωπικό ιστορικό ψυχικής υγείας (Mott, 1985).

Παρ' όλ' αυτά, υπάρχει και η άποψη ότι τα περισσότερα ψυχικά συμπτώματα είναι αντιστρέψιμα. Ειδικότερα, ο Mott (1985: 26-31), σε μια ανασκόπηση από διαφορετικές μελέτες πάνω σε ενήλικους φυλακισμένους, παρατηρεί πως το φαινόμενο του «ιδρυματισμού» δύναται να αντιστραφεί, έχει, δηλαδή, σχετικά καλό δείκτη πρόγνωσης, όταν ο κρατούμενος εξέλθει της φυλακής. Επιπλέον, μια διάσταση που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη είναι ο χρόνος παραμονής εντός της φυλακής⁴⁷. Ειδικότερα, ενδιαφέρον θεωρείται το εύρημα ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ της μακρόχρονης παραμονής σε φυλακές και της αντίληψης του ατόμου για την προσωπικότητά του, αλλά και της αίσθησης για τη ψυχική του υγεία (Mott, 1985). Αυτό που υπονοείται είναι ότι στο περιβάλλον της φυλακής, δύναται το άτομο που παραμένει μακροχρόνια έγκλειστο να υποτιμά τον εαυτό του περισσότερο, να το θεωρεί πιο ευάλωτο και επιρρεπές σε ασθένειες ψυχικής φύσεως, ακόμα και αν οργανικά δεν

⁴⁶ Σύμφωνα με το σύστημα ταξινόμησης ψυχικών διαταραχών DSM-IV, αυτές οι διαταραχές συνοδεύονται από επιπλοκές όπως: κατάθλιψη, αυτοκτονία, βία και αντικοινωνική συμπεριφορά, παροδικά ψυχωτικά συμπτώματα, βραχεία ψυχωτικά επεισόδια, κατάχρηση ουσιών (Μάνος, 1997: 402).

⁴⁷ Χωρίς να σημαίνει ότι παραβλέπουμε άλλες διαστάσεις του ευρύτερου περιβάλλοντος της φυλακής, όπως είναι οι σχέσεις μεταξύ των κρατουμένων, οι σχέσεις μεταξύ του προσωπικού (φυλακτικού-επιστημονικού- διοικητικού) και των κρατουμένων, οι συνθήκες στέγασης, το εύρος των δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται εντός του καταστήματος κλπ.

παρουσιάζει το σύνολο των συμπτωμάτων. Μάλιστα η Τσαλίκογλου (1996: 209) περιγράφει παραστατικά: «Ο κρατούμενος δεν φυλακίζεται μόνο σ' ένα ίδρυμα, φυλακίζεται και στα στεγανά πλαίσια της ετικέτας του εγκληματία, που τον περιβάλλει με μια ελαττωματική ταυτότητα, μια ταυτότητα που μαζί με το ποινικό του μητρώο, σαν ανεξίτηλο χνάρι, αέναα θα τον συνοδεύει σ' όλη του τη ζωή, καθορίζοντας τη στάση των άλλων απέναντί του και του ίδιου απέναντι στον εαυτό του».

Κεφάλαιο 3^ο

3 Φορείς κοινωνικής επανένταξης αποφυλακισμένων στην Ελλάδα.

3.1 Ο ρόλος της κοινωνικής υπηρεσίας των φυλακών⁴⁸

Στο άρ. 97 του ν.1851/89⁴⁹ αναφέρεται ότι το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης διακρίνεται σε διοικητικό, φυλακτικό, υγειονομικό, κοινωνικών υπηρεσιών, τεχνικό και άλλων κατηγοριών⁵⁰. Ο νέος Σωφρ.Κ. προβλέπει τη λειτουργία Κοινωνικής Υπηρεσίας εντός της φυλακής και την εργασία αντίστοιχου επιστημονικού προσωπικού, όπως είναι οι κοινωνικοί λειτουργοί (Δασκαλάκη et al., 1996: 372).

Η παροχή των κοινωνικών υπηρεσιών ξεκινά με την είσοδο του κρατουμένου στη φυλακή. Στην παρ.4 του άρ.24 του Σωφρ.Κ. αναφέρεται ότι ο κοινωνικός λειτουργός σε ιδιαίτερη συνέντευξη με τον κρατούμενο, συζητεί μαζί του για τα ατομικά, οικογενειακά, επαγγελματικά ή άλλα προβλήματα που δημιουργούνται από τον περιορισμό του στο κατάρστημα κράτησης, τον ενημερώνει για την παρεχόμενη συμπαράσταση της υπηρεσίας και του παρέχει την απαραίτητη συνδρομή. Όπως φαίνεται η κοινωνική αρωγή κατοχυρώνεται σαφώς στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα.

⁴⁸ Να τονιστεί ότι κοινωνικές υπηρεσίες της δικαιοσύνης υπάρχουν και έξω από τα καταστήματα κράτησης, αλλά δε θα αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας. Τέτοιες είναι: η υπηρεσία επιμελητών δικαστηρίων, η υπηρεσία επιμελητών δοκιμασίας, η υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων και οι εταιρείες προστασίας ανηλίκων. Για μια συγκεντρωτική παρουσίαση αυτών, βλ. Πιτσελά, 2006, *Η κοινωνική αρωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, κεφ. 3,4.

⁴⁹ Ο Ν. 1851/89 (Φ.Ε.Κ. 122 Α') : «Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων και άλλες διατάξεις» έχει πλέον καταργηθεί από τον ισχύοντα Σωφρ.Κ., εκτός από το 14^ο κεφάλαιο, που περιγράφει το προσωπικό και τα καθήκοντά τους, όπου αυτές οι διατάξεις δεν αντίκεινται με τον ισχύοντα Σωφρ.Κ.

⁵⁰ Το **διοικητικό** προσωπικό αποτελείται από το διευθυντή, τον υποδιευθυντή και τους υπαλλήλους γραμματείας και διαχείρισης. Το **φυλακτικό** προσωπικό αποτελείται από τους υπαλλήλους επίβλεψης και φύλαξης των κρατουμένων. Το **υγειονομικό** προσωπικό περιλαμβάνει ιατρούς, οδοντιάτρους, φαρμακοποιούς και νοσοκόμους, μόνιμους υπαλλήλους του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Το προσωπικό της **κοινωνικής υπηρεσίας** αποτελείται από κοινωνικούς λειτουργούς. Το **τεχνικό** προσωπικό περιλαμβάνει γεωπόνους, δασκάλους τέχνης, οδηγούς αυτοκινήτων και τεχνικούς κάθε κατηγορίας. Στο προσωπικό των **άλλων κατηγοριών** υπάγονται ιερείς, ειδικοί επιστήμονες, ψυχολόγοι, εκπαιδευτικοί, γυμναστές και υπάλληλοι άλλων ειδικοτήτων (π.χ. εγκληματολόγοι).

Ο ρόλος των κοινωνικών επιστημόνων (κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων) κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικός για την ομαλή προσαρμογή του κρατουμένου στη φυλακή, αλλά και την ομαλή απόλυσή του από αυτή. Η σημαντικότητα του ρόλου της κοινωνικής υπηρεσίας στην κοινωνική ζωή των κρατουμένων εντός της φυλακής διαφαίνεται μέσα από την εξειδίκευση των καθηκόντων⁵¹ των κοινωνικών λειτουργών⁵². Επιπλέον, η κοινωνική υπηρεσία της φυλακής μεριμνά για τη διατήρηση των δεσμών του κρατουμένου με την οικογένειά του ή για τη δημιουργία θετικών διαπροσωπικών σχέσεων και με τρίτα πρόσωπα⁵³, υπηρεσία που κρίνεται πολύ σημαντική αν αναλογιστούμε τις διαπροσωπικές σχέσεις που έχουν διαρραγεί όχι μόνο λόγω της φυλάκισης, αλλά και πριν από αυτή (Γιωργούλας, 2002, Θεοφίλου, 2004, Γιοβάνογλου, 2006). Ειδικά στην περίπτωση των γυναικών κρατουμένων, το πρόβλημα επικοινωνίας με τις οικογένειές και τα παιδιά τους φαίνεται οξύτερο⁵⁴ (Φρονίμου, 2008). Σε σχέση με την εκπαιδευτική διαδικασία, η κοινωνική υπηρεσία βοηθά στην επιλογή έμμεσα, μέσα από τη διαχείριση των στοιχείων που αφορούν το εκπαιδευτικό επίπεδο και τις γνώσεις του κρατουμένου, τα οποία εμπεριέχονται στο κοινωνικό-δημογραφικό ιστορικό που λαμβάνεται με τη συνέντευξη (Λεούδης, 2004).

Ιδανικά, η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των κοινωνικών επιστημόνων και των κρατουμένων πρέπει να είναι σχέση υποστηρικτική, ενδυναμωτική και

⁵¹ Ειδικότερα, ο κοινωνικός λειτουργός: 1. Έρχεται σε άμεση επικοινωνία με κάθε κρατούμενο χωρίς την παρέμβαση τρίτου προσώπου, εκτός εάν υπάρχουν δικαιολογημένοι λόγοι ασφαλείας, 2. Λαμβάνει γνώση του ατομικού φακέλου των κρατουμένων και ενεργεί επιτόπιες κοινωνικές έρευνες για συγκέντρωση των απαραίτητων στοιχείων ατομικής, οικογενειακής και κοινωνικής κατάστασής τους, 3. Τηρεί μητρώο περιπτώσεων, ατομικές καρτέλες ή φακέλους και δελτία εξέλιξης και κοινωνικής έρευνας καθώς και στατιστικά στοιχεία σχετικά με ενέργειες και αποτελέσματα της κοινωνικής εργασίας, 4. Ενημερώνει το διευθυντή και το επιστημονικό συμβούλιο για την προσωπικότητα και τα προβλήματα του κρατουμένου και υποβάλλει προτάσεις για την εξατομικευμένη μεταχείρισή του, 5. Συντάσσει τις προβλεπόμενες εκθέσεις για τους κρατουμένους των οποίων το περιεχόμενο είναι εμπιστευτικό, 6. Μεριμνά για την κάλυψη υλικών και ηθικών αναγκών των κρατουμένων σε συνεργασία με κοινωνικούς φορείς και άλλες ομάδες, 7. Προετοιμάζει τον απολυόμενο κρατούμενο και το περιβάλλον του για την ομαλή επανένταξή του και παρακολουθεί μετά την αποφυλάκιση όσες περιπτώσεις κρίνει απαραίτητο, 8. Εφαρμόζει τις μεθόδους κοινωνικής εργασίας με άτομα ή ομάδα (άρ. 113 του ν.1851/89).

⁵² Με την Υ.Α. 47503/21-6-2005, άρ. 52, 53 «Εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας των ειδικών καταστημάτων κράτησης νέων», εξειδικεύονται αντίστοιχα τα καθήκοντα των κοινωνικών λειτουργών για τα καταστήματα κράτησης νέων, τα οποία καθήκοντα ήδη αναφέρονται στην Υ.Α. 58819/7-4-2003, άρ. 52, 53. «Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β'». Παρομοίως, τα καθήκοντα του κοινωνικού λειτουργού προβλέπονται και στον Κανονισμό Στρατιωτικών Φυλακών (π.δ. 427/1994 άρ. 20 παρ. 1) (βλ. και Πιτσελά, 2006: 56- 60).

⁵³ άρ. 52, παρ. 2, ν. 2776/99.

⁵⁴ «Π.χ. η καινούρια φυλακή στη Θήβα είναι πολύ απομακρυσμένη, ενώ η πλειοψηφία των κρατουμένων ήταν κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας. Επιπλέον, στις γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού, μόνο παιδιά κάτω των 15 ετών επικοινωνούν με τις μητέρες τους χωρίς το διαχωριστικό τζάμι» (Ε.Ε.Δ.Α., 2008: 295).

ενθαρρυντική. Εξάλλου, η αναβάθμιση του ρόλου των κοινωνικών λειτουργών (Πιτσελά, 2006) φαίνεται και από τη συμμετοχή τους στα αρμόδια όργανα λήψης αποφάσεων της φυλακής, όπως είναι το Πενταμελές Συμβούλιο Εργασίας Κρατουμένων⁵⁵, το Συμβούλιο της Φυλακής⁵⁶ αλλά και στο Πειθαρχικό Συμβούλιο⁵⁷.

Παρά τη σημαντικότητα του ρόλου και του έργου της κοινωνικής υπηρεσίας στην πορεία ομαλής ένταξης και επανόδου του φυλακισμένου στην κοινωνία, η Πιτσελά (2006: 40), μελετώντας το γερμανικό ποινικό σύστημα διαπιστώνει πως «η κοινωνική εργασία κατά την έκτιση της ποινής δεν είναι ούτε ποιοτικά ούτε ποσοτικά ο πιο σημαντικός φορέας παροχής βοήθειας στο ισχύον σύστημα κοινωνικής αρωγής σε δράστες εγκλημάτων στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης». Ως προς αυτό το σημείο, από ότι φαίνεται οι κρατούμενοι στα ελληνικά καταστήματα κράτησης αμφισβητούν την ουσιαστική δουλειά της κοινωνικής υπηρεσίας, θεωρώντας ότι αυτή εξαντλείται σε έναν επιφανειακό ρόλο⁵⁸ (Δασκαλάκη et al., 1996, Απειρανθίτου, 2006: 26-28). Η δυσπιστία του ρόλου του επιστημονικού προσωπικού των φυλακών από τους κρατούμενους εντείνεται από το γεγονός της διπλής αποστολής του ρόλου τους, η οποία προκαλεί αντιφάσεις και σύγκρουση ρόλων ακόμα και στο ίδιο το προσωπικό (Απειρανθίτου, 2006).

3.2 Μετασωφρονιστική αρωγή και μέριμνα

3.2.1 Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Ν.Π.Ι.Δ. «ΕΠΑΝΟΔΟΣ»

⁵⁵ άρ. 41, παρ. 3, ν.2776/99.

⁵⁶ άρ. 10, ν.2776/99.

⁵⁷ άρ. 70, παρ. 1, ν.2776/99.

⁵⁸ Π.χ. ο κοινωνικός λειτουργός συμμετέχει στο Πειθαρχικό Συμβούλιο της φυλακής, την ώρα που οφείλει να εφαρμόζει και ατομική κοινωνική εργασία, επιδιώκοντας την ανάπτυξη κλίματος εμπιστοσύνης στη σχέση με τον κρατούμενο. Έρευνες επιβεβαιώνουν την υψηλή δυσπιστία των κρατουμένων απέναντι στους κοινωνικούς λειτουργούς και το επιστημονικό προσωπικό των φυλακών, προτιμώντας εναλλακτικά τη βοήθεια των «ημετέρων», είτε συγκρατουμένων, είτε οικείων του οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος. Επίσης, αναδεικνύεται ο όγκος των (γραφειοκρατικών) αρμοδιοτήτων που συχνά οδηγούν σε σύνδρομο επαγγελματικής εξουθένωσης το επιστημονικό προσωπικό των φυλακών (βλ. Απειρανθίτου, 2006 για μια σύνοψη ερευνητικών πορισμάτων, σ. 26-28).

Κυριότερος θεσμικός φορέας μετασφρονιστικής μέριμνας για την κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη των αποφυλακιζομένων αποτελεί η λειτουργία του Ιδρύματος μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα «ΕΠΑΝΟΔΟΣ». Το συγκεκριμένο Ίδρυμα προβλέφθηκε στην παρ.2, άρ. 81 του νέου Σωφρ.Κ. το 1999, αλλά το Π.Δ. έναρξης της λειτουργίας του εκδόθηκε το 2003⁵⁹, ενώ μόλις το 2007⁶⁰ συγκροτήθηκε το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΠΑΝΟΔΟΥ⁶¹. Πρόκειται για Ν.Π.Ι.Δ. που εποπτεύεται από το Υπ. Δ.Δ.Α.Δ.

Σκοπός της ΕΠΑΝΟΔΟΥ είναι η επαγγελματική κατάρτιση, η αποκατάσταση, η οικονομική συμπαράσταση και η προετοιμασία και προώθηση της εν γένει κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων και αποφυλακιζομένων⁶². Μέχρι σήμερα την έχουν επισκεφτεί 388 άτομα (Σχήμα 6) (ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2010), αριθμός πολύ μικρός σε σχέση με το σύνολο των κρατουμένων και αποφυλακιζομένων συνολικά.

Σχήμα 6: Αποφυλακισμένοι που επισκέφτηκαν την «ΕΠΑΝΟΔΟ» (2008- 2010)

Πηγή: ΕΠΑΝΟΔΟΣ, Αδημοσίευτη Έκθεση Πεπραγμένων 2010: 24.

⁵⁹ Με τίτλο «Σύσταση και λειτουργία Ν.Π.Ι.Δ. με την επωνυμία ΕΠΑΝΟΔΟΣ». Με την Υ.Α. 68173/2008 με τίτλο «Κανονισμός Εσωτερικής Λειτουργίας του Νομικού Προσώπου Ιδιωτικού Δικαίου «ΕΠΑΝΟΔΟΣ»» ρυθμίστηκαν θέματα εσωτερικής λειτουργίας και οργάνωσης της «ΕΠΑΝΟΔΟΥ».

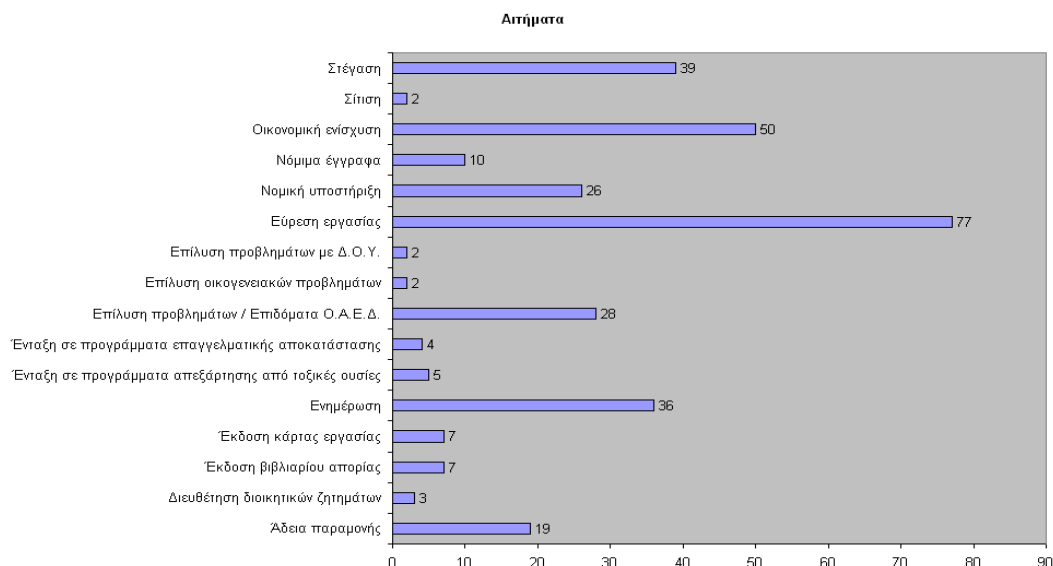
⁶⁰ Υ.Α. 8874/2007.

⁶¹ Με την 82571/10 απόφαση του Υπ.Δ.Δ.Α.Δ. (Φ.Ε.Κ. 355/10), συγκροτήθηκε το νέο Δ.Σ. της ΕΠΑΝΟΔΟΥ.

⁶² άρ.2, Π.Δ. 300/2003.

Επιπλέον, παρουσιάζονται το σύνολο των αιτημάτων όσων απευθύνθηκαν στο Φορέα (Σχήμα 7).

Σχήμα 7: Αιτήματα προς την «ΕΠΑΝΟΔΟ»

Πηγή: ΕΠΑΝΟΔΟΣ, Αδημοσίευτη Έκθεση Πεπραγμένων 2010: 62.

Ουσιαστικά ο τρόπος λειτουργίας της στηρίζεται στη διεπιστημονική συνεργασία κοινωνικών επιστημόνων, νομικών και εργασιακών συμβούλων, έτσι ώστε να βοηθηθεί ο αποφυλακιζόμενος σφαιρικά, μέσα από υπηρεσίες ενημέρωσης, εξατομικευμένης παρέμβασης και στήριξης, αλλά και σωστής παραπομπής στους κατάλληλους Φορείς και προγράμματα. Από τη συζήτηση εντός του Φορέα⁶³ προέκυψε ότι μεγάλο μέρος των αποφυλακιζόμενων θεωρεί την «ΕΠΑΝΟΔΟ» φορέα εξεύρεσης εργασίας, κάποιοι ζητούν υλική υποστήριξη, ενώ οι αλλοδαποί ανησυχούν για το ζήτημα της απέλασής τους μετά τη φυλακή. Ενδεικτικά, ο Φορέας δύναται να παρέχει σε επίπεδο υλικής βοήθειας εισιτήρια μετακίνησης με δημόσια μέσα, τηλεκάρτες και προσωρινή διανυκτέρευση σε ξενοδοχεία της Αθήνας. Βέβαια, δεν είναι η οικονομική ενίσχυση η βασική φιλοσοφία του Φορέα. «Η ΕΠΑΝΟΔΟΣ έχει ως σκοπό την επανένταξη των πρώην αποφυλακισμένων, ενεργοποιώντας και κινητοποιώντας τους ίδιους. Η προσπάθεια πρέπει να προέρχεται και από τους ίδιους. Τέτοιες ενέργειες

⁶³ Τα οποία στοιχεία της συζήτησης επιβεβαιώνονται και μέσα από την Έκθεση Απολογισμού 2010, π.χ. για το θέμα της παραμονής αλλοδαπών, βλ. σ. 17,18 της Έκθεσης.

τονώνουν την αυτοπεποίθηση του εξυπηρετούντος και τον εντάσσουν κοινωνικά» (ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2010: 21).

3.2.2 Επιτροπές Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Οι **Εταιρείες Προστασίας Αποφυλακισμένων**, ως Ν.Π.Δ.Δ., δραστηριοποιούνται (θεωρητικά τουλάχιστο) στο τομέα της μετασφρονιστικής μέριμνας αποφυλακισμένων και συγκεκριμένα στην οικονομική και επαγγελματική τους υποστήριξη (Θανοπούλου et al. 1997: 62). Στο Πρακτικό της διακομματικής επιτροπής εξέτασης του σφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα στις 29/3/2011, ο Νικολόπουλος επισημαίνει ότι οι Εταιρείες, δεν λειτουργούν ούτε παντού ούτε αποτελεσματικά και είναι και πολύ δύσκολη η συγκρότησή τους. Ο λόγος μέχρι τώρα ήταν η υποστελέχωσή τους, σε συνδυασμό με τη στέρηση πόρων, γεγονός που περιόριζε τη δράση τους στην εξαγορά ορισμένων μικρών ποινών και στην κάλυψη εξόδων στον τόπο κατοικίας των αποφυλακισμένων (Θανοπούλου et al., 1997: 62). Ωστόσο σήμερα, η «ΕΠΑΝΟΔΟΣ» ανέλαβε πρωτοβουλία για την ανασύστασή τους, συγκροτήθηκαν τα Δ.Σ τους, ενώ προβλέπεται η συνεργασία των δύο φορέων για τον εκσυγχρονισμό των Εταιρειών. Πλέον οι Ε.Π.Α. εντάσσονται στο πλαίσιο της νέας διοικητικής διάρθρωσης του Καλλικράτη. (ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2010: 26).

Οι **Επιτροπές Κοινωνικής Υποστήριξης** έχουν αποστολή την ενημέρωση του κρατουμένου ή του απολυθέντος σχετικά με θέματα που αφορούν τη νομική και κοινωνική του κατάσταση, καθώς και την υποβοήθησή του για προσαρμογή στην κοινωνική ζωή⁶⁴. Οι επιτροπές αυτές δεν έχουν ακόμη συγκροτηθεί, καταβάλλεται όμως προσπάθεια να συσταθούν σύντομα⁶⁵ (ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2010:27).

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι από τους Φορείς του Υπ.Δ.Δ.Α.Δ. μόνο η «ΕΠΑΝΟΔΟΣ» έχει αρχίσει να δραστηριοποιείται ουσιαστικότερα στον τομέα της

⁶⁴ Αρ. 81, παρ. 4, ν.2776/99.

⁶⁵ Βλ. και Δελτίο Τύπου 19/1/2011, <http://government.gov.gr/2011/01/19/6205/>, ανακτήθηκε στις: 5/9/2011.

μετασφρονιστικής αρωγής, αν και μικρός αριθμός αποφυλακισμένων έχουν απευθυνθεί, ενώ προβληματισμό προκαλεί η μελλοντική λειτουργία των Επιτροπών με τρόπο ώστε να μην υπάρξει πρόβλημα γραφειοκρατίας, σύγκρουσης, αλληλοεπικάλυψης και ανταγωνιστικότητας αρμοδιοτήτων, τα οποία θα μπορούσαν να αντιστρέψουν το θεμιτό στόχο της επανένταξης αποφυλακισμένων στη χώρα.

3.2.3 Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης: Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.)

Ο Ο.Α.Ε.Δ. είναι ο μόνος δημόσιος φορέας σήμερα που δραστηριοποιείται στον τομέα της επαγγελματικής επανένταξης αποφυλακισμένων, διαχειρίζοντας τις συνθήκες προσφοράς και ζήτησης εργασίας Ε.Κ.Ο., προκηρύσσοντας Προγράμματα Ν.Θ.Ε. ή Ν.Ε.Ε. αλλά και προσφέροντας προσωρινή επιδοματική ενίσχυση σε οικονομικά άπορους αποφυλακισμένους. Η λειτουργία των προγραμμάτων αυτών έγκειται στην υπό όρους πρόσληψη ατόμων Ε.Κ.Ο. από εργοδότες, καθώς και στην κινητοποίηση για το άνοιγμα μιας νέας επιχείρησης, με την ιδιότητα του ελεύθερου επιτηδευματία, ύστερα από εξατομικευμένη προσέγγιση και συμπλήρωση ατομικού σχεδίου δράσης στα Γραφεία Ε.Κ.Ο. του Ο.Α.Ε.Δ. (Γογούση, 2007). Ως προς το ευρύτερο πλαίσιο πολιτικής,

«τα προγράμματα του Ο.Α.Ε.Δ. υλοποιούνται από το 1984 και αναπτύσσονται είτε ως δράσεις Εθνικής Πολιτικής, με χρηματοδότηση από τον κρατικό Π/Υ και τον Π/Υ του Ο.Α.Ε.Δ. και για τον λόγο αυτό ονομάζονται Προγράμματα Εθνικής Πολιτικής, είτε στο πλαίσιο των προβλεπόμενων μέτρων του Ε.Κ.Τ ή άλλων Κοινοτικών Πρωτοβουλιών, προβλέποντας ευνοϊκότερους όρους από τα αντίστοιχα των κοινών ανέργων, όπως: μεγαλύτερα ποσά και διάρκεια επιδότησης, ειδικά μέτρα για την προσαρμογή των ατόμων στον εργασιακό χώρο, καθώς και Σ.Υ.Υ. προς τα άτομα των Ε.Κ.Ο.» (Γογούση, 2007: 78- 79).

Κάθε χρόνο στέλνεται εγκύκλιος από την Ειδική Υπηρεσία Ε.Κ.Ο. του Ο.Α.Ε.Δ. προς τις Περιφερειακές Διευθύνσεις, με αναλυτικές οδηγίες για τους όρους, τη χρονική

διάρκεια, το ποσό επιδότησης κλπ., των Προγραμμάτων Ν.Θ.Ε. και Ν.Ε.Ε. Η πιο πρόσφατη Κ.Υ.Α. αφορά το έτος 2010 και αναφέρεται σε Πρόγραμμα Επιχορήγησης 800 Ν.Ε.Ε. ανέργων Α.μεΑ., απεξαρτημένων από εξαρτησιογόνες ουσίες και αποφυλακισμένων ατόμων (Παράρτημα 4). Από τις 800 θέσεις μόλις 100 αφορούν αποφυλακισμένους με την προϋπόθεση ότι διαθέτουν, εκτός από κάρτα ανεργίας: α) Αποφυλακιστήριο με χρονολογία αποφυλάκισης από 01-01-2006 και μετά⁶⁶ β) Εισηγητική Έκθεση της Κοινωνικής Υπηρεσίας⁶⁷ ή του Διευθυντή του Σωφρονιστικού καταστήματος, ότι το άτομο έχει ανάγκη κοινωνικο-οικονομικής στήριξης και προτείνεται να ενταχθεί στο πρόγραμμα επιχορήγησης Ν.Ε.Ε. του ΟΑΕΔ. Επισημαίνεται ότι: τα άτομα που θα υπαχθούν σε αυτά τα προγράμματα θα πρέπει να έχουν εκτίσει συνεχή φυλάκιση έξι μηνών, τουλάχιστον. Αναφορικά με το ειδικό τριετές Πρόγραμμα ενίσχυσης των εργοδοτών με επιχορήγηση που αντιστοιχεί στο ύψος των ασφαλιστικών εισφορών για την πρόσληψη 2.300 ανέργων, μόλις 50 θέσεις προορίζονται για αποφυλακισμένους ενήλικες και 20 για νεαρά παραβατικά άτομα.

Όπως φαίνεται, η πολιτική επανένταξης του Υπ.Ερ.Κ.Α. μάλλον περιοριστική και ανεπαρκώς επανεντακτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, αν αναλογιστεί κανείς όχι μόνο το μικρό αριθμό αποφυλακισθέντων στον οποίο απευθύνεται, αλλά και τις προϋποθέσεις που θέτει κάθε φορά για να υπαχθούν στα Προγράμματα. Ο Κουράκης (2009: 321) αναφέρει ότι «η εμβέλεια των προγραμμάτων του Ο.Α.Ε.Δ. (οικονομική ενίσχυση και υποστήριξη των προσπαθειών επαγγελματικής αποκατάστασης) είναι περιορισμένη και η κάλυψη που προσφέρεται στους αποφυλακισμένους είναι συχνά επιλεκτική, συμβολική ή και εικονική». Εξάλλου, τα στατιστικά στοιχεία δείχνουν ότι μόνο την πενταετία 2000-2005 επωφελήθηκαν λιγότερο από 1000 άτομα στα Προγράμματα Ν.Ε.Ε. και Ν.Θ.Ε. Η κατάσταση δε φαίνεται να είναι καλύτερη τα επόμενα χρόνια, όπου φαίνεται ότι ο αριθμός των αποφυλακισμένων που υπήχθησαν

⁶⁶ Είναι δυνατή η υπαγωγή στο πρόγραμμα των ατόμων που θα προσκομίσουν αποφυλακιστήριο από χώρες της Ε.Ε.

⁶⁷ Εδώ φαίνεται ένα παράδειγμα του ρόλου της Κοινωνικής Υπηρεσίας των Φυλακών στη μετασωφρονιστική αγωγή κρατουμένων. Δυστυχώς, η εξουσιαστική σχέση προσωπικού-κρατουμένου αντανάκλαται και στο περιεχόμενο της Εισηγητικής Έκθεσης, όπου μπορεί να προτρέπει, αλλά μπορεί και να αποτρέπει την αρμόδια επιτροπή του Ο.Α.Ε.Δ. να εγκρίνει τελικά επιδότηση του πρώην φυλακισμένου ως Ν.Ε.Ε. ή συμμετοχή του σε Προγράμματα Ν.Θ.Ε. Έτσι φαίνεται πόσο δύσκολος και λεπτός είναι ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού ενός καταστήματος κράτησης, καθώς αντιπροσωπεύει μεν ένα φορέα άσκησης κρατικής εξουσίας αλλά παράλληλα ασκεί ένα κοινωνικό λειτουργήμα με σκοπό την υποβοήθηση, ψυχολογικά και πρακτικά, του κρατουμένου (βλ. κεφ. 3.1).

στα εν λόγω Προγράμματα εξακολουθεί να είναι μικρός σε σχέση με το σύνολο των ατόμων που αποφυλακίζονται κάθε χρόνο⁶⁸ (Παράρτημα 5).

Παρά τη συμβολή θεσμικών φορέων, όπως του Ο.Α.Ε.Δ., μείζων ζήτημα αποτελεί η δυνατότητα του αποφυλακισμένου να αναζητεί εργασία μέσα από τη συμμετοχή σε διαγωνισμούς του δημοσίου επί ίσοις όροις με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Φαίνεται ότι τα θεσμικά κωλύματα πρόσληψης δημιουργούν σοβαρά εμπόδια στην επανένταξη του πρώην κρατουμένου, κάτι το οποίο έχει επισημάνει και ο Σ.τ.Π., προτείνοντας, μάλιστα, την επανεξέταση του κωλύματος διορισμού λόγω ποινικής καταδίκης (Σ.τ.Π., 2006: 68). Ειδικότερα, το ποινικό μητρώο⁶⁹ θεωρείται σοβαρός πολλαπλασιαστής των ήδη μεγάλων δυσκολιών που έχει ο αποφυλακισμένος στην εξεύρεση εργασίας αλλά και στην (επαν)έκδοση άσκησης άδειας επαγγέλματος (Θανοπούλου et al., 1997: 63, Γιοβάνογλου, 2006).

Αξιοσημείωτος είναι και ο βαθμός προκατάληψης απέναντι στη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα (Καρυτινού, 2006, Ζάννης, 2009). Σημαντική θεωρείται η έρευνα στο Πανεπιστήμιο του Γέιλ, όπου έδειξε με ενάργεια την προκατάληψη των εργοδοτών υπέρ όσων είχαν «λευκό» ποινικό μητρώο και κατά όσων έφεραν στο μητρώο ποινική καταδίκη (Γιοβάνογλου, 2006: 67). Επιπλέον, σε πρόσφατη μελέτη για την προκατάληψη των εργοδοτών απέναντι σε άτομα που φέρνουν «μειονεξίες» (Ζάννης, 2009), εντάχθηκαν δύο ομάδες αποφυλακισμένων: α) Για χρέη προς το δημόσιο και β) Για χρήση ναρκωτικών ουσιών. Και για τις δύο ομάδες υπάρχει προκατάληψη λόγω του ιστορικού φυλάκισης, αλλά για τη δεύτερη ομάδα αυτή κρίνεται υψηλότερη⁷⁰ (Παράρτημα 6).

⁶⁸ Ενδεικτικά, το 2005 αποφυλακίστηκαν συνολικά 6.239 κατάδικοι, το 2006 5.876 και το 2007 5.899 (ΕΛ.ΣΤΑΤ, 2011).

⁶⁹ Στο ποινικό μητρώο καταγράφονται οι καταδίκες του προσώπου «για την ασφαλέστερη εκτίμησή της προσωπικότητάς του σε ενδεχόμενη νέα δικαστική κρίση» (Γιοβάνογλου, 2006: 65).

⁷⁰ Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι «σε έναν αποφυλακισμένο για χρήση ναρκωτικών ουσιών διακρίνεται το χαμηλότερο ποσοστό πρόσκλησης σε συνέντευξη από όλες τις κατηγορίες ατομικών χαρακτηριστικών της έρευνας (8,49%)», καθώς και «ένα συγκεκριμένο ατομικό χαρακτηριστικό, του «αποφυλακισμένου για χρέη προς το δημόσιο», εμφανίζει υψηλό ποσοστό απόρριψης (πρόσκληση σε ποσοστό 26,42%), αν και στην ουσία το χαρακτηριστικό αυτό δεν συνιστά έγκλημα με την κοινωνιολογική διάσταση του όρου. Η οικονομική αποτυχία που συνεπάγεται για ένα άτομο σε συνάρτηση με την ιδιαίτερη βαρύτητα του χαρακτηριστικού «αποφυλακισμένος» φαίνεται ότι έχει καθοριστική σημασία για την πιθανότητα πρόσκλησης σε συνέντευξη. Γενικότερα για τις δύο τελευταίες περιπτώσεις, το γεγονός της φυλάκισης επιδρά σωρευτικά σε σημαντικό βαθμό στην απόρριψη» (Ζάννης, 2009: 35).

3.2.4 Πρωτοβουλίες ιδιωτικού- εθελοντικού τομέα

Πρωτοβουλίες αναπτύχθηκαν κατά καιρούς και από τον ιδιωτικό και τον Τρίτο τομέα, είτε σε εθελοντική βάση, είτε πιο οργανωμένα, αρκετές όμως είχαν αποσπασματικό και προσωρινό χαρακτήρα, ενώ η αποτελεσματικότητα των ενεργειών τους αμφισβητείται⁷¹ (Κουράκης, 2009: 322). Βέβαια, υπάρχει και η άποψη ότι οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (Μ.Κ.Ο.) συμβάλλουν στην κάλυψη σημαντικών «κενών» (μετα)σωφρονιστικής μέριμνας, που το κράτος αδυνατεί να καλύψει, μέσω α) υλικής υποστήριξης, β) εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, γ) κοινωνικής υποστήριξης, δ) συμβουλευτικής και ψυχολογικής υποστήριξης (Cullen and Gendreau:146 στο Sannas, 2011:68).

Ένα παράδειγμα αποτέλεσε το έργο «Κοινωνία Εντάσσουσα» που εντάχθηκε στην Κοινοτική Πρωτοβουλία EQUAL⁷² (2001-2006) και προέβλεπε την δημιουργία αναπτυξιακής σύμπραξης με την ονομασία «NEMΕΣΙΣ» και συντονιστή- εταίρο τον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών (Κουράκης, 2009). Στις δράσεις της περιλήφθηκε το Ολοκληρωμένο Δίκτυο Ένταξης και Αποκατάστασης Φυλακισμένων (Ο.Δ.Ε.Α.Φ). Πρόκειται για μια δικτύωση δομών, στην οποία εντάσσονταν τα υφιστάμενα συστήματα των κοινωνικών υπηρεσιών σε ό,τι αφορά τα σωφρονιστικά καταστήματα. Κινείται στη λογική των Ολοκληρωμένων Παρεμβάσεων για την στήριξη του αποφυλακιζόμενου στην κοινωνία. Η Δομή Εξατομικευμένων Υπηρεσιών αποφυλακισμένων αλλά και το Ταμείο Αρωγής και υποστήριξης αποφυλακισμένων αποτέλεσε μέρος του Ο.Δ.Ε.Α.Φ. παρέχοντας υπηρεσίες υποστήριξης στην ομάδα των αποφυλακισμένων (EQUAL, 2006). Η διάρκεια του προγράμματος ήταν 36 μήνες (1/2/02-8/10/04) και εφαρμόστηκε στην Αττική, Θεσσαλονίκη και Αχαΐα⁷³ (Γογούση, 2007: 75).

⁷¹ Για μια εκτενέστερη επισκόπηση βλ. Κουράκης, 2009, σ.322, Θανοπούλου et al., 1997: 56- 62, Sannas, 2011: 67- 75.

⁷² Η EQUAL αποτελεί κοινοτική πρωτοβουλία της Ε.Ε. στο πλαίσιο στήριξης της Ελλάδας από τα διαρθρωτικά ταμεία της Ε.Ε. και περιλάμβανε 2 κύκλους εφαρμογής (2001-03 και 2004-06) (Γογούση, 2007: 74).

⁷³ Σύμφωνα με πληροφορίες που παραχωρήθηκαν στην Γογούση από αρμόδια υπάλληλο, καταρτίστηκαν 40 φυλακισμένοι στην ηλεκτρονική τυπογραφία και τη χρήση Η/Υ και 35 αποφυλακισμένοι, ενώ 200 άτομα παρακολούθησαν προγράμματα συμβουλευτικής και υποστήριξης (Γογούση, 2007: 75).

Επιπλέον, υπάρχει το «Κέντρο Υποδοχής Αποφυλακισμένων Αθήνας», της Μ.Κ.Ο. «PRAKSIS», όπου παρέχονται κυρίως κατευθύνσεις και πληροφόρηση σε αποφυλακισμένους, ανεξαρτήτως φύλου ή εθνικής καταγωγής για τα δικαιώματα και τις υπηρεσίες που μπορούν να απευθυνθούν, ανάλογα με τα αιτήματά τους (PRAKSIS, 2008). Το εν λόγω πρόγραμμα έρχεται να συνεχίσει το υποέργο της Αναπτυξιακής Σύμπραξης «NEMESIS» της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL⁷⁴ (PRAKSIS, χ.χ.: 10-11).

Άλλη περίπτωση αποτελεί το ΚΕ.ΘΕ.Α⁷⁵, το οποίο περιλαμβάνει στο θεραπευτικό Πρόγραμμα ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ δομή με τίτλο: «Κέντρο Υποδοχής και Επανένταξης», με έδρα την Αθήνα και αντίστοιχη Υπηρεσία υποδοχής αποφυλακισμένων στη Θεσσαλονίκη. Οι δομές απευθύνονται σε αποφυλακισμένους από όλα τα σωφρονιστικά ιδρύματα της χώρας, στοχεύοντας στην απεξάρτηση και στην ομαλή κοινωνική επανένταξη. Αυτό σημαίνει ότι δεν απευθύνονται αποκλειστικά σε κρατούμενους των ειδικών θεραπευτικών καταστημάτων, αλλά και σε όσους είναι εξαρτώμενοι από ουσίες αλλά ποτέ δε διαγνώστηκαν επισήμως κατά τη φυλάκισή τους ή πριν την καταδίκη τους. Στο πλαίσιο των δομών λειτουργούν ομάδες κινητοποίησης για θεραπεία, ομάδες θεραπείας και ομάδες επανένταξης. Παρέχεται επίσης υποστήριξη για νομικά θέματα, ενημέρωση για εργασιακά θέματα, δυνατότητα εκπαίδευσης στο Εναλλακτικό Σχολείο του ΚΕ.Θ.Ε.Α. ΙΘΑΚΗ, καθώς και συμβουλευτική σε άτομα του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος των αποφυλακισμένων⁷⁶ (ΚΕ.Θ.Ε.Α., 2008:63).

⁷⁴ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι κατά το χρονικό διάστημα 11/2006 – 9/2007 ενημερώθηκαν περισσότεροι από 200 αποφυλακισμένοι για τη λειτουργία του κέντρου, εκ των οποίων οι 20 συνεχίζουν να υποστηρίζονται από το κέντρο, εξαιτίας της αυξημένης πολυπλοκότητας των αιτημάτων τους. Το ίδιο χρονικό διάστημα πραγματοποιήθηκαν επαφές με όλα τα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας για να ενημερωθεί το προσωπικό και οι κρατούμενοι για τη λειτουργία και τους σκοπούς του Κέντρου Αποφυλακισμένων προκειμένου οι ενδιαφερόμενοι που το επιθυμούν να ενταχθούν στο πρόγραμμα (PRAKSIS, 2008).

⁷⁵ «Το Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕ.Θ.Ε.Α.) είναι το μεγαλύτερο δίκτυο υπηρεσιών απεξάρτησης και κοινωνικής επανένταξης στη χώρα μας», <http://www.kethea.gr/>, ανακτήθηκε στις: 6/9/2011.

⁷⁶ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο Κέντρο Υποδοχής αποφυλακισμένων Θεσσαλονίκης το 2004 απευθύνθηκαν 202 άτομα, το 2005 247, το 2006 352 και το 2007 253 (ΚΕ.ΘΕ.Α., 2008:26).

ΜΕΡΟΣ Β΄

Κεφάλαιο 4^ο

4 Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην κοινωνική επανένταξη του αποφυλακισμένου

4.1 Το ευεργέτημα της εκπαίδευσης στις φυλακές

Η έννοια της εκπαίδευσης στην Ευρώπη συνδέθηκε τα τελευταία διακόσια πενήντα χρόνια με την ίδια την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ενώ θεωρήθηκε ως στοιχείο που δύναται να σπάσει το φαύλο κύκλο του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς η απόκτηση των γνώσεων αναχαιτίζει τον κίνδυνο διολίσθησης στο περιθώριο και τον αποκλεισμό, επιτρέποντας τη συμμετοχή του ατόμου στην παραγωγή και απόλαυση του πλούτου της κοινωνίας του (Τσιάκαλος, 1999). Σύμφωνα, εξάλλου με την Σπινέλη (2009), ο φαύλος κύκλος «αποκλεισμός- φυλάκιση- αποκλεισμός» μετατρέπεται, με τη βοήθεια της εκπαίδευσης, σε ελικοειδή γραμμή «εκπαίδευση- αποφυλάκιση- αυτοεκτίμηση- μετά-ιδρυματική εκπαίδευση ή εργασία- κοινωνική ένταξη».

Υπάρχει μια άποψη ότι η εκπαίδευση, ειδικά η επαγγελματική, θεωρείται αναγκαία αλλά όχι και επαρκής συνθήκη για την κοινωνική ενσωμάτωση των αποφυλακισμένων, διότι θεωρείται πως μόνη της δεν αρκεί να εμψύσει τη νομοταγή συμπεριφορά στον κρατούμενο (Πιτσελά, 1999). Εδώ παρατηρούμε μια έντονη σύνδεση της εκπαίδευσης ως μέσου αναμόρφωσης, που εντάσσεται στο βελτιωτικό πρότυπο αναδόμησης της προσωπικότητας του κρατουμένου για την πρόληψη της υποτροπής του. Όμως, η επικράτηση των στοιχείων του δικαικού προτύπου, περί εθελοντικής συμμετοχής στη σχολική και επαγγελματική εκπαίδευση ενηλίκων έρχεται πλέον να αντικαταστήσει την παλαιά φιλοσοφική βάση της αντεγκληματικής πολιτικής στην Ελλάδα (Παπαθανασίου, 2010).

Επιπλέον, πορίσματα σχετικών ερευνών δείχνουν ότι η εκπαίδευση στις φυλακές έχει θετική επίδραση πρωταρχικά στην προσωπικότητα των κρατουμένων, ενισχύοντας την αυτοεκτίμησή τους, την αίσθηση της ικανοποίησης, βελτιώνοντας τις κοινωνικές δεξιότητές τους (ibid, 2010) (Παράρτημα 7) και κατόπιν δρα αποτρεπτικά στο ενδεχόμενο υποτροπής. Συγκεκριμένα, οι έρευνες δείχνουν ότι ο δείκτης υποτροπής των κρατουμένων που εκπαιδεύονται είναι μικρότερος κατά 20-60% σε σχέση με τους υπόλοιπους κρατουμένους (Harlow, 2003 στο Παπατζανάκη et al., 2005). Επιπλέον (Δημητρούλη et al., 2006: 201):

- «Σύμφωνα με έρευνα του Allen (1988) στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ο δείκτης υποτροπής για τον έγκλειστο πληθυσμό ήταν 77% ενώ για την ομάδα που έλαβε μέρος σε προγράμματα κατάρτισης 23%.
- Ο Clark (1991) επιβεβαιώνοντας τα ευρήματα του Allen, απέδειξε ότι οι κρατούμενοι οι οποίοι ολοκλήρωσαν ένα κύκλο σπουδών κατά την έκτιση της ποινής τους είχαν μικρότερο δείκτη υποτροπής (26,4 %) σε σχέση με εκείνους που δεν μετείχαν στην εκπαιδευτική διαδικασία (44,6%).
- Όμοια ο Batiuk σε σχετική έρευνα βρήκε ότι ο δείκτης υποτροπής των φυλακισμένων που εμπλέκονταν στην εκπαιδευτική διαδικασία ήταν χαμηλότερος (25%) από τον αντίστοιχο του υπόλοιπου πληθυσμού της φυλακής (77%). Μάλιστα τόνισε την ευεργετική επίδραση που ασκεί στη μείωση του κινδύνου της υποτροπής όχι τόσο η συμμετοχή όσο κυρίως η ολοκλήρωση μιας εκπαιδευτικής προσπάθειας. Ο δείκτης υποτροπής στην περίπτωση αυτή βρέθηκε να μειώνεται κατά 72%».

Δεδομένου, μάλιστα, του χαμηλού ποσοστού αλφαριθμητισμού των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές, η εκπαίδευση αποτελεί τη σημαντικότερη μορφή αγωγής, αποδεικνύοντας τη χρησιμότητά της και στην μετά τη φυλακή ζωή (Αλεξιάδης, 2001: 280).

Ωστόσο, ανασταλτικοί παράγοντες στις θετικές συνέπειες των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων είναι σαφώς οι συνέπειες του εγκλεισμού. Όπως εξάλλου η Πιτσελά (1999: 647) αναφέρει, «πιο αρμόζουσα στην εγγενή αξιοπρέπεια του ανθρώπου θα ήταν

βέβαια η κατάργηση και συνακόλουθα η ανυπαρξία των φυλακών. Το γεγονός ότι οι φυλακές αποτελούν δεδομένο της σημερινής διεθνούς πραγματικότητας καθιστά σημαντική και αναγκαία την ενασχόληση με τα προβλήματά τους⁷⁷». Επίσης, αναφορικά με το προφίλ του αποφυλακισμένου ατόμου, προηγούμενες αρνητικές εμπειρίες μάθησης και αποτυχία παρακολούθησης του εκπαιδευτικού συστήματος αποτελούν τροχοπέδη στην είσπραξη των ωφελειών της μαθησιακής διαδικασίας (Παπατζανάκη et al., 2005, Δημητρούλη et al., 2006). Μάλιστα σκεπτικιστές θεωρούν πως η ενδοϊδρυματική εκπαίδευση δημιουργεί καλύτερα «εκπαιδευόμενους εγκληματίες» (Σπινέλλη, 2009).

Όπως και οποιαδήποτε άλλη δράση για την οποία απαιτείται έξωθεν παρέμβαση από κάποια κοινωνική ομάδα, έτσι και στην περίπτωση της εκπαιδευτικής παρέμβασης μέσα σε φυλακές ισχύει η «μοιραία» σύγκρουση δύο διαφορετικών κόσμων: του απελευθερωτικού της εκπαίδευσης και του τιμωρητικού πλαισίου της φυλακής. Αν η εκπαίδευση είναι ανθρωπιστικά προσανατολισμένη, προσαρμοσμένη στις ατομικές ανάγκες του κρατουμένου και προσφέρεται από κατάλληλους εκπαιδευτικούς, τότε δύναται να μειώσει τους παράγοντες κινδύνου υποτροπής των κρατουμένων (Σπινέλλη, 2009).

Γενικότερα, φαίνεται πως η εκπαίδευση δύναται να ανοίξει ένα δίαυλο επικοινωνίας στο περιοριστικό περιβάλλον της φυλακής, αποφορτίζοντας συναισθηματικά και πνευματικά τον κρατούμενο. Έτσι, λειτουργεί αντισταθμιστικά στις αρνητικές συνέπειες του εγκλεισμού, αλλά και ως αρωγός για κοινωνική επάνοδο των αποφυλακισμένων.

4.2 Το δικαίωμα του κρατουμένου στην εκπαίδευση σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο

Ιστορικά, η εκπαίδευση των κρατουμένων είχε κυρίως θρησκευτικό περιεχόμενο, εξυπηρετώντας τη φιλοσοφία του αναμορφωτικού προτύπου κοινωνικής

⁷⁷ -σ.σ.: των κρατουμένων-

επανένταξης των κρατουμένων. Τον 18^ο αι. ωριμάζει η ιδέα της εκπαίδευσης στη φυλακή ως μέσο για τη διευκόλυνση της κοινωνικής επανένταξης του αποφυλακιζομένου, στη φυλακή Elmira της Νέας Υόρκης, από τον διοικητή της, Zebulon Brockway (Δημητρούλη et al., 2006: 199, Γαλανοπούλου, 2010). Έκτοτε, η εκπαίδευση των κρατουμένων ανάγεται σε δικαίωμα, αντανακλώντας την προσέγγιση του δικαιικού προτύπου κοινωνικής επανένταξης που θέτει τον κρατούμενο υποκείμενο δικαιωμάτων.

Σε διεθνές επίπεδο, τα πρώτα ψήγματα σωφρονιστικής εκπαίδευσης αφορούσαν τους ανήλικους κρατουμένους. Έτσι, το 1934 οι Κανόνες για τη Μεταχείριση των Φυλακισμένων της Κοινωνίας των Εθνών μιλούν για την ανάγκη αναμόρφωσης των νεαρών κρατουμένων μέσω της διδασκαλίας (άρ. 28), ενώ οι Στοιχειώδεις Κανόνες για τη Μεταχείριση των Φυλακισμένων (1957) των Η.Ε. μεριμνούν για την επαγγελματική κατάρτιση και την εκπαίδευση νεαρών κρατουμένων. Επιπλέον, στους Κανόνες του Πεκίνου⁷⁸ (1985) η παροχή παιδείας και επαγγελματικών δεξιοτήτων ανάγεται σε σκοπό της μεταχείρισης των κρατουμένων, ώστε να τους βοηθήσουν να αναλάβουν εποικοδομητικούς και παραγωγικούς ρόλους στην κοινωνία (Πιτσελά, 1999).

Στην Ευρώπη, από το 1976 το Συμβούλιο της Ευρώπης επισημαίνει την αναγκαιότητα ευαισθητοποίησης του κοινού για τη δημιουργία ενός ευνοϊκού κοινωνικού κλίματος για την επανένταξη των κρατουμένων⁷⁹. Στη Σύσταση (87) 3⁸⁰ με τίτλο: «Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες», επιχειρείται η ανάδειξη της ισότιμης μεταχείρισης εργασίας-εκπαίδευσης στις φυλακές. Επιπλέον, στόχος της παροχής μόρφωσης στους κρατουμένους αποτελεί η ενίσχυση της πιθανότητας για κοινωνική επανένταξη, η ηθική υποστήριξη, η βελτίωση της συμπεριφοράς και η συμβολή στη διατήρηση του αυτοσεβασμού (Αλεξιάδης, 1998:201-234). Ωστόσο, το ζήτημα της εκπαίδευσης των κρατουμένων τίθεται αυτούσια με την Σύσταση (89) 12 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, με τίτλο: «Η εκπαίδευση στη φυλακή» (Αλεξιάδης, 1998, 2001).

⁷⁸ Η «Στοιχειώδεις Κανόνες για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους»

⁷⁹ Απόφαση (76) 2, αρ. 15.

⁸⁰ Κανόνες 71.5, 77-82.

Στη Σύσταση γίνεται λόγος για την εκπαίδευση στη φυλακή ως ένα δικαίωμα θεμελιώδες του κρατουμένου, το οποίο το κράτος πρέπει να προστατεύει και να ενισχύει. Θεωρείται δε, ότι η εκπαίδευση στη φυλακή είναι ένας σημαντικός δρόμος για τη διευκόλυνση της επιστροφής του κρατουμένου στην κοινότητα. Έτσι, το Συμβούλιο προσκαλεί τις εθνικές κυβερνήσεις να αναπτύξουν προγράμματα εκπαίδευσης εντός των φυλακών, με σκοπό την πολύπλευρη μάθηση για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του κρατουμένου. Επίσης, το κράτος καλείται να εφοδιάσει τις φυλακές με το κατάλληλο υλικό και να διαμορφώσει κατάλληλους χώρους εκπαίδευσης (βιβλιοθήκες, άθληση, ψυχαγωγία). Παράλληλα, συνιστάται το «άνοιγμα» της φυλακής και η ενίσχυση της έξωθεν εκπαιδευτικής παρέμβασης αλλά και αντίστροφα, η συμμετοχή των κρατουμένων σε εκπαίδευση έξω από τη φυλακή (ibid, 1998, 2001).

Ως προς την εφαρμογή της συγκεκριμένης Σύστασης επιβεβαιώνεται γενικά ότι «σε όλες ανεξαιρέτως τις χώρες- μέλη της Ε.Ε. προβλέπονται μαθήματα αλφαριθμητισμού και επαγγελματικής κατάρτισης με παροχή αναγνωρισμένων τίτλων σπουδών» (Δασκαλάκη et al., 1996: 395). Ειδικότερα, υπάρχουν χώρες, όπως η Δανία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο, όπου προβλέπεται και η διδασκαλία μαθηματικών και ξένων γλωσσών, τα μαθήματα όμως αυτά σε πολλά καταστήματα οργανώνονται από ιδιωτικούς φορείς που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους εθελοντικά. Τα «εύσημα» της οργάνωσης και διαχείρισης της (επαγγελματικής) εκπαιδευτικής σωφρονιστικής πολιτικής λαμβάνει η Δανία. Επιπλέον, στην Ιταλία η δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι υποχρεωτική, ενώ στην Ισπανία το 70% περίπου των εγκλείστων επωφελούνται από διευκολύνσεις όπως οι σπουδές δια αλληλογραφίας. (ibid, 1996).

Θα πρέπει να τονιστεί ότι στη βιβλιογραφία, η επισκόπηση κανόνων για την εκπαίδευση (ενήλικων) κρατουμένων δεν περιλαμβάνει κανονιστικές πρωτοβουλίες της Ε.Ε. Ο λόγος είναι ότι στην Ε.Ε. η εκπαίδευση κρατουμένων δεν αντιμετωπίζεται ως αυτόνομο πεδίο πολιτικής, αλλά ως ένας συγκερασμός των πολιτικών κοινωνικής ένταξης Ε.Κ.Ο. γενικότερα και εφαρμογής των αρχών της δια βίου μάθησης και εκπαίδευσης ενηλίκων ευρύτερα⁸¹. Λόγω όμως της έλλειψης ενός ενιαίου ευρωπαϊκού

⁸¹ Βέβαια η Ε.Ε. αποδίδει μεγάλη σημασία στην προώθηση της δια βίου μάθησης σε όλο το φάσμα του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και σε όλες τις ηλικιακές ομάδες. Ήδη από το Συμβούλιο της Λισαβόνας το 2000 η εκπαίδευση καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής αποτελεί μια αρχή που διαπνέει τη στρατηγική για

κοινωνικού μοντέλου στη σύγχρονη Ε.Ε. (Σακελλαρόπουλος, 2001, Κατρούγκαλος, 2004, Φερώνας, 2010), η εφαρμογή των επιμέρους στρατηγικών έγκειται στην ανταπόκριση των κρατών-μελών σε ανάλογες διεθνικές συνεργασίες. Η βασική μεθοδολογική προσέγγιση στηρίζεται στην αξιοποίηση της λεγόμενης «Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού»⁸², ως εργαλείου soft law πολιτικής⁸³, ανταλλαγής εμπειριών και εφαρμογής καλών πρακτικών, στο πλαίσιο μιας αποκεντρωμένης προσέγγισης σύμφωνης με την αρχή της επικουρικότητας.

Μέρος αυτής της πολιτικής επενδύεται στην προσπάθεια προώθησης της εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης των Ε.Κ.Ο. (Τσίγκανου, 1998: 250). Αυτό φαίνεται από το σύνολο των δράσεων τις οποίες συγχρηματοδοτεί το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (Ε.Κ.Τ.), όπως, ενδεικτικά αναφέρονται (Ε.Υ.Σ.Ε.Κ.Τ., χ.χ.):

- ο Συνοδευτικές- Υποστηρικτικές Υπηρεσίες (Σ.Υ.Υ.).
- ο Κατάρτιση.
- ο Προώθηση στην απασχόληση.
- ο Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας (για αλλοδαπούς).
- ο Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις⁸⁴ (προκατάρτιση, κατάρτιση, προώθηση στην απασχόληση, Σ.Υ.Υ.).

την απασχόληση. Συγκεκριμένα, στο Υπόμνημα σχετικά με την εκπαίδευση καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής (Ευρ. Επιτροπή, 2000) τονίζεται η αναγκαιότητα ενίσχυσης της δια βίου μάθησης. Αλλά και στην Ανακοίνωση της Επιτροπής το 2001 τίθενται κατευθύνσεις προς τα κράτη μέλη για την προώθηση της ατζέντας πολιτικής στον τομέα της δια βίου μάθησης. Η εκπαίδευση ενηλίκων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος αυτής, ωστόσο, δε γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην ομάδα των φυλακισμένων-αποφυλακισμένων.

⁸²Στην Ανακοίνωση της Επιτροπής COM(2002) 143: τελικό, σ. 10, βρίσκεται μια σύντομη περιγραφή του τρόπου εφαρμογής της Α.Μ.Σ. και συγκεκριμένα η Α.Μ.Σ. «ορίστηκε ως ένας τρόπος διάδοσης των καλύτερων πρακτικών και επίτευξης μεγαλύτερης σύγκλισης προς τους στόχους της ΕΕ και ενίσχυσης των κρατών μελών για να αναπτύξουν σταδιακά τις δικές τους πολιτικές σύμφωνα με τους στόχους αυτούς. Περιλαμβάνει τον καθορισμό κοινών κύριων στόχων, τη συμφωνία σε ρεαλιστικούς στόχους, τη μετάφραση τους σε εθνικές πολιτικές μέσω εθνικών προγραμμάτων και τέλος, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας αμοιβαίας μάθησης, την περιοδική παρακολούθηση βάσει δεικτών που έχουν συμφωνηθεί και οριστεί από κοινού».

⁸³ Δηλ. πολιτικής που θέτει γενικές κατευθύνσεις και στόχους για τα κράτη-μέλη.

⁸⁴ Στο Ε.Π. «Καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας» του Β' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (1994-99), αναπτύχθηκαν δράσεις ολοκληρωμένων παρεμβάσεων. Ο προσανατολισμός αυτών συμφωνεί με την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού με όρους κοινωνικό-οικονομικούς, θεωρώντας πως η ενίσχυση Σ.Υ.Υ. σε βάρος της κατάρτισης είναι προς όφελος της ένταξης των Ε.Κ.Ο. στην αγορά εργασίας (Γιωργούλας, 2002).

- ο Ενίσχυση επιχειρήσεων για την ανάληψη πρωτοβουλιών αρωγής Ε.Κ.Ο. στο πλαίσιο της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης.
- ο Ενίσχυση της πρόσβασης και της συμμετοχής όλων στο εκπαιδευτικό σύστημα και καταπολέμηση της σχολικής διαρροής, με έμφαση στα άτομα με αναπηρία (Α.μεΑ.) και τις λοιπές Ε.Κ.Ο.
- ο Διεύρυνση του κοινωνικού χαρακτήρα και ρόλου της αρχικής επαγγελματικής κατάρτισης στο πλαίσιο της ανάπτυξης ειδικών δομών και προγραμμάτων κατάρτισης και στοχευμένη παροχή υποτροφιών.

Τέλος, αξίζει να γίνει αναφορά στο Πρόγραμμα «Grundtvig». Πρόκειται για τομεακό υποπρόγραμμα της δράσης που αναλαμβάνει η Ε.Ε. στη θεματική της Παιδείας και Δια Βίου Μάθησης (Ευρ.Κοινοβούλιο, 2006). Καλύπτει όλες τις μορφές εκπαίδευσης ενηλίκων και μπορεί να υποστηρίξει τις ακόλουθες δραστηριότητες (EUROPA, 2009): Κινητικότητα, συμπεριλαμβανομένων των προπαρασκευαστικών μέτρων, της επαρκούς εποπτείας και της υποστήριξης της κινητικότητας· «Εταιρικές σχέσεις Grundtvig» που εστιάζουν σε θέματα αμοιβαίου ενδιαφέροντος· Πολυμερή σχέδια που αποσκοπούν στη βελτίωση των συστημάτων εκπαίδευσης των ενηλίκων μέσω της ανάπτυξης και της μεταφοράς καινοτομίας και καλών πρακτικών· «Δίκτυα Grundtvig», θεματικά δίκτυα εμπειρογνομόνων και οργανισμών· Συνοδευτικά μέτρα.

4.2.1 European Prison Education Association (E.P.E.A.)

Με αφορμή τη Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης το 1989, το 1991 ιδρύθηκε στη Στοκχόλμη η Μ.Κ.Ο. «Ευρωπαϊκή Ένωση για την Εκπαίδευση στις Φυλακές⁸⁵» (Ε.Ε.Ε.Φ.). Η Ε.Ε.Ε.Φ. δραστηριοποιείται σε πάνω από 41 χώρες και αριθμεί πάνω από 850 μέλη, ενώ βασική στόχευση αποτελεί η εφαρμογή των Συστάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης πάνω στο ζήτημα της εκπαίδευσης των κρατουμένων (Ε.Ρ.Ε.Α., 2007). Επιπλέον, επιδιώκεται η υποστήριξη όσων ασχολούνται με την εκπαίδευση στις φυλακές, η συνεργασία με παρόμοιους οργανισμούς καθώς και

⁸⁵ European Prison Education Association (E.P.E.A.)

η προώθηση της έρευνας στον τομέα αυτό (Αλεξιάδης, 2001: 280). Από το 1999 η E.P.E.A. αναγνωρίζεται ως η επίσημη ευρωπαϊκή φωνή για την εκπαίδευση στις φυλακές. Η E.P.E.A. δημοσιοποιεί τις δράσεις της και αναπτύσσει προβληματισμούς μέσα από συνέδρια και διεθνείς διασκέψεις (E.P.E.A., 2011).

Η έδρα της E.E.E.Φ. από το 2007 είναι η Νορβηγία, ενώ διαθέτει παραρτήματα σε άλλες χώρες, όπως η Γαλλία, Ιρλανδία, Μάλτα, Νορβηγία, Ουγγαρία, Σκωτία. Μεταξύ αυτών είναι και η Ελλάδα. Η δημιουργία τοπικών παραρτημάτων προσανατολίζεται στην προώθηση των στόχων της E.P.E.A. σε τοπικό επίπεδο και με βάση της εθνικές ιδιαιτερότητες. Στην Ελλάδα, το παράρτημα της E.E.E.Φ. δημιουργήθηκε το 2007 με 24 αρχικά μέλη. Σήμερα αριθμεί πάνω από 40 μέλη, διαθέτει εκλεγμένο Δ.Σ., από μέλη της E.P.E.A., το οποίο δραστηριοποιείται μέσα από ομιλίες και projects (Γαλανοπούλου, 2010). Παράδειγμα αποτέλεσε το project που αφορούσε τη συνεργασία μεταξύ Ελλάδας- Ιρλανδίας. Συγκεκριμένα, το Γυμνάσιο & Λύκειο που λειτουργεί στο E.K.K.N. Αυλώνα συμμετείχε σε Ευρωπαϊκό πρόγραμμα με τίτλο: Virtual European Prison School (V.E.P.S.), αποκύημα του οποίου αποτέλεσε η δημιουργία ενός βιβλίου⁸⁶ για τον εκπαιδευτή που θα προετοιμάσει κρατουμένους για την αποφυλάκιση και με σκοπό να φτάσει σε όλους τους φορείς και τα Σωφρονιστικά Καταστήματα της χώρας (E.P.E.A. Hellas, 2009).

4.3 Ο θεσμός της εκπαίδευσης στις ελληνικές φυλακές

Στην Ελλάδα, το δικαίωμα στην εκπαίδευση είναι κατοχυρωμένο συνταγματικά⁸⁷. Επιπλέον, στο άρ. 35 του νέου Σωφρ.Κ. γίνεται αναφορά στο ζήτημα της εκπαίδευσης των κρατουμένων. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι η εκπαίδευση των κρατουμένων αποβλέπει στην απόκτηση ή συμπλήρωση εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων, καθώς και στην επαγγελματική κατάρτισή τους⁸⁸. Για το σκοπό αυτό λειτουργεί μέσα στο κατάστημα, όπου είναι δυνατό, μονοθέσιο δημοτικό σχολείο,

⁸⁶ Διαθέσιμο στο: <http://www.epea.org/epeahellas/?p=58>, ανακτήθηκε στις: 26/8/2011.

⁸⁷ Άρ.16, παρ. 4 Σ.: «Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους» (Καρατζά, 2006: 617).

⁸⁸ Άρ. 35, παρ.1, ν.2776/99.

υπαγόμενο στο Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ. και ρυθμιζόμενο από τις κείμενες διατάξεις περί δημοσίων σχολείων⁸⁹, ενώ η πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι υποχρεωτική για τους νεαρούς κρατούμενους⁹⁰. Αρμόδιο όργανο ορίζεται το Συμβούλιο της Φυλακής που οργανώνει, με τη συνεργασία αρμόδιων φορέων, προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης, μαθητείας ή εξειδίκευσης⁹¹. Συγκεκριμένα, το Συμβούλιο Φυλακής μεριμνά για τη δημιουργία προγραμμάτων, εφόσον υπάρχει ανάγκη, όπως: α) Για αναλφάβητους, β) Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας, γ) Επαγγελματικής κατάρτισης, δ) Ξένων γλωσσών⁹².

Σε σχέση με την εκπαίδευση ενηλίκων, οι αναλφάβητοι ενήλικες ενθαρρύνονται να παρακολουθούν μαθήματα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ή προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης ή επιμόρφωσης⁹³, χωρίς επομένως να εξαναγκάζονται προς τούτο, ανάγοντας τη σχολική εκπαίδευση και κατάρτιση σε δικαίωμα εθελοντικής συμμετοχής. Συγκεκριμένα, σε κάθε κατάστημα οργανώνονται προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης ολιγομελών ομάδων κρατούμενων σε συνεργασία με ειδικά κέντρα κατάρτισης, υπό την επίβλεψη του τμήματος κοινωνικής εργασίας, του κοινωνιολόγου και του Συμβούλου Εκπαίδευσης, εάν υπηρετεί. Σε κάθε περίπτωση διατίθεται τουλάχιστον ένας φύλακας για τη συνοδεία και την επίβλεψη των κρατούμενων⁹⁴. Τα προγράμματα διεξάγονται σε κατάλληλη αίθουσα, εντός ή εκτός των χώρων κράτησης⁹⁵, στοιχείο το οποίο συντελεί στο συμβολικό και κυριολεκτικό «άνοιγμα» της φυλακής. Προς διευκόλυνση, όσοι έχουν συμπληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση μπορούν να συνεχίσουν τις σπουδές στη δευτεροβάθμια ή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση με το θεσμό των εκπαιδευτικών αδειών⁹⁶. Για την απρόσκοπτη υλοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, κατά το χρόνο της εκπαίδευσης

⁸⁹ Άρ. 35, παρ.2, εδ.1, ν.2776/99.

⁹⁰ Άρ. 35, παρ. 5, ν.2776/99. Για τους **νεαρούς κρατούμενους** προβλέπει σχετικά ο εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας των ειδικών καταστημάτων κράτησης νέων (Υ.Α. 47503/21-6-2005).

⁹¹ Άρ. 35, παρ. 2, εδ.2, ν.2776/99.

⁹² Άρ. 20, παρ. 3, Υ.Α. 58819/7-4-2003.

⁹³ Άρ. 35, παρ. 5, εδ.2, ν.2776/99.

⁹⁴ Άρ. 20, παρ. 1, Υ.Α. 58819/7-4-2003.

⁹⁵ Άρ. 20, παρ. 2, Υ.Α. 58819/7-4-2003.

⁹⁶ Άρ. 20, παρ. 6, Υ.Α. 58819/7-4-2003. Ωστόσο, η χορήγησή τους γίνεται με εξαιρετική φειδώ: π.χ., στο Ε.Κ.Κ.Ν.Α., εφαρμόστηκε, μέχρι το 2006, σε 2 μόνο κρατούμενους, ο ένας για να δώσει εξετάσεις στο Ι.Ε.Κ. και ο άλλος στο Τ.Ε.Ι. όπου είχαν εισαχθεί πριν τη σύλληψή τους (Απειρανθίτου, 2006: 12).

οι εργασίες που ανατίθενται στον κρατούμενο είναι κατά το δυνατό συναφείς με το αντικείμενο της εκπαίδευσής του⁹⁷.

Για την εξώ- ιδρυματική εκπαίδευση προβλέπεται ότι η συνέχιση των σπουδών των κρατουμένων εκτός καταστήματος γίνεται σε αναγνωρισμένα και πιστοποιημένα εκπαιδευτικά ιδρύματα και σχολές στις οποίες είναι εγγεγραμμένοι. Η εγγραφή και φοίτηση ή μαθητεία στα ιδρύματα αυτά και σε σχολές οποιασδήποτε βαθμίδας εξασφαλίζεται με τη χορήγηση εκπαιδευτικών αδειών. Η καλή χρήση της εκπαιδευτικής άδειας ελέγχεται από το ειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό και τον εισαγγελέα-επόπτη⁹⁸.

Όπως φαίνεται, ο Σωφρ.Κ. προσεγγίζει το ζήτημα της εκπαίδευσης κρατουμένων με ουδετερότητα. Πρόκειται για μια στροφή στη φιλοσοφική βάση της εκπαιδευτικής σωφρονιστικής πολιτικής που ξεκίνησε στη Μεταπολίτευση. Τούτη η διαπίστωση συνάδει με τη σύγχρονη προσέγγιση του κατοχυρωμένου δικαιώματος στην εκπαίδευση εντός της φυλακής η οποία έχει πλέον αντικαταστήσει το ωφελιμιστικό πρότυπο αναμόρφωσης των κρατουμένων (Παπαθανασίου, 2010: 19).

Παλαιότερα, σημαντικό πρόβλημα αποτελούσε το θέμα της προσφοράς θέσεων εκπαίδευσης και κατάρτισης εντός των φυλακών. Οι εγκαταστάσεις των φυλακών, οι ελλείψεις σε προσωπικό, οι συχνές μεταγωγές κρατουμένων αλλά και η μειωμένη προσφορά προγραμμάτων από την πλευρά της πολιτείας, αποτέλεσαν ουραγούς στην προσπάθεια εισαγωγής εκπαιδευτικών διαδικασιών στις ελληνικές φυλακές (Πιτσελά, 1999). Με τον νέο Σωφρ.Κ. επιχειρείται η εξομάλυνση αυτών των προβλημάτων, όπως π.χ. ότι η εκπαίδευση των κρατουμένων δεν αναστέλλεται σε περίπτωση μεταγωγής ή επιβολής πειθαρχικής ποινής, όταν τούτο είναι δυνατό. Αν επιβληθεί πειθαρχικός περιορισμός κατά τη διάρκεια των σπουδών του συγκεκριμένου κρατουμένου, η έκτιση του μέτρου μπορεί να γίνει κατά τη διάρκεια των διακοπών ή αργιών⁹⁹.

Επιπρόσθετα, σημαντικό από-στιγματιστικό στοιχείο αποτελεί η πρόβλεψη ότι οι παρεχόμενοι τίτλοι σπουδών είναι ισότιμοι με τους αντίστοιχους των σχολών της

⁹⁷ Άρ. 20, παρ. 7, Υ.Α. 58819/7-4-2003.

⁹⁸ Άρ. 20, παρ. 4, Υ.Α. 58819/7-4-2003. Το ίδιο ισχύει και για τους ανήλικους και νεαρούς κρατουμένους (Υ.Α. 47503/21-6-2005).

⁹⁹ Άρ. 35, παρ. 9, ν.2776/99.

ίδιας βαθμίδας εκπαίδευσης, χωρίς να προκύπτει από το κείμενό τους ότι αποκτήθηκαν σε κατάσταση κράτησης¹⁰⁰. Εξίσου σημαντική είναι η ρύθμιση για την εξίσωση της εργασίας με την παρακολούθηση εκπαιδευτικών κύκλων σπουδών, αναφέροντας ότι σε περίπτωση επιτυχούς αποπεράτωσης ολοκληρωμένου κύκλου σπουδών τρίμηνης τουλάχιστον διάρκειας ο κρατούμενος δικαιούται να τύχει ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής¹⁰¹.

Γενικότερα θεωρείται ότι όλα αυτά τα χρόνια έχει καταβληθεί αξιόλογη προσπάθεια για την προστασία και παροχή του αγαθού της εκπαίδευσης στους κρατούμενους (Δημητρούλη et al., 2006), άρα και ενίσχυσης της προσπάθειας για την επανένταξή τους στην ελληνική κοινωνία, μέσω εκπαιδευτικών θεσμών.

¹⁰⁰ Άρ. 35, παρ. 3, ν.2776/99.

¹⁰¹ Άρ. 35, παρ. 8, ν.2776/99

Κεφάλαιο 5^ο

5 Η εκπαίδευση ενήλικων κρατουμένων ως στοιχείο κοινωνικής επανένταξης

5.1 Η εκπαίδευση ενήλικων κρατουμένων

Οι φυλακισμένοι ανήκουν, όπως είδαμε, στις λεγόμενες «ευπαθείς» κοινωνικά ομάδες πληθυσμού (Ε.Κ.Ο.). Υπάρχουν ορισμένοι παράγοντες οι οποίοι θεωρούνται πως δρουν ανασταλτικά και δυσχεραίνουν την ένταξη και παραμονή των κρατουμένων στην εκπαιδευτική διαδικασία (Τσιμπουκλή, Φίλιπς, 2008: 127). Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ορισμένους, όπως:

- Οι μειωμένες ευκαιρίες απασχόλησης μετά την ολοκλήρωση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων.
- Η περιορισμένη προσβασιμότητα στα προγράμματα για οργανωτικούς λόγους, έλλειψη ενημέρωσης κ.ά.
- Η αναντιστοιχία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων με τις σύγχρονες ανάγκες της αγοράς εργασίας.
- Η ασυνέχεια και η αποσπασματικότητα των εκπαιδευτικών δράσεων που συχνά εξαρτώνται από τη χρηματοδότηση των ευρωπαϊκών ταμείων.
- Η έλλειψη ένταξης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε ένα συνεκτικό δίκτυο παροχής και ψυχοκοινωνικής στήριξης για την ομαλότερη κοινωνική τους ένταξη.
- Η έλλειψη οικογενειακής υποστήριξης για τη συμμετοχή είτε λόγω μη ύπαρξης οικογενειακών δεσμών, είτε λόγω των χαλαρών σχέσεων μεταξύ του κοινωνικά αποκλεισμένου ατόμου και του στενού και ευρύτερου οικογενειακού περιβάλλοντος.

- Η προηγούμενη αρνητική, συνήθως εμπειρία από το εκπαιδευτικό σύστημα, η οποία συνήθως προβάλλεται υποσυνείδητα (ή και συνειδητά) προς τον εκπαιδευτή ή τον εκπαιδευτικό φορέα.

Όπως φαίνεται, οι παράγοντες αναφέρονται στα προβλήματα αναντιστοιχίας προσφοράς και ζήτησης εργασίας, στα ατομικά και οικογενειακά προβλήματα του εκπαιδευόμενου-κρατουμένου και στα προβλήματα θεσμικής οργάνωσης των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Έτσι, αναδύεται η εξαιρετική πολυπλοκότητα του εγχειρήματος της επανένταξης των αποφυλακισμένων, καθώς αποδεικνύεται η πολυπαραγοντική φύση των συνιστωσών που επιδρούν καταλυτικά στο ζήτημα της ομαλής επανόδου τους στην κοινωνία. Ως εκ τούτου, η προσπάθεια επανένταξης μέσα από το θεσμό της σωφρονιστικής εκπαίδευσης καθίσταται κυριολεκτικά μία «πρόκληση», τόσο για τους διαμορφωτές πολιτικής όσο και για τους φορείς υλοποίησής της.

Η Σπινέλη (2009), αναφέρει τους στόχους που (θα πρέπει να) έχει η ενδοϊδρυματική εκπαίδευση ώστε να καταστεί μοχλός κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων:

- Εξομοίωση της ενδοϊδρυματικής εκπαίδευσης με τη δημόσια εκπαίδευση αλλά και με το status της ενδοϊδρυματικής εργασίας.
- Ενθάρρυνση του κρατουμένου για τη συμμετοχή σε κάθε εκπαιδευτική διαδικασία.
- Έμφαση στον κρατούμενο (learner- centered) και στην παροχή ίσων ευκαιριών.
- Συνθετική διδασκαλία γνώσεων και κοινωνικών δεξιοτήτων.
- Θέση καθημερινών στόχων και επίτευξής τους ή αξιοποίηση της μη επίτευξής τους.
- Ενθάρρυνση για υιοθέτηση κοινωνικά αποδεκτών στόχων ζωής.
- Να λαμβάνεται υπόψη το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο του κρατουμένου.
- Παροχή ευκαιριών για παρακολούθηση μαθημάτων, κατά το δυνατόν εκτός φυλακής.

- Διευκόλυνση του κρατουμένου στην ορθή προσαρμογή στη ζωή της φυλακής πρώτα και μετά της κοινωνίας, σπάζοντας το φαύλο κύκλο «αποκλεισμός-φυλάκιση- αποκλεισμός».

Η σωφρονιστική εκπαίδευση χρησιμοποιεί ορισμένα θεσμικά εργαλεία που χρησιμεύουν ως μέσα κοινωνικής επανόδου των κρατουμένων στην ελληνική κοινωνία. Ο Παπαθανασίου (2010), τα κατηγοριοποιεί στη σχολική εκπαίδευση και την επαγγελματική εκπαίδευση. Και τα δύο προϋποθέτουν την εθελοντική, όπως είδαμε, συμμετοχή των ενήλικων κρατουμένων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ αυτών έγκειται στο περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης, καθώς θεωρείται ότι η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση, καθώς είναι πιο εξειδικευμένη σε ένα αντικείμενο, δύναται να προσφέρει μεγαλύτερες πιθανότητες εξεύρεσης εργασίας στον αποφυλακισμένο, σε σχέση με τη σχολική, αν και η σχολική θεωρείται η βάση για την επιμέτρηση των ωφελειών της εξειδικευμένης εκπαίδευσης (ibid, 2010: 23). Η σχολική εκπαίδευση ενηλίκων στις ελληνικές φυλακές περιλαμβάνει το «μοντέρνο» θεσμό των Σ.Δ.Ε., ενώ η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση προσφέρεται μέσα από ποικίλους θεσμικούς φορείς του δημόσιου, ιδιωτικού και Τρίτου τομέα.

5.2 Εκπαίδευση και κατάρτιση στο πλαίσιο του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς

Με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές της Ε.Ε., η εθνική στρατηγική για την Κοινωνική Προστασία και την Κοινωνική Ένταξη απεικονίζεται στην Εθνική Έκθεση Στρατηγικής για την Κοινωνική Προστασία και την Κοινωνική Ένταξη 2008-2010¹⁰². Τονίζεται ότι στη συγκεκριμένη Στρατηγική δεν αναπτύσσονται εθνικά προγράμματα δράσης αποκλειστικά για φυλακισμένους-αποφυλακισμένους, αλλά η συγκεκριμένη Ε.Κ.Ο. εντάσσεται στην ευρύτερη «ομάδα», περιλαμβάνοντας επίσης Α.μεΑ., παλιννοστούντες, μετανάστες, πρόσφυγες, μακροχρόνια ανέργους, αιτούντες άσυλο,

¹⁰² Η οποία περιλαμβάνει τα κείμενα του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη 2008-2010, της Εθνικής Έκθεσης Στρατηγικής για τις Συντάξεις 2008-2010 και της Εθνικής Έκθεσης για την Υγεία και τη Μακροχρόνια Φροντίδα 2008-2010.

θύματα trafficking, θύματα ενδοοικογενειακής βίας, ομάδες με πολιτισμικές ή/και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες, χρήστες και πρώην χρήστες ουσιών, ανήλικους παραβάτες, άστεγους, άτομα ευρισκόμενα σε κατάσταση φτώχειας και απειλούμενα από φτώχεια (Ε.Ε.Σ.Κ.Π.Κ.Ε., 2008-10).

Κατά την Δ' προγραμματική περίοδο 2007-2013 (Ε.Σ.Π.Α.), υλοποιούνται δράσεις εκπαίδευσης, κατάρτισης και ολοκληρωμένες παρεμβάσεις για την κοινωνική ένταξη των Ε.Κ.Ο. μέσω των Ε.Π.:

- **Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού»**, που αφορά την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας σε πιστοποιημένα Κ.Ε.Κ., ολοκληρωμένες παρεμβάσεις μέσω της κατάρτισης, παροχής Σ.Υ.Υ., καθώς και παροχή ανάλογου εκπαιδευτικού επιδόματος¹⁰³.
- **Ε.Π. «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση»**, όπου εντάσσεται η λειτουργία δομών δια βίου μάθησης και εκπαίδευσης ενηλίκων, όπως τα Σ.Δ.Ε. και τα Κ.Ε.Ε. του Ι.Δ.ΕΚ.Ε. της Γ.Γ.Δ.Β.Μ. (πρώην Γ.Γ.Ε.Ε.)¹⁰⁴.
- **Ε.Π. «Ψηφιακή Σύγκλιση»**, όπου προβλέπεται η ανάπτυξη ηλεκτρονικών υπηρεσιών για την διασύνδεση των αποφυλακιζομένων με την κοινωνία. Η υλοποίηση του έργου θα αφορά την παροχή ηλεκτρονικών υπηρεσιών που προσφέρονται από την «ΕΠΑΝΟΔΟ» στους κρατούμενους και αποφυλακιζόμενους της χώρας, στοχεύοντας στη δημιουργία του τεχνολογικού εκείνου πλαισίου που θα εξασφαλίζει την ταχύτερη διεκπεραίωση των διαδικασιών της «ΕΠΑΝΟΔΟΥ» και την πληρέστερη εξυπηρέτηση όλων των συναλλασσομένων της για την ομαλή επανένταξή τους στην κοινωνία και την αγορά εργασίας. Κορωνίδα του έργου αποτελεί η δημιουργία Διαδικτυακής Πύλης ώστε να προσφέρει σύγχρονες υπηρεσίες, υψηλής προστιθέμενης αξίας προς την ομάδα στόχο¹⁰⁵ (Υπ. Δ.Δ.Α.Δ., 2011).

¹⁰³ <http://www.prosonolotachos.gr/default.asp?pid=7&lang=1&pageID=87&sttl=3&scatID=6>, ανακτήθηκε στις: 31/8/2011.

¹⁰⁴ http://www.epeaek.gr/EPEAEK/EL/a_2_1_2_1_1_2.html, ανακτήθηκε στις: 31/8/2011.

¹⁰⁵ Οι ψηφιακές υπηρεσίες που θα αναπτυχθούν και θα προσφέρονται μέσω της Πύλης είναι οι παρακάτω: 1) Υπηρεσία επαγγελματικού προσανατολισμού-ανεύρεσης εργασίας, 2) Υπηρεσία δημιουργίας/επεξεργασίας βιογραφικού σημειώματος βάσει προτύπων και δυνατότητα (αυτόματης)

Αναφορικά με την εφαρμογή του Προγράμματος «Grundtvig», παράδειγμα συμμετοχής από την ελληνική πλευρά αποτελούν η Μ.Κ.Ο. «ΑΡΣΙΣ», καθώς και το Ν.Π.Ι.Δ. «ΕΠΑΝΟΔΟΣ». Συγκεκριμένα, η «ΑΡΣΙΣ» συμμετείχε στην υλοποίηση του project “Reality, Practice and Collaboration for Education in European Prisons”. Στόχος του project ήταν η δημιουργία ενός δικτύου ανταλλαγών πληροφοριών, εκπαιδευτικής έρευνας και υποστήριξης των πολιτικών και πρωτοβουλιών που σχετίζονται με το δικαίωμα της εκπαίδευσης κρατουμένων (Ε.Α.Ε.Α., 2011). Η «ΕΠΑΝΟΔΟΣ», συμμετέχει στο πρόγραμμα «Grundtvig», το οποίο υλοποιείται έως τον Ιούλιο του 2012, σε συνεργασία με εκπαιδευτικούς οργανισμούς στην Ιταλία και Μ. Βρετανία, με στόχο την ανάπτυξη ενός γόνιμου και δημιουργικού διαλόγου για θέματα επανένταξης αποφυλακισμένων και την ανταλλαγή καλών πρακτικών σε ευρωπαϊκό επίπεδο (ΕΠΑΝΟΔΟΣ, 2010:28).

5.3 Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας των φυλακών

Η έννοια της ποινής αποτελεί σημαντικό σημείο τομής μεταξύ του σχολείου και της φυλακής: Στη φυλακή, η ποινή συμβολίζει τον περιορισμό της ελευθερίας κίνησης στον επιθυμητό χώρο και χρόνο. Η καθημερινή όμως μετακίνηση από το κελί προς το σχολείο αναπαριστά, σε συμβολικό και πραγματικό επίπεδο, τη μετάβαση από την κατάσταση ενός αμόρφωτου και κρατουμένου προς την κατάσταση ενός ελεύθερου και μορφωμένου πολίτη (Μαρινοπούλου, 2009). Έτσι, ο εκπαιδευτής καλείται να υπερκεράσει τα εμπόδια που ο ίδιος ο χώρος της εργασίας του θέτει, να υπερβεί το μηδενισμό του χρόνου και του τόπου και να δώσει αξία σε αυτά για τον κρατούμενο.

αποστολής για τις θέσεις εργασίας που εμφανίζονται στον ηλεκτρονικό πίνακα ανακοινώσεων, 3) Ηλεκτρονική αίτηση της εισηγητικής έκθεσης κοινωνικού λειτουργού, 4) Υπηρεσία ηλεκτρονικού συμβούλου για θέματα εργασίας, ναρκωτικών, κλπ, 5) Ηλεκτρονική διακίνηση πληροφοριών με τον ευρύτερο Δημόσιο Τομέα, 6) Ηλεκτρονική αίτηση και έκδοση κουπονιών διαμονής, 7) Υπηρεσία αναζήτησης και πληροφόρησης κλαδικών και εργασιακών θεμάτων, 8) Υπηρεσία Ηλεκτρονικής βιβλιοθήκης με ευέλικτη αναζήτηση βάσει κλειδιών, θεμάτων, κατηγορίας, τίτλου και συνδυασμού αυτών, 9) Υπηρεσία ασύγχρονης εκπαίδευσης, 10) Υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης (forum), 11) Υπηρεσία πληροφόρησης προς το ξενόγλωσσο κοινό, με περιεχόμενο στις πιο συνήθεις ξένες γλώσσες, 12) Ηλεκτρονικός πίνακας ανακοινώσεων για θέσεις εργασίας, 13) Υπηρεσίες ενημέρωσης – ευαισθητοποίησης των πολιτών για τα προβλήματα των κρατουμένων, αποφυλακιζομένων και ανήλικων παραβατών, <http://www.tanea.gr/ellada/article/?aid=4590905>, ανακτήθηκε στις: 31/8/2011.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο θεσμός των Σ.Δ.Ε. βρίσκεται στην «καρδιά» των στόχων που αναφέρονται για την ενδοϊδρυματική εκπαίδευση. Τα Σ.Δ.Ε. είναι φορείς υπηρεσιών δια βίου μάθησης¹⁰⁶ και εκπαίδευσης ενηλίκων. Θεσμοθετήθηκαν με το ν.2525/1997¹⁰⁷, και λειτουργούν σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 260/16-1-2008 Υ.Α. «Οργάνωση και λειτουργία Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας» και την υπ' αριθμ. 4014/27-11-2007 Υ.Α. «Λειτουργία τμημάτων εκτός έδρας Σ.Δ.Ε.». Φορέας υλοποίησης του Προγράμματος είναι το Ι.Δ.ΕΚ.Ε., Ν.Π.Ι.Δ., που ανήκει στη Γ.Γ.Δ.Β.Μ.¹⁰⁸ του Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ. Το Ι.Δ.ΕΚ.Ε. είναι ο υπεύθυνος φορέας υλοποίησης των Πράξεων «Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας ΑΠ 7», «Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας ΑΠ 8», «Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας ΑΠ 9» του Ε.Π. «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» 2007-2013 του Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ., το οποίο συγχρηματοδοτείται από την Ε.Ε. και το Ελληνικό Δημόσιο.

Ουσιαστικά τα Σ.Δ.Ε. είναι σχολεία για ενήλικες που ανήκουν στην λεγόμενη «μη τυπική εκπαίδευση»¹⁰⁹. Απευθύνονται σε όσους έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους αλλά δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εννιάχρονη εκπαίδευση. Η συνολική διάρκεια του προγράμματος είναι δύο εκπαιδευτικά έτη. Από τα σχολεία αυτά ο εκπαιδευόμενος λαμβάνει απολυτήριο Γυμνασίου ισότιμο με αυτό που χορηγεί το τυπικό σχολείο¹¹⁰ (Ταρατόρη et al., 2008, Ι.Δ.ΕΚ.Ε., 2011). Η λειτουργία των Σ.Δ.Ε. στις φυλακές κατοχυρώνεται μέσα στο γενικότερο θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας που τα διέπει.

¹⁰⁶ Τη Δια Βίου Μάθηση αποτελούν «όλες οι μορφές μαθησιακών δραστηριοτήτων στη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, που αποσκοπούν στην απόκτηση ή την ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων, οι οποίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας, στην επαγγελματική ένταξη και εξέλιξη του ατόμου, στην κοινωνική συνοχή, στην ανάπτυξη της ικανότητας ενεργού συμμετοχής στα κοινά και στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη. Περιλαμβάνει την τυπική εκπαίδευση, τη μη τυπική εκπαίδευση και την άτυπη μάθηση» (άρ. 2, παρ. 1, ν. 3879/2010).

¹⁰⁷ Άρ. 5.

¹⁰⁸ Η Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης (Γ.Γ.Δ.Β.Μ.) θεσμοθετείται με το άρ. 33 του ν. 3699/08 (Φ.Ε.Κ. 199/Α/2-10-2008). Πρωτότερα ονομαζόταν Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Γ.Γ.Ε.Ε.) (άρ. 3 ν.2909/01, Φ.Ε.Κ. 90/Α/2-5-2001) και νωρίτερα Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης (Γ.Γ.Λ.Ε.) (άρθρο 27 παρ. 1 εδ. ε' του ν. 1558/1985, Φ.Ε.Κ. 137/Α/1985). Άρα μιλούμε ουσιαστικά για την ίδια Γενική Γραμματεία.

¹⁰⁹ Δηλ. στην «εκπαίδευση που παρέχεται σε οργανωμένο εκπαιδευτικό πλαίσιο εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος και μπορεί να οδηγήσει στην απόκτηση πιστοποιητικών αναγνωρισμένων σε εθνικό επίπεδο. Περιλαμβάνει την αρχική επαγγελματική κατάρτιση, τη συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση και τη γενική εκπαίδευση ενηλίκων» (άρ. 2, παρ. 4, ν. 3879/2010).

¹¹⁰ Θεωρείται, δηλαδή, απόφοιτος υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Τα Σ.Δ.Ε. περιλαμβάνουν ένα καινοτομικά ευέλικτο πρόγραμμα εκπαίδευσης ενηλίκων, προσαρμοσμένο στις ανάγκες των εκπαιδευομένων. Το πρόγραμμα εκπαίδευσης διαφέρει από το αντίστοιχο της τυπικής εκπαίδευσης¹¹¹ ως προς το περιεχόμενο, τη διδακτική μεθοδολογία και την αξιολόγηση των εκπαιδευομένων. (Ι.Δ.ΕΚ.Ε., 2011). Βασικές καινοτομίες των Σ.Δ.Ε. αποτελούν:

- 1) Ως προς το πρόγραμμα σπουδών, τα Σ.Δ.Ε. περιλαμβάνουν «γραμματισμούς» και όχι «μαθήματα», όπως στα τυπικά σχολεία (Ταρατόρη et al., 2008).

Η Χοντολίδου (2003α), αναφέρει ότι ο γραμματισμός αναφέρεται στην ικανότητα που αναπτύσσει κάποιος, όχι μόνο να διαβάζει ένα κείμενο και να το κατανοεί, αλλά να ενασχολείται με διάθεση κριτικά ορθολογική, δια του λόγου. Το ευεργέτημα του κριτικού γραμματισμού συνοψίζεται στο ότι «καθιστά τα άτομα ικανά να συμμετέχουν στην πολιτιστική, πολιτική και οικονομική ζωή της κοινωνίας τους. Ακόμη περισσότερο, τους δίνει δύναμη να την αλλάζουν. Από την άποψη αυτή το να είσαι εγγράμματος ισοδυναμεί με το να είσαι πολιτικά χειραφετημένος, με την ευρύτερη και ουσιαστικότερη έννοια του όρου» (Χοντολίδου, 2003α: 35).

Το περιεχόμενο των μαθημάτων, ως προς το βασικό κορμό τους, περιλαμβάνει γραφή, ανάγνωση και αρίθμηση, επαγγελματική κατάρτιση, δηλαδή απόκτηση δεξιοτήτων για την προετοιμασία των εκπαιδευομένων στην αγορά εργασίας, ξένη γλώσσα, Τ.Π.Ε., κοινωνικές δεξιότητες (συμπεριφορά, επικοινωνιακές δεξιότητες, συνεργασία). Επιπλέον, περιλαμβάνονται έξι γραμματισμοί¹¹², καθώς και θεματικές που προετοιμάζουν τον εκπαιδευόμενο για την αγορά εργασίας (Ταρατόρη et al, 2008: 27).

¹¹¹ Ειδικότερα, «τυπική εκπαίδευση» είναι η «εκπαίδευση που παρέχεται στο πλαίσιο του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος, οδηγεί στην απόκτηση πιστοποιητικών αναγνωρισμένων σε εθνικό επίπεδο από τις δημόσιες αρχές και αποτελεί μέρος της διαβαθμισμένης εκπαιδευτικής κλίμακας. Στην τυπική εκπαίδευση εντάσσεται και η γενική τυπική εκπαίδευση ενηλίκων. Το «τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα» είναι το σύστημα της πρωτοβάθμιας, της δευτεροβάθμιας και της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης» (άρ. 2, παρ. 2,3 του ν. 3879/2010).

¹¹² Και είναι: γλωσσικός γραμματισμός (literacy), αριθμητισμός (numeracy), πληροφορικός γραμματισμός (I.T. literacy & computer literacy), επιστημονικός γραμματισμός (science literacy), ο γραμματισμός στην κοινωνική επικοινωνία (audio visual literacy: media literacy & visual literacy) και ο κοινωνικός και περιβαλλοντικός γραμματισμός (social and environmental literacy), με αντικείμενα την τοπική ιστορία και την περιβαλλοντική εκπαίδευση (Χοντολίδου, 2003β: 75).

- 2) Ως προς τη μέθοδο διδασκαλίας, ακολουθείται διαφορετική προσέγγιση σε σχέση με την κλασική διδασκαλία¹¹³, η οποία ενσωματώνει στους κόλπους της μαθησιακής διεργασίας την προηγούμενη εμπειρία των εκπαιδευομένων (ibid, 2008).

Ειδικά στην περίπτωση της εκπαίδευσης μεταξύ ενήλικων και ανήλικων κρατουμένων, επισημαίνεται μια σημαντική διαφορά, διότι στην πρώτη περίπτωση (ενήλικοι) η προηγούμενη γνώση και η εμπειρία έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην απόκτηση νέων γνώσεων (Rogers, 1999, Παπατζανάκη et al., 2005, Κοντονή, 2010). Επιπλέον, η σώρευση αρνητικών, κυρίως εμπειριών από τη μαθησιακή διαδικασία του παρελθόντος καθιστά τους ενήλικους κρατουμένους επιφυλακτικούς και μια ομάδα-πρόκληση για τον εκπαιδευτή (Τσιμπουκλή, Φίλιπς, 2008). Η δημιουργική «αντιπαράθεση» μεταξύ εκπαιδευτή- εκπαιδευόμενου, μπορεί να είναι μια επίπονη διαδικασία. Συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι

«η διαδικασία απομάθησης διαμέσου της απομυθοποίησης του παλιού και της εκλογίκευσής του είναι επίπονη και μακρόχρονη και με πιθανότητα εμφάνισης μεγαλύτερων αντιστάσεων από τον εκπαιδευόμενο σε σχέση με τη διαδικασία τοποθέτησης του καινούριου απλώς επάνω στο παλαιό, αλλά είναι η μόνη που εμπλέκει τον εκπαιδευόμενο στη διαδικασία μάθησης και, επομένως, είναι αυτή που μπορεί να εξασφαλίσει την ενεργητική συμμετοχή του επί της νέας γνώσης» (Κοντονή, 2010: 32).

Η λογική των γραμματισμών φαντάζει σημαντική, στην προσπάθεια κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων, τη στιγμή που έχουν την ανάγκη να εισακουστούν, να εκφραστούν και να διοχετεύσουν την ενέργειά τους και τους προβληματισμούς τους στο ασφυκτικό περιβάλλον της φυλακής, αλλά και έξω από αυτό.

- 3) Ως προς την αξιολόγηση, αυτή διαφέρει από το σύστημα βαθμολόγησης του σχολείου, διότι στα Σ.Δ.Ε. αξιολογείται ολόκληρη η εξελικτική πορεία του εκπαιδευόμενου, μέσα από τεχνικές όπως ο φάκελος υλικού (portfolio assessment),

¹¹³ Η σημαντικότητα της διαφοροποίησης έγκειται στο ότι το πρόγραμμα διδασκαλίας στα σχολεία δεν αντιμετωπίζεται ως κοινωνικό και πολιτισμικό προϊόν, ενώ στην περίπτωση των γραμματισμών, η διδασκαλία χαρτογραφείται πάνω στις ανάγκες των εκπαιδευομένων, αφετηρία προβληματισμού δηλ. είναι ο εκπαιδευόμενος και όχι η στεγνή μετάδοση επιστημονικών γνώσεων (Χοντολίδου, 2003: 76- 77).

η εργασία σχεδίου (project), η αυτοαξιολόγηση και η ετεροαξιολόγηση (Ταρατόρη et al., 2008).

- 4) Τέλος, σημαντικές καινοτομίες αποτελούν η λειτουργία υπηρεσίας Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας (Κρίβας, Καγκαλίδου, 2003, Ταρατόρη et al., 2008), καθώς και Συμβουλευτικής Ψυχολογικής Υποστήριξης των εκπαιδευομένων κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Ταρατόρη et al., 2008, Ι.Δ.ΕΚ.Ε., 2011).

Πρόκειται για δύο κατεξοχήν θεσμούς επανακοινωνικοποίησης που μάλιστα οι σκοποί λειτουργίας τους συνδέονται άμεσα με το βασικό στόχο λειτουργίας του Σ.Δ.Ε., που είναι η επανένταξη των εκπαιδευομένων στην κοινωνική και οικονομική ζωή (Κρίβας, Καγκαλίδου, 2003). Το σύνολο των δραστηριοτήτων των συγκεκριμένων υπηρεσιών στρέφονται γύρω από την εξατομικευμένη διάγνωση των προσωπικών και κοινωνικών αναγκών των εκπαιδευομένων και την αντιστοίχιση των ενδιαφερόντων και δεξιοτήτων τους με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Ως προς το τελευταίο σημείο, οι Σύμβουλοι Σταδιοδρομίας έχουν ως καθήκον να ενημερώνουν, αποδελτιώνουν και να ενεργοποιούν τους εκπαιδευόμενους, με οποιοδήποτε πρόσφορο τρόπο (ομιλίες, επισκέψεις κλπ.), επί των ζητημάτων των σύγχρονων αναγκών της αγοράς εργασίας. Ειδικά στο περιβάλλον της φυλακής, τούτες οι υπηρεσίες αποκτούν θεμελιώδες νόημα για τους φυλακισμένους που ενδιαφέρονται για την άμεση εξεύρεση εργασίας με την αποφυλάκισή τους (Θανοπούλου, 1997, Γιοβάνογλου, 2006), ενδιαφέρονται δηλαδή για την επαγγελματική τους επανένταξη¹¹⁴.

Τα Σ.Δ.Ε. είναι ένας θεσμός που επεκτάθηκε και στις φυλακές της χώρας από το 2004, με την ίδρυση και λειτουργία του πρώτου Σ.Δ.Ε. στη Δικαστική Φυλακή της Λάρισας σε σύνολο 32 Σ.Δ.Ε. πανελλαδικά. Εκεί λειτούργησαν 3 τμήματα εκπαίδευσης με συνολικά 31 εκπαιδευόμενους κρατουμένους. Από αυτούς, η πλειοψηφία ήταν ηλικίας 30-44. Το ακαδημαϊκό έτος 2006-07 και 2007-08 η κατάσταση έχει μεταβληθεί: σε σύνολο 54 Σ.Δ.Ε. πανελλαδικά, λειτουργούν 3 Σ.Δ.Ε. σε φυλακές, δηλαδή προστίθενται η Φυλακή Διαβατών Θεσσαλονίκης και η Φυλακή Κορυδαλλού Αττικής.

¹¹⁴ Για παράδειγμα, στις 21/6/2011 πραγματοποιήθηκε στο Σ.Δ.Ε. της Φυλακής Διαβατών Θεσσαλονίκης ενημέρωση του Ο.Α.Ε.Δ. με τίτλο: «Επαγγελματική Αποκατάσταση Αποφυλακισμένων σε γυναίκες και άντρες κρατουμένους, στο πλαίσιο των Υπηρεσιών Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας (βλ. ανακοίνωση στο: <http://3sdethes.wordpress.com/2011/>, ανακτήθηκε στις: 30/8/2011).

Το σύνολο των εκπαιδευομένων κρατουμένων είναι 232 και 224 άτομα αντίστοιχα, που αντιστοιχεί στο 6,4% και 6,3% του πληθυσμού που παρακολουθεί τα Σ.Δ.Ε. στην Ελλάδα.

Τα πιο πρόσφατα στοιχεία παρουσιάζονται συγκεντρωτικά στον Πίνακα 1, για όλα τα Σ.Δ.Ε. που λειτούργησαν σε καταστήματα κράτησης στην Ελλάδα μέχρι το σχολικό έτος 2008- 2009.

Πίνακας 1: Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας στα καταστήματα κράτησης στην Ελλάδα, έτη 2004- 2009

ΕΤΗ	ΣΔΕ				Τμήματα	Εκπ/νοι	Άνδρες	Γυναίκες	Ηλικιακά Χαρακτηριστικά									
2004-2005	Φυλ.Λάρισας	1			3	31	31	0	5	9	16	1	0					
	ΣΔΕ Φυλακών	1	3,1%	3	31	1,6%	31	3,8%	0	0,0%	5	1,3%	9	2,6%	16	1,8%	1	0,3%
	ΣΔΕ Σύνολο	32		147	1.989		821		1.167		385		347		877		374	
2005-2006	Φυλ.Λάρισας	1			5	57	57	0	3	13	37	3	1					
	Φυλ.Κορυδαλλού	2			4	77	43	34	11	30	26	10	0					
	ΣΔΕ Φυλακών	2	4,7%	9	134	4,6%	100	7,7%	34	2,0%	14	2,3%	43	8,2%	63	4,9%	13	2,2%
2006-2007	Φυλ.Λάρισας	1			6	95	95	-	11	26	47	11						
	Φυλ.Κορυδαλλού	2			6	86	43	43	18	29	29	8	1					
	Φυλ.Διαβατών	3			3	51	51		10	14	21	6						
2007-2008	ΣΔΕ Φυλακών	3	6,8%	15	232	6,4%	189	11,2%	43	2,2%	39	4,9%	69	10,9%	97	6,2%	25	3,9%
	ΣΔΕ Σύνολο	44		231	3.637		1.687		1.950		788		634		1.556		641	
2008-2009	Φυλ.Λάρισας	1			6	77	77		4	20	42	11	0					
	Φυλ.Κορυδαλλού	2			6	101	59	42	33	36	26	5	1					
	Φυλ. Διαβατών	3			4	46	46		5	10	25	6	0					
2008-2009	ΣΔΕ Φυλακών	3	6,7%	16	224	6,6%	182	10,3%	42	2,3%	42	6,0%	66	10,1%	93	5,8%	22	3,6%
	ΣΔΕ Σύνολο	45		242	3.578		1.775		1.803		697		654		1.603		603	
2008-2009	Φυλ. Λάρισας	1			6	99	99		6	33	47	13						
	Φυλ. Κορυδαλλού	2			5	75	75		15	26	30	4						
	Δικ. Φυλ. Διαβατών	3			5	74	74		11	28	29	6						
2008-2009	Φυλ. Τρικάλων	4			3	36	36		1	17	14	4						
	Φυλ. Ελεώνα	5			3	44		44	20	12	12							
	Φυλ. Δομοκού	6			2	32	32		4	11	16	1						
2008-2009	ΣΔΕ Φυλακών	6	Τμ. 10,5%	24	360	7,8%	316	11,7%	44	1,8%	57	6,3%	127	13,5%	148	5,9%	28	3,4%
	ΣΔΕ Σύνολο	57	111	309	5.206		2.699		2.507		907		941		2.488		832	

Πηγή: Ι.Δ.ΕΚ.Ε., Ιούνιος 2011¹¹⁵.

Μια πρώτη διαπίστωση αφορά την αυξανόμενη πορεία δημιουργίας Σ.Δ.Ε. στις ελληνικές φυλακές και συνεπακόλουθα την αύξηση των προσφερόμενων θέσεων και άρα του δικαιώματος συμμετοχής στην εκπαιδευτική διαδικασία σε κρατουμένους. Το

¹¹⁵ Ο πίνακας είναι επεξεργασμένος από τον κ. Σολδάτο Α., μέλος Ομάδας Έργου των Σ.Δ.Ε., τον οποίο και ευχαριστώ για την παραχώρηση.

2008-2009 λειτουργούν 6 Σ.Δ.Ε. σε ελληνικές φυλακές σε σύνολο 57 Σ.Δ.Ε., που αντιστοιχεί στο 10,5% του συνολικού πληθυσμού Σ.Δ.Ε. στην Ελλάδα. Έχουν δημιουργηθεί 24 τμήματα εκπαίδευσης κρατουμένων, στα οποία συμμετέχουν 360 κρατούμενοι, εκ των οποίων η πλειοψηφία είναι άντρες¹¹⁶, ηλικίας 30-44. Από το 2009-2010 λειτουργεί το Τμήμα Φυλακών Αγίου Στεφάνου Πάτρας, ως παράρτημα του Σ.Δ.Ε. Πάτρας (Παπαθανασίου, 2010).

Τα παραπάνω στοιχεία καταρρίπτουν την πραγματικότητα που επικρατούσε πριν από μία δεκαετία περίπου. Τότε, μικρός αριθμός κρατουμένων παρακολουθούσε τα μαθήματα αλφαριθμητισμού, παρά το χαμηλό εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Ο λόγος ήταν αφενός γιατί η παρακολούθηση δεν ήταν υποχρεωτική, αφετέρου γιατί πολλοί κρατούμενοι προτιμούσαν τη χαμηλή αμοιβή της εργασίας από την παρακολούθηση μαθημάτων, από τα οποία δεν προσδοκούσαν ούτε άμεσο όφελος, ούτε ευελπιστούσαν να τους αποβούν χρήσιμα για την εύρεση εργασίας με την αποφυλάκισή τους (Δασκαλάκη et al., 1996).

Με τα Σ.Δ.Ε. υπάρχει θα λέγαμε μια εκπαιδευτική «στροφή» στην επανένταξη των αποφυλακισμένων. Σε θεσμικό επίπεδο, επιτεύχθηκε ο στόχος της ισότιμης μεταχείρισης της εργασίας των κρατουμένων με τη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Σε πρακτικό επίπεδο, διαπιστώνεται η επιτυχία των προγραμμάτων των Σ.Δ.Ε. για την οποία σημαντικός δείκτης επιτυχίας αποτελεί η ευαρέσκεια που λαμβάνει από τους ίδιους τους κρατουμένους-εκπαιδευόμενους. Ωστόσο, με τον όρο «επιτυχία», εννοείται κυρίως η θετική ανταπόκριση των κρατουμένων στην ευεργετική επιμέτρηση της ποινής και στη ψυχική εξομάλυνση των συνεπειών του εγκλεισμού, παρά στην προσδοκία τους για επαγγελματική αποκατάσταση εξ' αιτίας της λήψης του πτυχίου¹¹⁷.

¹¹⁶ Λογικό, αν αναλογιστούμε ότι ο αντρικός πληθυσμός κρατουμένων είναι πληθυσμιακά μεγαλύτερος από το γυναικείο.

¹¹⁷ Ειδικότερα, σε μικροέρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Φυλακή Διαβατών Θεσσαλονίκης για το πώς βλέπουν οι μαθητές το σχολείο, διαπιστώθηκε ότι το 57% εξ' αυτών αρχικά το είχε επιλέξει για τα «μεροκάματα», αλλά στη συνέχεια παρέμειναν και επειδή τους άρεσε. Σχεδόν όλοι οι μαθητές εκφράστηκαν θετικά για το Σχολείο. Το 43% παρακολουθεί το Σχολείο επειδή επιθυμεί να εμπλακεί στη μαθησιακή διαδικασία *per se*, ενώ το 35% επειδή έχει ανάγκη το απολυτήριο γυμνασίου στοχεύοντας στο μέλλον, επιθυμώντας την αλλαγή του περιβάλλοντός τους και για να αξιοποιήσει το χρόνο του. Τέλος, ένα 4% επιλέγει τη φοίτηση σε Σ.Δ.Ε. και για λόγους εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας (αλλοδαποί μαθητές) (Μαρινοπούλου, 2009).

5.4 Επιμορφωτικά προγράμματα, επαγγελματική κατάρτιση και κοινωνική εκπαίδευση στη φυλακή

Η σχολική εκπαίδευση, τυπική και άτυπη, έχει πάψει πια να κατέχει το μονοπώλιο στην εκπαίδευση (Cross, 1988). Η προσπάθεια εισαγωγής επιμορφωτικών προγραμμάτων στα ελληνικά καταστήματα κράτησης έχει ξεκινήσει εδώ και είκοσι χρόνια (Μαργάρα, 2011). Ιστορικά, στην Αγροτική φυλακή Τίρυνθας οργανώθηκαν πρώτη φορά μαθήματα μηχανολογίας αυτοκινήτων και ηλεκτρολογίας για κρατούμενους έξω από τη φυλακή. Επίσης, η Γ.Γ.Λ.Ε. σε συνεργασία με το ΚΕ.Θ.Ε.Α. ξεκίνησε, το 1998, στην Κεντρική Φυλακή Γυναικών Κορυδαλλού, το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Θεραπείας Κρατούμενων Γυναικών με τη δημιουργία αυτόνομου χώρου μέσα στη φυλακή (Παπατζανάκη et al., 2005, Δημητρούλη et al., 2006). Σοβαρές προσπάθειες έγιναν και από τη Μ.Κ.Ο. «ΑΡΣΙΣ», που δραστηριοποιείται στην κοινωνική υποστήριξη νέων, ενώ λειτούργησαν και προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης με επιδότηση από το Κοινωνικό Ταμείο της Ε.Ε. και το Υπουργείο Εργασίας, με την υποστήριξη του Υπουργείου Δικαιοσύνης και την επιστημονική επιμέλεια του Α.Π.Θ. στο Ε.Κ.Κ.Ν.Α. Κασσαβέτειας και στη φυλακή Διαβατών, όχι όμως σε μόνιμη και σταθερή βάση (Πιτσελά, 1999) (Παράρτημα 8).

Επισημαίνεται ότι ορισμένες από τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες είχαν οφέλη στους κρατούμενους, όπως κάποια έσοδα από τις πωλήσεις των παραγόμενων προϊόντων. Ένας προβληματισμός που τίθεται αφορά τα κριτήρια επιλογής των κρατούμενων στα προγράμματα, ειδικά όταν προκύπτουν ευεργετήματα όπως η μείωση των ημερών ποινής ή επιδότηση για τη συμμετοχή, τα οποία μέχρι τότε δεν ήταν σαφή. Γενικά διαπιστώνεται πως μόνο το 25% του συνόλου των κρατούμενων, σε όλες τις φυλακές της χώρας, ενηλίκων και ανηλίκων, συμμετείχε σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης. Επιπλέον, παρατηρείται υποβάθμιση της προσπάθειας λόγω σύγκρουσης στόχων των φορέων με αυτές του Υπουργείου Δικαιοσύνης, που δίνει προτεραιότητα στην ασφάλεια (τιμωρία), σε σχέση με τη βελτίωση μέσω της εκπαίδευσης (Δασκαλάκη et al., 1996).

Τα τελευταία χρόνια η Γ.Γ.Δ.Β.Μ. του Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ., σε συνεργασία με το Υπ.Δ.Δ.Α.Δ., εφάρμοσαν επιμορφωτικά προγράμματα στις φυλακές. Τα Κ.Ε.Ε. του Ι.Δ.ΕΚ.Ε. είναι η δομή του Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ., μέσα από την οποία εφαρμόστηκαν, μέχρι το 2011, προγράμματα κατάρτισης και κοινωνικών δεξιοτήτων ενηλίκων σε φυλακές, με στόχο (Παπατζανάκη et al., 2005:14):

- Την ελαχιστοποίηση των «δεινών του εγκλεισμού».
- Την επανασύνδεση των κρατουμένων με την εκπαιδευτική διαδικασία (μη τυπική αλλά και τυπική εκπαίδευση).
- Την απόκτηση και αναβάθμιση βασικών δεξιοτήτων (δυνατότητα παραγωγής γραπτού και προφορικού λόγου, κατανόηση κειμένων κ.λπ.).
- Την απόκτηση νέων βασικών δεξιοτήτων (χρήση Η/Υ, παραγωγή κειμένων, διαμόρφωση αιτήσεων, επεξεργασία εικόνων).
- Την απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων (δυνατότητα επικοινωνίας και επίλυσης προβλημάτων που αφορούν την καθημερινή ζωή, π.χ. γραπτή υποβολή αίτησης, αναζήτηση πληροφορίας).
- Την κινητοποίηση και ευαισθητοποίηση των κρατουμένων ως προς τη δημιουργική χρήση του προσωπικού τους χρόνου μέσα στη φυλακή.

Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία, το 2009, ο όγκος και το περιεχόμενο των επιμορφωτικών προγραμμάτων φαίνεται να έχει αλλάξει σε σχέση με παλαιότερα και ο αριθμός τους πανελλαδικά έχει αυξηθεί ενώ υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία στο περιεχόμενο των προγραμμάτων (Παράρτημα 9). Σε σύνολο 32 καταστημάτων κράτησης, στα 17, δηλαδή σχεδόν στα μισά, λειτούργησαν 68 τμήματα επαγγελματικής κατάρτισης και κοινωνικής εκπαίδευσης¹¹⁸, ωστόσο αναφέρονται τόσο στην εκπαίδευση ανηλίκων, όσο και ενηλίκων. Όπως και στην περίπτωση της μετασφρονιστικής φροντίδας, έτσι και στην ενδοϊδρυματική εκπαίδευση, η παρουσία των Μ.Κ.Ο. είναι αισθητή, κυρίως όμως στην κατάρτιση ανήλικων κρατουμένων, όπως η Χ.Ε.Ν., η ΑΡΣΙΣ και ο Ελληνιον Σύλλογος φίλων- εθελοντών της Εταιρείας

¹¹⁸ Δεν είναι, ωστόσο, γνωστός ο αριθμός των συμμετεχόντων σε αυτά.

Προστασίας Ανηλίκων Θεσσαλονίκης. Η Ν.Ε.Α.Ε.¹¹⁹ ορισμένων (πρώην) νομαρχιών, το Υπ. Εργασίας και φυσικά το Ι.Δ.ΕΚ.Ε., είναι οι δημόσιοι φορείς που συμπληρώνουν την εικόνα της συμμετοχής στην εκπαίδευση και κατάρτιση ενήλικων κρατουμένων. Από τον ιδιωτικό τομέα, συμμετείχε το Λύκειο Ελληνίδων Θήβας. Γενικότερα, πάντως, δεν υπάρχει σαφές τοπίο, τουλάχιστο από πλευράς στατιστικών στοιχείων, σχετικά με το πλήθος των προγραμμάτων, τους φορείς και των αριθμό των συμμετεχόντων, που να αφορά την εκπαίδευση των ενήλικων κρατουμένων, αφού αυτή συχνά παρουσιάζεται είτε αποσπασματικά, κατά φορέα (π.χ. Ι.Δ.ΕΚ.Ε.), είτε συγκεντρωτικά, μαζί με αυτή των ανηλίκων.

Αναφορικά με τα προγράμματα της Γ.Γ.Δ.Β.Μ. για ενήλικους κρατουμένους, η επιλογή έχει καθοριστεί με συγκεκριμένα κριτήρια, όπως οι προηγούμενες γνώσεις, το υπόλοιπο έκτισης της ποινής¹²⁰, τα κίνητρα και η επιθυμία συμμετοχής. Σημειώνεται ότι «κρατούμενοι οι οποίοι αντιμετωπίζουν προβλήματα χρήσης ουσιών δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τα προγράμματα μάθησης, εκτός εάν συμμετέχουν σε Προγράμματα Θεραπείας ή Απεξάρτησης» (Παπατζανάκη et al., 2005: 12). Επίσης, το πρόγραμμα της Συμβουλευτικής φαίνεται να έχει τη μεγαλύτερη συμμετοχή στο σύνολο των ειδικών προγραμμάτων για κρατουμένους από το Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ. Εντύπωση προκαλεί η μη λειτουργία 2 ειδικών προγραμμάτων, το ένα με ομάδα στόχο τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους (συμβουλευτική) και το άλλο για τη λήψη απολυτηρίου δημοτικού με ομάδα στόχο τους κρατουμένους¹²¹ (Παράρτημα 10). Να τονιστεί, ότι επιτρέπεται η παράλληλη συμμετοχή των κρατουμένων σε προγράμματα εκπαίδευσης και συμβουλευτικής (Δημητρούλη et al., 2006).

Η συμβουλευτική κρατουμένων ανήκει κατεξοχήν στην κοινωνική εκπαίδευση, αφού αποσκοπεί στην (Θεμελή, 2008: 32):

- ❖ «Κινητοποίηση και ενδυνάμωση του κρατουμένου ώστε να χαράζει προσωπικούς στόχους.

¹¹⁹ Οι Ν.Ε.Α.Ε. είναι φορείς υλοποίησης επιμορφωτικών προγραμμάτων της πρώην Γ.Γ.Ε.Ε. και αποτελούν αυτοτελείς δημόσιες υπηρεσίες των πρώην Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων (Γογούση, 2007: 68).

¹²⁰ Τουλάχιστον 3 μήνες.

¹²¹ Επίπεδο II, στο I υπήρχε συμμετοχή.

- ❖ Καλλιέργεια δεξιοτήτων που θα τον βοηθήσουν στην καλύτερη διαχείριση της ζωής του κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής του.
- ❖ Απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων χρήσιμων για τη ζωή του μετά τη φυλακή.
- ❖ Εκμάθηση τρόπων αντιμετώπισης συμπεριφορών που του είναι δυσάρεστες.
- ❖ Τροποποίηση συμπεριφορών που δυσχεραίνουν τη ζωή του και τον φέρνουν σε ρήξη με τους άλλους.
- ❖ Τόνωση της αυτοεκτίμησής του.
- ❖ Βελτίωση της αυτοεικόνας του.
- ❖ Απόκτηση ικανότητας ανάληψης ευθυνών.
- ❖ Απόκτηση ικανότητας για καλύτερους τρόπους λήψης αποφάσεων.»

Ιδεολογικά, ο θεσμός της Συμβουλευτικής υπερπηδά το έωλο πρότυπο «αναμόρφωσης» του κρατουμένου (Θεμελή, 2008), αποβλέποντας στο ελεύθερο δικαίωμα συμμετοχής σε ενεργούς εκπαιδευτικούς θεσμούς στη φυλακή. Ωστόσο, προβληματισμό προκαλεί η παράλληλη λειτουργία κοινωνικών υπηρεσιών εντός των φυλακών, δημιουργώντας εύλογα ερωτήματα για τη σύγκρουση ή συμπληρωματικότητα των ρόλων που αναπτύσσουν τα Υπ.Δ.Δ.Α.Δ.-Υπ.Π.Δ.Β.Μ.Θ., από τη στιγμή που μέσα στις φυλακές εργάζεται προσωπικό κοινωνικών επιστημών, όπως ψυχολόγος, κοινωνικός λειτουργός, εγκληματολόγος, κοινωνιολόγος. Αν συγκρίνουμε τα καθήκοντα των κοινωνικών επιστημόνων των φυλακών, όπως προβλέπονται θεσμικά, καθώς και αυτά του εκπαιδευτή ενηλίκων¹²² Συμβουλευτικής και λάβουμε υπόψη και την αυξημένη ζήτηση για τα προγράμματα αυτά, διαπιστώνουμε πως το εργαζόμενο προσωπικό των φυλακών εμπλέκεται σε μεγαλύτερο ποσοστό σε καθήκοντα γραφειοκρατικού-διεκπεραιωτικού χαρακτήρα, σε σχέση με

¹²² Που συνήθως στα προγράμματα Συμβουλευτικής κρατουμένων έχει την ιδιότητα του Ψυχολόγου ή Κοινωνικού λειτουργού (βλ. προϋποθέσεις πρόσληψης Εκπαιδευτών Κ.Ε.Ε. στο www.ideke.edu.gr-Προκηρύξεις).

τους εκπαιδευτές, οι οποίοι μπαίνουν στην «ουσία» της Συμβουλευτικής. Έτσι, συμφωνούμε με την Βιδάλη (2008), ότι το συγκεκριμένο παράδειγμα των προγραμμάτων Συμβουλευτικής του Υπ. Π.Δ.Β.Μ.Θ. έρχεται να καλύψει ουσιαστικά θεσμικά κενά της σωφρονιστικής πολιτικής που εφαρμόζει το Υπ. Δ.Δ.Α.Δ. και αφορούν την παροχή ψυχοκοινωνικής στήριξης κρατουμένων στις φυλακές.

Δυστυχώς, μία πρόσφατη θεσμική αλλαγή αλλάζει το τοπίο της εφαρμογής των προγραμμάτων Κ.Ε.Ε. γενικότερα και ειδικότερα στις ελληνικές φυλακές. Συγκεκριμένα, βάσει του νέου νόμου για τη Δια Βίου Μάθηση¹²³, η αρμοδιότητα λειτουργίας των Κ.Ε.Ε. μεταφέρεται στα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης των νέων Καλλικρατιακών Δήμων, τα οποία Κέντρα μέχρι σήμερα δεν έχουν οργανωθεί, στελεχωθεί και λειτουργήσει. Ως εκ τούτου, ο θεσμός των Κ.Ε.Ε. γενικότερα και ειδικότερα στις ελληνικές φυλακές παραμένει, από τη λήξη του εκπαιδευτικού έτους 2010-11, προς το παρόν, ανενεργός.

Αποτιμώντας το πλαίσιο λειτουργίας των προγραμμάτων της Γ.Γ.Δ.Β.Μ. στις φυλακές, προκύπτουν οι καινοτομίες της σωφρονιστικής εκπαίδευσης, τις οποίες επιχειρεί να εμφυσήσει ο νέος Σωφρ.Κ. Ειδικότερα, στα θετικά σημεία λογίζονται η απόκτηση κινήτρων για τη συμμετοχή κρατουμένων στα προγράμματα, με δυνατότητα διασύνδεσης με άλλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες εντός ή εκτός φυλακής. Επιπλέον, όσα προγράμματα έχουν διάρκεια άνω του τριμήνου, λογίζονται στον ευεργετικό υπολογισμό της ποινής. Επιδιώκεται η συνέχεια της εκπαιδευτικής πορείας των κρατουμένων με την τήρηση εκπαιδευτικού αρχείου, αλλά και της επιμόρφωσης των εκπαιδευτών πάνω στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης ομάδας. Τέλος, «η συνεργασία της Γ.Γ.Ε.Ε. με το Υπουργείο Δικαιοσύνης στο πλαίσιο της λειτουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων είχε και ένα πρακτικό αποτέλεσμα καθώς σε ορισμένες φυλακές με απόφαση της Διεύθυνσης της Φυλακής δημιουργήθηκαν ή βελτιώθηκαν οι χώροι εκπαίδευσης¹²⁴» (Δημητρούλη et al., 2006: 202).

¹²³ Αρ. 8, ν.3879/2010.

¹²⁴ Στην περίπτωση των Σ.Δ.Ε. για παράδειγμα, ενώ το 2004 το Σ.Δ.Ε. της Δικαστικής Φυλακής Λάρισας πρωτολειτούργησε εντός των εγκαταστάσεων των φυλακών, το 2005 εγκαινιάστηκε χώρος δίπλα από τις φυλακές, με σύγχρονο εξοπλισμό και ξεχωριστή βιβλιοθήκη (βλ. την παρουσίαση του Γιώργου Τράντα

Συμπεράσματα

Με την παρούσα εργασία επιχειρήθηκε να εξεταστούν τα προβλήματα κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων και ο ρόλος της εκπαίδευσης ως πολιτικής κοινωνικής επανόδου των ενήλικων κρατουμένων στην ελληνική κοινωνία. Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια κατάσταση και μια διαδικασία, τις συνέπειες του οποίου υφίσταται ο κρατούμενος και πριν τη φυλάκισή του, πόσο μάλλον μετά την έκτιση της ποινής του. Η περίοδος του εγκλεισμού λειτουργεί όχι μόνο ανασταλτικά, αλλά και επιβαρυντικά στην προσπάθεια επανένταξης, ελλοχεύοντας κινδύνους τόσο για τη σωματική, όσο και τη ψυχική του υγεία, ανεξαρτήτως της διάρκειας και της έντασης που οι παρενέργειες του εγκλεισμού μπορεί να έχουν. Εξάλλου, ο θεσμός της φυλακής έχει αναμφισβήτητα κατηγορηθεί για την αποτυχία του να επανεντάσσει τους κρατούμενους και εμφανίζεται ως «αναγκαίο κακό» της κοινωνίας.

Εντός αυτού του αποδεκτού πλαισίου, εμφανίζονται ευκαιρίες μέσα από την εφαρμογή εκπαιδευτικών θεσμών, σχολικής, επαγγελματικής και κοινωνικής εκπαίδευσης, τις οποίες μπορούν οι κρατούμενοι να αδράξουν με τυπικά και ουσιαστικά οφέλη. Έτσι, από την πλευρά των κρατουμένων, η συμμετοχή και το ενδιαφέρον σαφώς ενθαρρύνεται όταν παρέχονται σημαντικά ανταλλάγματα, όπως η μείωση των ημερών φυλάκισης, μέσα από το θεσμό της ευεργετικής επιμέτρησης της ποινής.

Η συμμετοχή στα εκπαιδευτικά προγράμματα που υλοποιούνται σε ορισμένα καταστήματα κράτησης, εμφιλοχωρεί σημαντικά ουσιαστικά οφέλη. Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι η εκπαίδευση εντός της φυλακής λειτουργεί ως ένας προστατευτικός χώρος διακίνησης ελεύθερων ιδεών, επαφής με το έξω περιβάλλον, ανταλλαγής απόψεων, διοχέτευσης των αρνητικών συνεπειών του εγκλεισμού και ψυχικής ανάτασης του κρατουμένου. Η συμμετοχή στην εκπαιδευτική διαδικασία επομένως, δρα σε συμβολικό επίπεδο, ως μέσο υποκατάστασης της ανελευθερίας του ατόμου και ως φυγή εξόδου από το περιβάλλον της φυλακής. Σε ορισμένους κρατούμενους, το

με τίτλο «Δράσεις στο ΣΔΕ Φυλακών Λάρισας», διαθέσιμο στο: <http://www.epea.org/epeahellas/?p=82>, ανακτήθηκε στις: 26/8/2011.

σύνολο αυτών των ευεργετημάτων μπορεί να πολλαπλασιάσει τις πιθανότητες κοινωνικής επανένταξης με την αποφυλάκισή τους, δρώντας ως ασπίδα προστασίας στην κοινωνία, στον οικογενειακό και επαγγελματικό περίγυρο, σπάζοντας το φαύλο κύκλο «αποκλεισμός-φυλάκιση-αποκλεισμός».

Ωστόσο, η εξεύρεση εργασίας και η κάλυψη των άμεσων βιοτικών αναγκών φαντάζουν επιτακτικές ανάγκες μετά την απόλυση του κρατουμένου. Τούτο διαφαίνεται από τα αιτήματα προς την «ΕΠΑΝΟΔΟ» και τους άλλους θεσμικούς φορείς, σε συνδυασμό με το χαμηλό κοινωνικό-οικονομικό προφίλ του κρατουμένου. Φαίνεται, όμως, πως η παρακολούθηση σχολικών και επαγγελματικών προγραμμάτων στη φυλακή δεν εγγυάται την επαγγελματική επανένταξη του αποφυλακιζόμενου ατόμου. Η ενδοϊδρυματική εκπαίδευση αποσκοπεί στην κοινωνική ενσωμάτωση, μέσα από τη μείωση της υποτροπής, την κοινωνική στήριξη και την ενεργοποίηση του κρατουμένου στην αναζήτηση εργασίας αργότερα. Όμως η εξεύρεση εργασίας στην πράξη αναχαιτίζεται από θεσμικά εμπόδια, όπως κωλύματα διορισμού, λιγοστές θέσεις εργασίας και φυσικά, την προκατάληψη των εργοδοτών.

Επιπλέον, στα επίσημα στατιστικά και τις απολογιστικές Εκθέσεις της χώρας, δε δίνεται ξεκάθαρη εικόνα του αριθμού των φορέων, των προγραμμάτων και του αριθμού των συμμετεχόντων σε πρωτοβουλίες εκπαίδευσης ενήλικων κρατουμένων. Μια χαρτογράφηση της κατάστασης θα βοηθούσε τους σχεδιαστές πολιτικής στην καλύτερη οργάνωση και υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων που ανταποκρίνονται επαρκώς στις εξειδικευμένες ανάγκες των κρατουμένων.

Σε επίπεδο Ε.Ε., η εκπαίδευση ενηλίκων κρατουμένων προσανατολίζεται κυρίως στην εξυπηρέτηση των αναγκών της αγοράς εργασίας και στην επαγγελματική επανένταξη του ατόμου, εξυπηρετώντας τους στόχους της αύξησης της οικονομικής ανταγωνιστικότητας της Ευρώπης. Εξάλλου η ομάδα των φυλακισμένων-αποφυλακισμένων αποτελεί μία από τις πολλές ομάδες Ε.Κ.Ο. για την οποία αναπτύσσονται δράσεις κοινωνικής ένταξης. Μολονότι οι εκπαιδευτικοί θεσμοί του Υπ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. συγχρηματοδοτούνται από την Ε.Ε. βάσει των κατευθύνσεων που θέτει, στην ελληνική σφραγιστική πρακτική αυτοί αποκτούν διαφορετικό προσανατολισμό, στοχεύοντας κυρίως στην ένταξη με όρους ψυχοκοινωνικούς και λιγότερο οικονομικούς.

Η εφαρμογή των ευρωπαϊκών κατευθύνσεων εξαρτάται από το σχεδιασμό εθνικών πολιτικών από τα αρμόδια Υπ.Δ.Δ.Α.Δ. και στην περίπτωση της ενδοϊδρυματικής εκπαίδευσης από τη συμμετοχή του Υπ.Π.Δ.Β.Μ.Θ., με μικρότερο ρόλο του Υπ.Ερ.Κ.Α. Γίνεται εύλογα κατανοητό ότι η εμπλοκή πολλών Υπουργείων στο ζήτημα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων ελλοχεύει κινδύνους ουσιαστικής μη εφαρμογής προγραμμάτων και πρωτοβουλιών, λόγω επικάλυψης, ανταγωνιστικότητας, αναρμοδιότητας ή συναρμοδιότητας των διαφορετικών εμπλεκόμενων φορέων. Παράδειγμα αποτελεί η εφαρμογή προγραμμάτων ψυχοκοινωνικής υποστήριξης των κρατουμένων από το Υπ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. και η ταυτόχρονη παρουσία κοινωνικών υπηρεσιών στις φυλακές. Επιπλέον, ο ρόλος ορισμένων θεσμικών φορέων αμφισβητείται, όπως η δυσaráσκεια των κρατουμένων στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, καθώς και η επαγγελματική απασχόληση αποφυλακισμένων μέσω δημόσιων φορέων εξεύρεσης εργασίας. Στα παραπάνω προστίθεται και η παρουσία του Τρίτου τομέα, όπου θεωρείται πως έρχεται να καλύψει ουσιαστικά θεσμικά κενά του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος.

Ωστόσο, σε θεσμικό τουλάχιστον επίπεδο, αναγνωρίζεται μια αξιόλογη προσπάθεια εναρμόνισης των νόμων και λοιπών κανονιστικών πράξεων στον «ανθρωπιστικό» προσανατολισμό της επανακοινωνικοποίησης κρατουμένων, μέσα και από το θεσμό της εκπαίδευσης, ως δικαίωμα συμμετοχής του κρατουμένου και όχι ως σκοπού αναμόρφωσης. Η θεσμική συνεργασία διαφορετικών Υπουργείων (Παιδείας-Δικαιοσύνης), επιχειρεί το «πάντρεμα» δύο διαφορετικών φιλοσοφιών που μέχρι πρότινος φάνταζαν αντικρουόμενες: του «τιμωρητικού» της δικαιοσύνης και του «απελευθερωτικού» της εκπαίδευσης. Εδώ, βέβαια, θα λέγαμε ότι διαφαίνεται περισσότερο «στεγανά» να έχει καταρρίψει το Υπ. Δικαιοσύνης στην προσπάθεια ανάδειξης ενός σύγχρονου σωφρονιστικού συστήματος. Επιπλέον, η πολιτεία φαίνεται να σέβεται και να εφαρμόζει τις κατευθύνσεις που συστήνει το Συμβούλιο της Ευρώπης, όπως για παράδειγμα, η απονομή ίδιας αξίας στην εκπαίδευση, όπως και στην εργασία των κρατουμένων, μέσα από τον ευεργετικό υπολογισμό των ημερών της ποινής, η ύπαρξη βιβλιοθηκών και η προσπάθεια εκσυγχρονισμού των εκπαιδευτικών, τουλάχιστον, εγκαταστάσεων.

Ωστόσο, σε πρακτικό επίπεδο, τα εκπαιδευτικά προγράμματα ενήλικων κρατουμένων δεν επαρκούν, σε σύγκριση με το σύνολο των εγκλείστων, ούτε

απευθύνονται προς όλους. Γι' αυτό κρίνεται σημαντική η θεσμική και οικονομική εγγύηση για την απρόσκοπτη λειτουργία των προγραμμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης, καθώς και η επέκτασή τους σε όλες τις φυλακές της χώρας, όπως ο θεσμός των Σ.Δ.Ε. Δυστυχώς, θεσμικές παρεμβάσεις όπως η περίπτωση της μεταφοράς αρμοδιότητας λειτουργίας των Κ.Ε.Ε. στους καλλικρατιακούς Δήμους, έχουν αρνητικές πρακτικές συνέπειες όπως λειτουργικά κενά, αποδεικνύοντας τα προβλήματα ασυνέχειας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στις φυλακές.

Επιπλέον, θα μπορούσε κάποιος να αντικρούσει την άποψη ότι σε ένα δικαίωμα σύστημα ανταποδοτικότητας, «επιβραβεύεται» η συνετή συμπεριφορά του κρατουμένου με αντάλλαγμα τη μείωση των ημερών εγκλεισμού, ενώ παράλληλα το κράτος «διαφημίζει» την πολιτική του, αδιαφορώντας για το προβληματικό, εκ των θεμελίων του σωφρονιστικό σύστημα, έτσι όπως αντανάκλαται μέσα από τη λειτουργία και τη φιλοσοφία της φυλακής. Δηλαδή, ότι η εκπαίδευση λειτουργεί ως μέσο κοινωνικού ελέγχου των κρατουμένων παρά επανένταξης. Ωστόσο, η ηθικολογία της συγκεκριμένης προβληματικής συναντά τα ρεαλιστικά προβλήματα της μικροκοινωνίας του φυλακισμένου: Την επιθυμία του για τη γρηγορότερη επάνοδο στον ελεύθερο κόσμο. Αν σε τούτα προστεθούν τα οφέλη της εκπαίδευσης στη φυλακή σε ψυχοκοινωνικό, κυρίως, επίπεδο, φαίνεται να ενισχύεται η άποψη ότι τουλάχιστο, μέσω της εκπαίδευσης «εξανθρωπίζεται» και το ίδιο το σύστημα της φυλακής.

Τελικά, δεδομένης της επανόδου των κρατουμένων κάποια στιγμή, στην κοινωνία, κρίνεται συμφέρουσα η από πλευράς της πολιτείας ομαλή επανένταξη του αποφυλακισμένου, αρκεί βέβαια αυτή να μην εξαντλείται σε έναν καθαρά τυπικό ρόλο. Μέσα από κατάλληλα διαμορφωμένους εκπαιδευτικούς θεσμούς, ίσως καταστεί ελπιδοφόρα η μετατροπή ενός πολύπλοκου και επίπονου εγχειρήματος, όπως είναι η κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων, σε ένα όραμα με πραγματικές πτυχές και εφικτές διαστάσεις.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλεξιάδης, Σ. (1998), *Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής: Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Αλεξιάδης, Σ. (2001), *Σωφρονιστική*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Αλεξιάδης, Σ. (2004), *Εγκληματολογία* (δ' εκδ.), Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Απειρανθίτου, Μ. (2006), *Η Πρόσληψη από τους Ανήλικους Κρατούμενους του Προληπτικού της Υποτροπής Ρόλου των Σωφρονιστικών Καταστημάτων*. Δημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Βιβλιοθήκη. Διαθέσιμο στο: <http://library.panteion.gr:8080/dspace/handle/123456789/696>, ανακτήθηκε στις: 10/9/2011.
- Becker, H.S. (2000), *Οι Περιθωριοποιημένοι. Μελέτες στην Κοινωνιολογία της Παρέκκλισης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βιδάλη, Σ., Ζαγούρα, Π. (2008), «Εισαγωγή». Στο: Βιδάλη, Σ., Ζαγούρα, Π. (επιμ.), *Συμβουλευτική και Φυλακή*, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 9- 18.
- Βιδάλη, Σ. (2008), «Νέες «ειδικές» κατηγορίες κρατούμενων: διαστάσεις της συμβουλευτικής στη φυλακή». Στο: Βιδάλη, Σ., Ζαγούρα, Π. (επιμ.), *Συμβουλευτική και Φυλακή*, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 41- 69.
- Γαλανοπούλου Κ. (2010), *Εκπαίδευση στις Φυλακές*. Δημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Κρήτη: Πανεπιστήμιο Κρήτης, Βιβλιοθήκη.
- Γεώργας, Κ. Δ. (2004), *Παγκοσμιοποίηση και Φτώχεια*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γιοβάνογλου, Σ. (2006), *Θεσμικά Προβλήματα της Κοινωνικής Επανάταξης των Αποφυλακισθέντων* (Σειρά: Κοινωνική αρωγή και ποινική δικαιοσύνη, τ.2), Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Γιωργούλας, Σ. (2002), «Κοινωνικός αποκλεισμός και αποφυλακισμένοι. Ο σχεδιασμός των προγραμμάτων που εκπονεί το Υπουργείο Δικαιοσύνης». Στο: Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: «για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε...»*, Εισηγήσεις Τριήμερου Συνεδρίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 16-18 Μαΐου 1999, Μ.Κ.Ο. «Αθηνά», Αθήνα: Αρμός, σ. 273- 280.
- Γογούση, Φ. (2007), *Εμπειρισμός, Ρεαλισμός και Αποκλεισμός. Τα Προγράμματα Κοινωνικής Επανάταξης των Αποφυλακισθέντων*. Μεταπτυχιακή εργασία, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Βιβλιοθήκη. Διαθέσιμη στο: <http://library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/730/1/gogousi.pdf>, ανακτήθηκε στις: 5/9/2011.
- Γογούση, Φ. (2011), «Εμπειρισμός, ρεαλισμός και αποκλεισμός. Τα προγράμματα κοινωνικής επανάταξης των αποφυλακισθέντων». Στο: Χαλκιά, Α.- Ε. (επιμ.), *Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα, η Αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Ι. Φαρσεδάκη*, τ.1^{ος}, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 1043- 1062.
- Cross, P. (1988), *Adult as Learners*, San Francisco: Jossey- Bass.
- Δασκαλάκη, Η., Παπαδοπούλου, Π. Δ., Τσαμπαρλή, Δ., Φρονίμου, Έ. (1996), «Φυλακισμένοι, πρώην φυλακισμένοι και κοινωνικός αποκλεισμός». Στο: Καραντινός, Δ., Μαράτου- Αλιπράντη, Λ., Φρονίμου, Ε., Κατσούλης, Η.

- (επιμ.), *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα* (τ.Α'), Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 367- 406.
- Διακομματική Επιτροπή για την εξέταση του σωφρονιστικού συστήματος της χώρας και των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων (2011), Πρακτικά συνάντησης της 29/3/2011, <http://icorantis.wordpress.com>, ανακτήθηκε στις: 2/9/2011.
- Δημητρούλη, Κ., Θεμελή, Ό., Ρηγούτσου, Ε. (2006), *Η εκπαίδευση ενηλίκων στις φυλακές. Το αποτέλεσμα μιας προσπάθειας στη χώρα μας*. Πρακτικά Συνεδρίου «Δια Βίου Μάθηση για την Ανάπτυξη, την Απασχόληση και την Κοινωνική Συνοχή», Βόλος, 31/3- 2/4, ΙΔΕΚΕ, σ. 199- 204. Διαθέσιμο στο: <http://repository.edulll.gr/edulll/handle/10795/143>, ανακτήθηκε στις: 16/7/2011.
- Δήμου, Γ.Η. (1998), *Απόκλιση- Στιγματισμός. Αφομοιωτική Θεωρητική Προσέγγιση των Αποκλίσεων στο Σχολείο* (Σειρά: Ψυχολογία, τ.10), Αθήνα: Gutenberg.
- Εθνική Έκθεση Στρατηγικής για την Κοινωνική Προστασία και την Κοινωνική Ένταξη (Ε.Ε.Σ.Κ.Π.Κ.Ε.) 2008-2010.
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Ε.Ε.Δ.Α.), Έκθεση 2008, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. Διαθέσιμο στο: http://www.nchr.gr/category.php?category_id=314, ανακτήθηκε στις: 24/8/2011.
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Ε.Ε.Δ.Α.), Έκθεση 2009, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. Διαθέσιμο στο: http://www.nchr.gr/media/ektheseis_eeda/ekthessi_2009_gr.pdf, ανακτήθηκε στις: 24/8/2011.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.) (2011), Βάση Στατιστικών Δεδομένων, Σωφρονιστική Δικαιοσύνη, http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/PAGE-themes?p_param=A0603&r_param=SJU30&y_param=2007_00&mytabs=0, ανακτήθηκε στις 5/7/2011.
- ΕΠΑΝΟΔΟΣ (2010), Αδημοσίευτη Έκθεση Πεπραγμένων 2010.
- EQUAL (2006), Κοινωνία Εντάσσουσα, <http://www.equal-greece.gr/groupsubdetailaction.asp?Ergonum=9>, ανακτήθηκε στις: 6/9/2011.
- EUROPA (2009), Πρόγραμμα για τη διά βίου μάθηση 2007-13, http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/general_frame_work/c11082_el.htm, ανακτήθηκε στις: 2/9/2011.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2000), «Υπόμνημα σχετικά με την εκπαίδευση καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής», SEC 1832, 30/10/2000.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001), «Η πραγμάτωση μιας ευρωπαϊκής περιοχής δια βίου μάθησης», Ανακοίνωση COM 678, τελικό, 21/11/2001.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2002), «Η απάντηση της Ευρώπης στην παγκόσμια γήρανση- Προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής προόδου σε ένα κόσμο που γερνά. Μια συνεισφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη 2η παγκόσμια συνέλευση για τη γήρανση», Ανακοίνωση COM 143, τελικό, 18/03/2002.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2006), «Θέσπιση Προγράμματος Δράσης στον Τομέα της Δια Βίου Μάθησης», Απόφαση 1720-24/11/2006.
- European Association for Adult Education (E.A.E.A.) (2011), EAEA completed projects: Reality, practice and collaboration for education in European prisons, http://www.eaea.org/index.php?k=7058&projekti_id=3368, ανακτήθηκε στις: 5/9/2011.

- European Prison Education Association (E.P.E.A.) (2007), http://www.epea.org/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=27, ανακτήθηκε στις: 29/8/2011.
- European Prison Education Association (E.P.E.A.) (2011), http://www.epea.org/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1, ανακτήθηκε στις: 29/8/2011.
- European Prison Education Association (E.P.E.A.) Hellas (2009), <http://www.epea.org/epeahellas/?p=58>, ανακτήθηκε στις: 29/8/2011.
- Ε.Υ.Σ.Ε.Κ.Τ. (χ.χ.), Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, Κοινωνική Ένταξη, <http://www.esfhellas.gr/articleDetails.aspx?iden=103#υλοποίηση>, ανακτήθηκε στις: 31/8/2011.
- Foucault, M. (1989), *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*, Χατζηδήμου Κ.-Ράλλη Ι. (μτφρ.), Αθήνα: Ράππα.
- Goffman, E. (1994), *Άσυλα*, Κομνηνός, Ξ. (μτφρ.), Αθήνα: Ευρύαλος.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2005), «Κοινωνικός αποκλεισμός και δίκτυα προστασίας στη σύγχρονη πόλη». Στο: Ζαϊμάκης, Γ., Κανδυλάκη, Α. (επιμ.), *Δίκτυα Κοινωνικής Προστασίας. Μορφές Παρέμβασης σε Ευπαθείς Ομάδες και σε Πολυπολιτισμικές Κοινότητες*, Αθήνα: Κριτική, σ. 67- 91.
- Ζάννης, Π. (2006), «Κοινωνικός αποκλεισμός: εισαγωγή στην έννοια. Η κατανόηση της διαδικασίας». Στο: *Η Ανάπτυξη Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών*, Αθήνα: Ερμής και ΕΚΕΠΙΣ, σ. 4 – 27, athena-net, paper no 2.
- Ζάννης, Π. (2009), *Οι Δυνατότητες Κοινωνικής Ενσωμάτωσης Ειδικών Κοινωνικών Ομάδων μέσω της Αγοράς Εργασίας*. Έρευνα στο πλαίσιο του προγράμματος «Δίαυλοι Επικοινωνίας» του έργου: «Ενίσχυση της Απασχόλησης με την Ενεργό συμμετοχή των Μ.Κ.Ο.» β' κύκλος, που συγχρηματοδοτείται με 80% από κοινοτικούς και 20% από εθνικούς πόρους. Αθήνα: Σωματείο Γονέων Κηδεμόνων και Φίλων Ατόμων με Αναπηρίες «ΕΡΜΗΣ».
- Θανοπούλου, Μ., Φρονίμου, Έ., Τσιλιμγκάκη, Β. (1997), *Αποφυλακιζόμενες Γυναίκες: το Δικαίωμα στην Επαγγελματική Επανενταξη*, Αθήνα: Α. Σάκκουλας.
- Θεμελή, Ό. (2008), «Τα «δεινά του εγκλεισμού» και η συμβουλευτική κρατουμένων». Στο: Βιδάλη, Σ., Ζαγούρα, Π. (επιμ.), *Συμβουλευτική και Φυλακή*, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 21- 39.
- Θεοφίλου, Π. (2004), *Η Επαγγελματική Προετοιμασία και Ένταξη των Ατόμων που Κινδυνεύουν με Κοινωνικό Αποκλεισμό: Αποφυλακισμένοι Νέοι*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Βιβλιοθήκη.
- Holzer, H., Raphael, S., Stoll, M. (2003), *Employment Barriers Facing Ex- Offenders*. Urban Institute Reentry Roundtable, entitled: «Employment Dimensions of Reentry: Understanding the Nexus between Prisoner Reentry and Work», New York University Law School, 19-20/5/2003. Διαθέσιμο στο: http://www.urban.org/uploadedPDF/410855_holzer.pdf, ανακτήθηκε στις: 7/9/2011.
- Ι.Δ.ΕΚ.Ε. (2011), Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, http://www.ideke.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=75, ανακτήθηκε στις: 28/8/2011.
- Καβουνίδη, Τ. (1996), «Κοινωνικός αποκλεισμός: έννοια, κοινοτικές πρωτοβουλίες, ελληνική εμπειρία και διλήμματα πολιτικής». Στο: Καραντίνος, Δ., Μαραύτου-Αλιπράντη, Α., Φρονίμου, Ε., Κατσούλης, Η. (επιμ.), *Διαστάσεις του*

- Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα (τ.Α')*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 47- 80.
- Καρατζά, Λ. (2006), *Βασική Νομοθεσία Σωμάτων Ασφαλείας*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Καρυτινού, Σ. (2006), *Η Στάση Ατόμων Ηλικίας 20- 26 Ετών Απέναντι σε Αποφυλακισμένα Άτομα: μια Εμπειρική Μελέτη της Προκατάληψης*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Βιβλιοθήκη.
- Κατρούγκαλος, Γ., 2004: *Θεσμοί και Συστήματα Κοινωνικής Προστασίας στο Σύγχρονο Κόσμο*. Αθήνα- Κομοτηνή: Σάκκουλας Α.Ν.
- ΚΕ.ΘΕ.Α. (2008), *Μελέτη Αποτύπωσης και Αξιολόγησης Υφιστάμενης Κατάστασης*, (β' εκδ.), Αθήνα: ΚΕ.ΘΕ.Α.
- Κοντιάδης, Ξ., Κατρούγκαλος, Γ. (2005), «Κοινωνικά δικαιώματα ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων: οι κανονιστικές δεσμεύσεις του κοινού νομοθέτη». Στο: Ζαϊμάκης, Γ., Κανδυλάκη, Α. (επιμ.), *Δίκτυα Κοινωνικής Προστασίας. Μορφές Παρέμβασης σε Ευπαθείς Ομάδες και σε Πολυπολιτισμικές Κοινότητες*, Αθήνα: Κριτική, σ. 373-390.
- Κοντονή, Α. (2010), *Εκπαίδευση Ενηλίκων. Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Τεχνικές Εφαρμογής*, Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.
- Κουλούρης, Ν.Κ. (2009), *Η Κοινωνική (Επαν)ένταξη της Φυλακής*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κουράκης, Ν. (2009), *Η Ποινική Καταστολή: Μεταξύ Παρελθόντος και Μέλλοντος* (ε' εκδ.), Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Κρίβας, Σ., Καγκαλίδου, Ζ. (2003), «Σύνδεση του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας με την αγορά εργασίας μέσω της εγκαθίδρυσης του θεσμού Συμβουλευτική για τη Σταδιοδρομία». Στο: Βεκρής, Λ., Χοντολίδου, Ε., (επιμ.), *Προδιαγραφές Σπουδών για τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας*, Αθήνα: Γ.Γ.Ε.Ε.- Ι.Δ.ΕΚ.Ε., σ. 269- 277.
- Κ.Υ.Α. 20535/751/18-10-2010, «Κατάρτιση Προγράμματος Επιχορήγησης 800 Νέων Ελεύθερων Επαγγελματιών ανέργων Ατόμων με Αναπηρίες (Α.με.Α), Απεξαρτημένων από εξαρτησιογόνες ουσίες και Αποφυλακισμένων ατόμων και Προγράμματος Επιχορήγησης 50 θέσεων Εργονομικής Διευθέτησης του χώρου εργασίας για Άτομα με Αναπηρίες (Α.με.Α)», (Φ.Ε.Κ. 1663/Β/19-10-2010).
- Κ.Υ.Α. 20537/752 (2), «Κατάρτιση Ειδικού Τριετούς Προγράμματος ενίσχυσης εργοδοτών με επιχορήγηση που αντιστοιχεί στο ύψος των συνολικών ασφαλιστικών εισφορών, για την πρόσληψη 2.300 ανέργων Ατόμων με Αναπηρίες (Α.με.Α), Απεξαρτημένων από εξαρτησιογόνες ουσίες, Απόφυλακισμένων, Νεαρών Παραβατικών Ατόμων ή Νεαρών Ατόμων που βρίσκονται σε κοινωνικό κίνδυνο και Προγράμματος Επιχορήγησης 50 θέσεων Εργονομικής Διευθέτησης του χώρου εργασίας για Άτομα με Αναπηρίες (Α.με.Α)», (Φ.Ε.Κ. 1663/Β/19-10-2010).
- Lazerges Ch. (2000), Le défi de la réinsertion, *Archives de Politique Criminelle*, τ.22, σ.93-234.
- Λεούδης, Δ. (2004), Εκπαίδευση εκ των έσω. *Ηλεκτρονικό Ενημερωτικό Δελτίο ΑΡΣΙΣ*, τ.8, σ.8-9. Διαθέσιμο στο: http://www.arsis.gr/news_8.pdf, ανακτήθηκε στις: 28/8/2011.

- Μάνος, Ν. (1997), *Βασικά Στοιχεία Κλινικής Ψυχιατρικής*, (αναθεωρημένη έκδοση), Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Μανουσάκη, Α. (2005), *Προγράμματα απασχόλησης του Ο.Α.Ε.Δ. για την ένταξη στην αγορά εργασίας των Ευπαθών Κοινωνικών Ομάδων*. Εισήγηση στο Αναπτυξιακό Συνέδριο Ηπείρου, Θεματική Ενότητα: Ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού- Προώθηση στην απασχόληση, 24-25/6/2005.
- Μαργάρα, Θ. (2011), «Η εκπαίδευση ενηλίκων στα σωφρονιστικά καταστήματα: η περίπτωση των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας». Στο: Χαλκιά, Α.- Ε. (επιμ.), *Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα, η Αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας*. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Ι. Φαρσεδάκη, τ.2^{ος}, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 1315- 1331.
- Μαργαρίτης, Λ, Παρασκευόπουλος, Ν. (2005), *Ποινολογία, άρ. 50- 133 Π.Κ.*, (δ' εκδ.), Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.
- Μαργαρίτης, Λ., Παρασκευόπουλος, Ν. (2009), *Σωφρονιστικός Κώδικας και Συναφή Νομοθετήματα*, (γ' εκδ.), Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Μαρινοπούλου, Φ. (2009), *Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας στη Φυλακή: Εξωραϊσμός Εγκλεισμού ή Παράθυρο στη Ζωή και Μοχλός Επανένταξης;*. Πρακτικά παρουσίασης Ημερίδας με θέμα: «Η εκπαίδευση στις Φυλακές: Μοχλός Επανένταξης, Αθήνα, 9/5/2009. Διαθέσιμο στο: <http://www.epea.org/epeahellas/?p=82>, ανακτήθηκε στις: 26/8/2011.
- McLaughlin, E., Muncie, J. (2001), *The Sage Dictionary of Criminology*, London: Sage Publications.
- Μητροσύλη, Μ, Φρονίμου, Ε. (2008), *Οικογενειακή, Επαγγελματική και Κοινωνική Επανένταξη Ειδικών Ομάδων Πληθυσμού: Η Περίπτωση των Γυναικών Κρατουμένων*, Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε. Διαθέσιμο στο: <http://www.theartofcrime.gr/assets/fronimou.pdf>, ανακτήθηκε στις: 28/8/2011.
- Mott, J. (1985), *Adult Prisons and Prisoners in England and Wales 1970- 1982: A Review of the Findings of Social Research*, London: HMSO Books.
- Μουσούρου, Λ. (1998), «Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική προστασία». Στο: Κασιμάτη, Κ. (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: η Ελληνική Εμπειρία*, Αθήνα: Gutenberg, σ. 67- 85.
- Μπεκιάρη, Ε., Κατσαδώρας, Κ. (χ.χ.), *Οδηγός για την Αναγνώριση του Αυτοκαταστροφικού Κρατουμένου*, Μ.Κ.Ο. «Κλίμακα». Διαθέσιμο στο: <http://suicide-help.gr/files/pdf/PRISON%20SUICIDE%20PREVENTION.pdf>, ανακτήθηκε στις: 20/8/2011.
- Ν. 1558/1985, «Κυβέρνηση και Κυβερνητικά Όργανα», (Φ.Ε.Κ. 137/Α/26-7-1985).
- Ν. 1851/1989, «Κώδικας βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων και Άλλες Διατάξεις», (Φ.Ε.Κ. 122/Α/16-5-1989).
- Ν. 2525/1997, «Ενιαία Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και άλλες διατάξεις», (Φ.Ε.Κ. 188/Α/23-9-1997)
- Ν. 2776/1999, «Σωφρονιστικός Κώδικας», (Φ.Ε.Κ. 291/Α/24-12-1999).
- Ν. 2909/2001, «Ρυθμίσεις θεμάτων εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και άλλες διατάξεις», (Φ.Ε.Κ. 90/Α/2-5-2001).
- Ν. 3699/2008, «Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες», (Φ.Ε.Κ. 199/Α/2-10-2008).

- N. 3879/2010, «Ανάπτυξη της Δια Βίου Μάθησης και λοιπές διατάξεις», (Φ.Ε.Κ. 163/A/21-9-2010).
- Νικολόπουλος, Γ. (2005), Το ζήτημα της επαγγελματικής επανένταξης των πρώην καταδίκων: Θεωρητικές επισημάνσεις, ερευνητικά πορίσματα και κοινωνικές δράσεις, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ.118, σ.95- 118. Διαθέσιμο στο: http://www.grsr.gr/preview.php?c_id=337, ανακτήθηκε στις: 28/8/2011.
- Νικολόπουλος, Γ. (2008), *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως Φορέας Αντεγκληματικής Πολιτικής: Το «Πρόγραμμα της Χάγης» και η Εφαρμογή του*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών (2009), Στεγνά Θεραπευτικά Προγράμματα, <http://www.okana.gr/node/143>, ανακτήθηκε στις: 20/8/2011.
- Πανούσης, Γ. (2008), «Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο Φυλακών: Ένας πρώτος απολογισμός (1996- 2002)». Στο: Βιδάλη, Σ., Ζαγούρα, Π. (επιμ.), *Συμβουλευτική και Φυλακή*, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 121- 140.
- Παπαθανασίου, Ν. (2010), *Η Εκπαίδευση των Κρατουμένων. Το Παράδειγμα του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Διαβατών Θεσσαλονίκης*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., Βιβλιοθήκη. Διαθέσιμο στο: <http://invenio.lib.auth.gr/record/123163>, ανακτήθηκε στις: 1/9/2011.
- Παπατζανάκη, Ε., Πυκνή, Μ., Σερέτη, Π. (2005), *Συμβουλευτική Κρατουμένων*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ- ΓΓΕΕ- ΙΔΕΚΕ- ΚΕΕ. Διαθέσιμο στο: <http://repository.edulll.gr/130>, ανακτήθηκε στις: 15/7/2011.
- Π.Δ. 427/1994: «Κύρωση Κανονισμού Στρατιωτικών Φυλακών», (Φ.Ε.Κ. 242/A/30-12-1994):.
- Π.Δ. 36/2000, «Οργανισμός Υπουργείου Δικαιοσύνης», (Φ.Ε.Κ. 29/A/17-2-2000).
- Π.Δ. 300/2003, «Σύσταση και λειτουργία νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου με την επωνυμία ΕΠΑΝΟΔΟΣ», (Φ.Ε.Κ. 256/A/5-11-03) .
- Πιτσελά, Α. (1999), «Η εκπαίδευση των κρατουμένων ως παράγοντας κοινωνικής τους επανένταξης». Στο: Bemmman, G, Σπινέλλης, Δ. (επιμ.), *Ποινικό Δίκαιο- Ελευθερία- Κράτος Δικαίου*. Τιμητικός τόμος για τον Γ.Α. Μαγκάκη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 647- 673.
- Πιτσελά, Α. (2006), *Η Κοινωνική Αρωγή στο Πεδίο της Ποινικής Δικαιοσύνης* (β' εκδ.), (Σειρά: Κοινωνική αρωγή και ποινική δικαιοσύνη, τ.1), Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- PRAKSIS (χ.χ.), Προγράμματα Ανάπτυξης Κοινωνικής Στήριξης και Ιατρικής Συνεργασίας, <http://www.inegsee.gr/equal/equal2/praksis>, ανακτήθηκε στις: 6/9/2011.
- PRAKSIS (2008), Κέντρο Υποδοχής Αποφυλακισμένων Αθήνας, <http://www.praksis.gr/default.asp?pid=57&la=1>, ανακτήθηκε στις: 6/9/2011.
- Ρηγούτσου, Ε. (2005), *Συμβουλευτική Κρατουμένων*, Αθήνα: Γ.Γ.Ε.Ε.- Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
- Rogers, A. (1999), *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων*, Παπαδοπούλου, Μ.- Τόμπρου Μ. (μτφρ.), Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Σακελλαρόπουλος, Θ., 2001: *Υπερεθνικές Κοινωνικές Πολιτικές την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική.
- Sannas, D. (2011), «NGO's and re-entry: Contributions to the Greek penal system». In: Ikponwosa, E., Jones, R. (eds.), *Global Perspectives on Re-entry*, Finland: Tampere University Press, p. 58- 78. Διαθέσιμο στο: <http://www.google.com/books?id=MyFnFsI9wL4C&printsec=frontcover&hl=el>

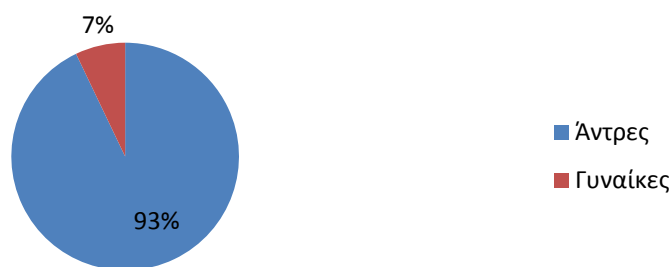
- [&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](#), ανακτήθηκε στις: 25/7/2011.
- Smith, P.B., Bond, M.H. (2005), *Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία* (γ' εκδ.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σπανού, Ε. (1999), «Πρόλογος». Στο: Σπανού, Ε. (επιμ.), *Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός- Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 15- 24.
- Σπινέλη, Κ. (2009), *Η ενδοϊδρυματική εκπαίδευση εξουδετερώνει τους παράγοντες κινδύνου για υποτροπή*; Πρακτικά παρουσίασης Ημερίδας με θέμα: «Η εκπαίδευση στις Φυλακές: Μοχλός Επανένταξης», Αθήνα, 9/5/2009. Διαθέσιμο στο: <http://www.epea.org/epeahellas/?p=82>, ανακτήθηκε στις: 26/8/2011.
- Συνήγορος του Πολίτη (2006), *Ετήσια Έκθεση 2005*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Συκιώτου, Α. (2011), Ιστολόγιο Εγκληματολογικών Επιστημών- Σημειώσεις Σωφρονιστικής, <http://sykiotou.blogspot.com/2011/06/3.html>, ανακτήθηκε στις: 19/8/2011.
- Συριτουδής, Π. (2005), *Παραδόσεις Ποινικού Δικαίου. Ανάλυση Προσαρμοσμένη στο Αστυνομικό Επάγγελμα*, Διδυμότειχο: ιδιωτική έκδοση.
- Ταρατόρη, Ε., Κουγιουρούκη, Μ., Στραβάκου, Π., Αλβανόπουλος, Γ., Καλπακίδου, Κ., Πεγιάδου, Κ., Τοπουζέλη, Φ., Φράγκου, Τρ. (2008), *Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας: Θεωρία- Έρευνα*, Θεσσαλονίκη: Αδερφοί Κυριακίδη α.ε.
- Τράντας, Γ. (2009), *Δράσεις στο Σ.Δ.Ε. Φυλακών Λάρισας*. Πρακτικά παρουσίασης Ημερίδας με θέμα: «Η εκπαίδευση στις Φυλακές: Μοχλός Επανένταξης», Αθήνα, 9/5/2009. Διαθέσιμο στο: <http://www.epea.org/epeahellas/?p=82>, ανακτήθηκε στις: 26/8/2011.
- Τσαλικογλου, Φ. (1996), *Μυθολογίες Βίας και Καταστολής* (β' εκδ.), Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τσιάκαλος, Γ. (1998), «Κοινωνικός αποκλεισμός: ορισμοί, πλαίσιο και σημασία». Στο: Κασιμάτη, Κ. (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: η Ελληνική Εμπειρία*, Αθήνα: Gutenberg, σ.39- 65.
- Τσιάκαλος, Γ. (1999), «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαίδευση στην Ευρώπη». Στο: Σπανού, Ε. (επιμ.), *Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός- Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 49- 68.
- Τσίγκανου, Ι. (1998), «Εκπαίδευση και απασχόληση «κοινωνικά μειονεκτούντων» ατόμων: φράγματα και αποκλεισμοί». Στο: Μαράτου- Αλιπράντη, Λ., Χατζηγιάννη, Α. (επίμ.), *Ανεργία, Εργασία, Εκπαίδευση- Κατάρτιση στην Ελλάδα και στη Γαλλία. Πρακτικά Ελληνογαλλικού Συνεδρίου*, Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε, σ. 249- 259.
- Τσιμπουκλή, Α., Φίλιπς, Ν. (2008), *Εκπαίδευση Εκπαιδευτών Ενηλίκων*, Αθήνα: Υ.Π.Ε.Π.Θ.- Γ.Γ.Ε.Ε.- Ι.Δ.ΕΚ.Ε. Διαθέσιμο στο: <http://blogs.sch.gr/kkiourtsis/files/2011/05/ekpaideysi-ekpaideytn-en%CE%B9likwn-2008.pdf>, ανακτήθηκε στις: 29/8/2011.
- Υπ.Δ.Δ.Α.Δ. (2011), Οργάνωση του Σωφρονιστικού Συστήματος στην Ελλάδα, <http://www.ministryofjustice.gr>, ανακτήθηκε στις: 19/8/2011.
- Υπ.Δ.Δ.Α.Δ. (2011), Γενικός Στατιστικός Πίνακας Κρατουμένων- Ποινών, <http://www.ministryofjustice.gr>, ανακτήθηκε στις: 4/9/2011.

- Υπουργική Απόφαση 58819/03, «Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β'», (Φ.Ε.Κ. 463/Β/17-4-2003).
- Υπουργική Απόφαση 47503/05, «Εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας των ειδικών καταστημάτων κράτησης νέων», (Φ.Ε.Κ. 889/Β/30-6-2005).
- Υπουργική Απόφαση 4014/07, «Λειτουργία τμημάτων εκτός έδρας Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε)», (Φ.Ε.Κ. 2275/Β/29-11-2007).
- Υπουργική Απόφαση 260/08, «Οργάνωση και Λειτουργία των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας», (Φ.Ε.Κ. 34 Β/16-1-2008).
- Υπουργική Απόφαση 68173/08, «Κανονισμός Εσωτερικής Λειτουργίας του Νομικού Προσώπου Ιδιωτικού Δικαίου “ΕΠΑΝΟΔΟΣ”», (Φ.Ε.Κ. 1998/Β/26-9-2008).
- Φερόνας, Α., 2010: *Σημειώσεις για το μάθημα: Κοινωνική Ευρώπη: Θεμελιώδεις Έννοιες και Θεσμοί Κοινωνικής Πολιτικής*. Αθήνα: Ε.Κ.Δ.Δ.Α.
- Φρονίμου, Ε. (2008), *Γυναίκες στη φυλακή: οι συνθήκες και οι συνέπειες του εγκλεισμού*. Συνοπτικά Πρακτικά Ημερίδας με τίτλο: «Συνθήκες κράτησης και δικαιώματα των κρατούμενων στις ελληνικές φυλακές», Αθήνα, 4/12/2008, Ε.Ε.Δ.Α. Διαθέσιμο στο: http://www.nchr.gr/document.php?category_id=146&document_id=879, ανακτήθηκε στις: 24/8/2011.
- Χαίδου, Α. (2002), *Το Σωφρονιστικό Σύστημα: Ζητήματα Θεωρίας και Πρακτικής*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χασιώτης, Β. (2010), *Ο Σχεδιασμός και η Υλοποίηση Εκπαιδευτικής Παρέμβασης για το Γραμματισμό Ενήλικων Κρατούμενων. Το Παράδειγμα των Δικαστικών Φυλακών Διαβατών Θεσσαλονίκης (τ.Ι^{ος})*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. Διαθέσιμο στο: <http://invenio.lib.auth.gr/record/123689/files/Xasiotis.pdf>, ανακτήθηκε στις: 20/6/2011.
- Χοντολίδου, Ε. (2003α), «Η έννοια του γραμματισμού στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας». Στο: Βεκρής, Λ., Χοντολίδου, Ε., (επιμ.), *Προδιαγραφές Σπουδών για τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας*, Αθήνα: Γ.Γ.Ε.Ε.- Ι.Δ.ΕΚ.Ε., σ. 35- 46.
- Χοντολίδου, Ε. (2003β), «Το πρόγραμμα σπουδών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας». Στο: Βεκρής, Λ., Χοντολίδου, Ε., (επιμ.), *Προδιαγραφές Σπουδών για τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας*, Αθήνα: Γ.Γ.Ε.Ε.- Ι.Δ.ΕΚ.Ε., σ. 75- 80.

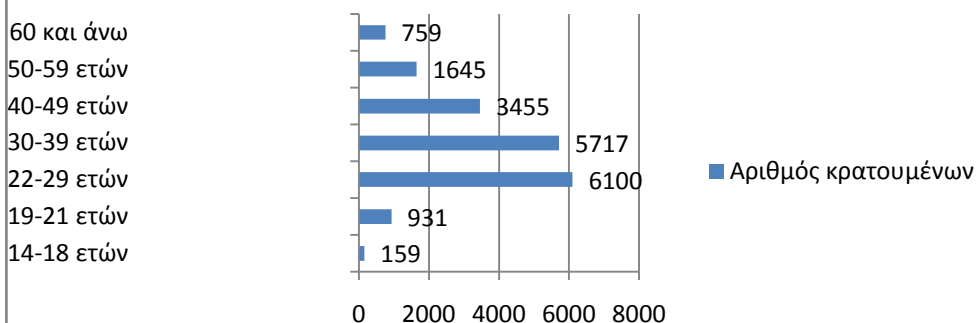
Παραρτήματα

Παράρτημα 1: Προφίλ κρατουμένων - καταδίκων στις ελληνικές φυλακές

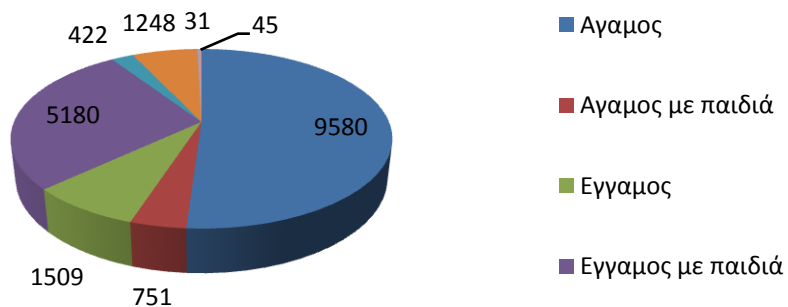
Κατάδικοι και υπόδικοι (σύνολο: 18.766)

Αριθμός κρατουμένων με βάση την ηλικία- έτος 2007

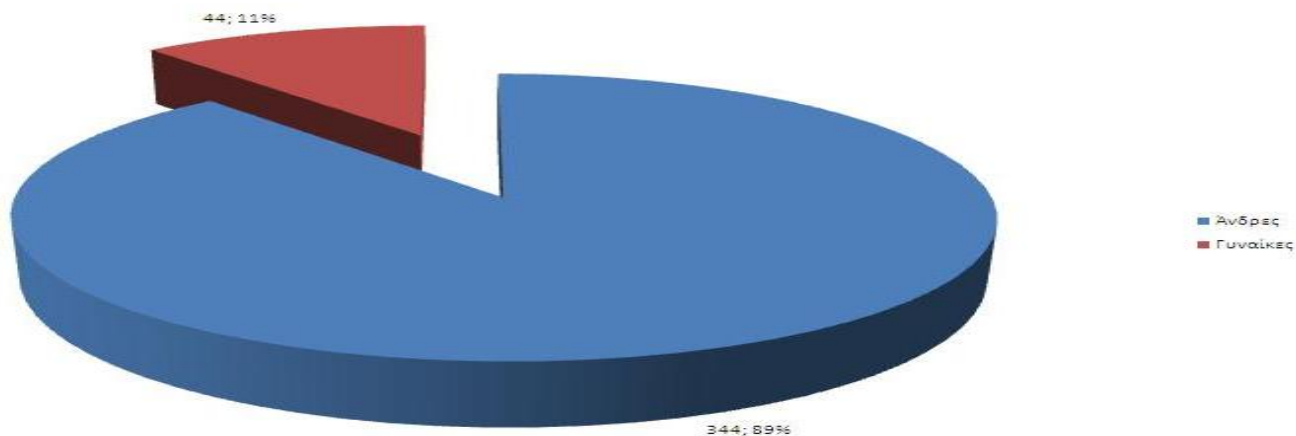
Οικογενειακή κατάσταση

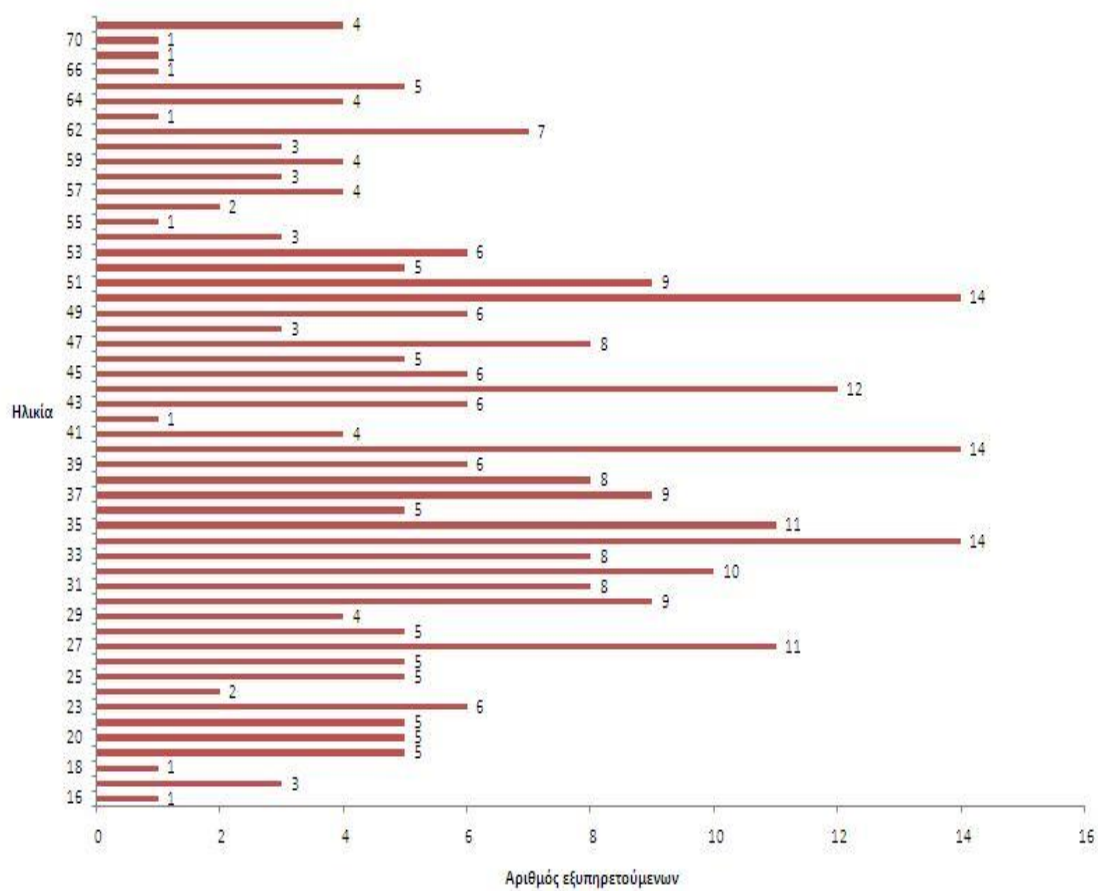
Πηγή στοιχείων: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2007 (μερική αναπαραγωγή)

Παράρτημα 2: Προφίλ αποφυλακιζόμενου ατόμου

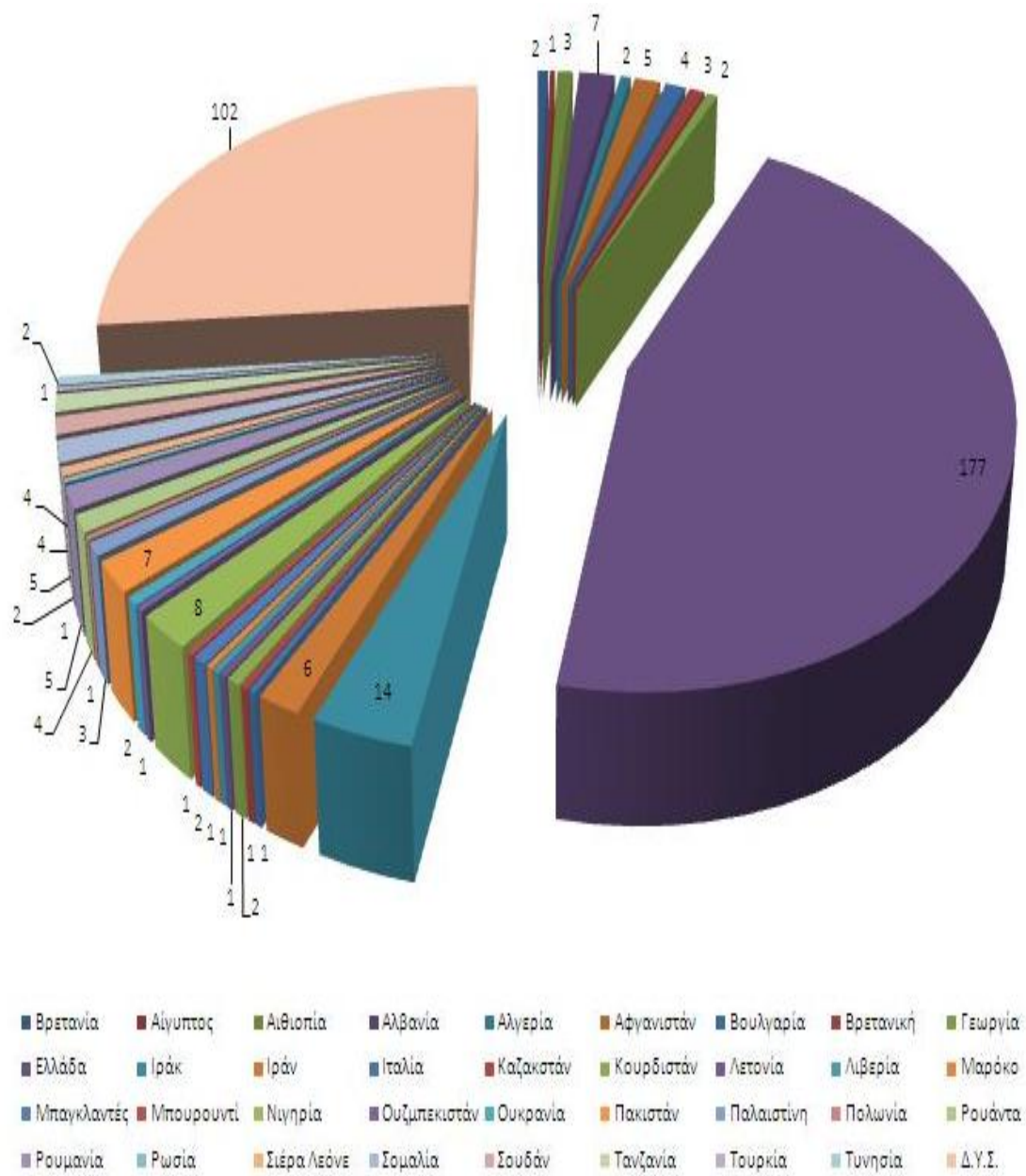
Φύλο αποφυλακιζομένων

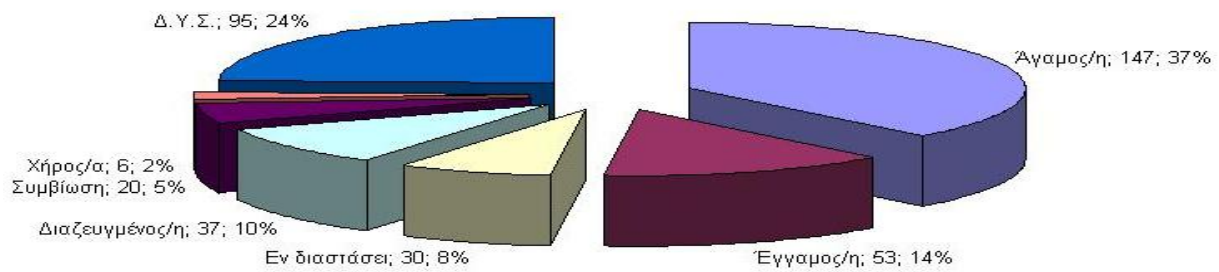
Ηλικία εξυπηρετούμενων

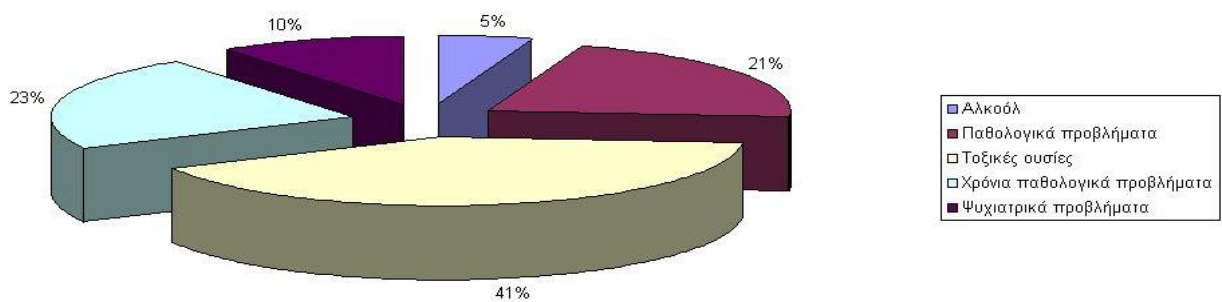
Εθνικότητα αποφυλακιζομένων

Οικογενειακή κατάσταση

Προβλήματα υγείας

Πηγή: «ΕΠΑΝΟΔΟΣ», Αδημοσίευτη Έκθεση Πεπραγμένων, 2010.

Παράρτημα 3: Καταστήματα κράτησης στην Ελλάδα

Καταστήματα κράτησης	
A. Ειδικά καταστήματα κράτησης ενηλίκων- Αγροτικές Φυλακές	
1.	Αγροτική φυλακή Αγιάς
2.	Αγροτική φυλακή Κασσάνδρας
3.	Αγροτική φυλακή Τίρυνθας
4.	Κεντρική αποθήκη υλικού φυλακών (Κ.Α.Υ.Φ.)
B. Ειδικά καταστήματα κράτησης νέων	
1.	Ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (Ε.Κ.Κ.Ν.) Αυλώνα
2.	Ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (Ε.Κ.Κ.Ν.) Βόλου
3.	Α.Σ.Κ.Α. Κασσαβέτειας
Γ. Θεραπευτικά καταστήματα	
1.	Ψυχιατρείο κρατουμένων Κορυδαλλού
2.	Νοσοκομείο κρατουμένων Κορυδαλλού
3.	Κέντρο απεξάρτησης τοξικομανών κρατουμένων Ελεώνα Θηβών
Δ. Καταστήματα κράτησης	
1.	Γυναικών Κορυδαλλού
2.	Πάτρας
3.	Χαλκίδας
4.	Κέρκυρας
5.	Αλικαρνασσού
6.	Τρικάλων
7.	Μαλανδρινού
8.	Γυναικών Ελαιώνα Θηβών
9.	Κορυδαλλού
10.	Ιωαννίνων
11.	Κομοτηνής
12.	Κορίνθου
13.	Θεσσαλονίκης
14.	Λάρισας
15.	Ναυπλίου
16.	Νεάπολης
17.	Τρίπολης
18.	Χανίων
19.	Χίου
20.	Κω
21.	Άμφισσας
22.	Κεντρικής Μακεδονίας II (Νιγρίτα Σερρών)
Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου (ν. 2298/95 και ν. 3860/2010)	
Ανεξάρτητα κέντρα απεξάρτησης τοξικομανών κρατουμένων	
1.	Ελεώνας Θηβών (ν.2721/99)
2.	Κασσάνδρας Χαλκιδικής (ν.2721/99) –σε εξέλιξη -

Πηγή: Υπ. Δ.Δ.Α.Δ., 2011

Παράρτημα 4: Προγράμματα Ο.Α.Ε.Δ. Ε.Κ.Ο. 2010

Προγράμματα Ε.Κ.Ο.	Δικαιούχοι	Διάρκεια επιδότησης	Παρατηρήσεις
Ν.Ε.Ε. Ε.Κ.Ο. & Πρόγραμμα επιχορήγησης 50 θέσεων εργονομικής διευθέτησης του χώρου εργασίας Α.μεΑ.	Α.μεΑ., Απεξαρτημένα άτομα, Αποφυλακισμένοι	36 μήνες	Δελτίο ανεργίας σε ισχύ Έναρξη δραστηριότητας 01/09/2009 και μετά Ποσό επιχορήγησης: 28.000 ευρώ Συμμετοχή Ο.Α.Ε.Δ. 90% κόστους δαπάνης για εργονομικές διευθετήσεις του χώρου εργασίας και έως 2500 ευρώ/δικαιούχο
Ειδικό 3ετές Πρόγραμμα Ν.Θ.Ε. Ε.Κ.Ο. & Πρόγραμμα επιχορήγησης 50 θέσεων εργονομικής διευθέτησης του χώρου εργασίας για Α.μεΑ.	Ιδιωτικές επιχειρήσεις και γενικά εργοδότες ιδιωτικού τομέα – όχι μείωση προσωπικού το εξάμηνο πριν την αίτηση υπαγωγής	36μήνες + διατήρηση θέσεων άλλους 12	Ωφελούμενοι: Α.μεΑ., Απεξαρτημένα άτομα, νεαρά παραβατικά ή νεαρά άτομα σε κοινωνικό κίνδυνο- δελτίο ανεργίας σε ισχύ & εξατομικευμένη προσέγγιση. Ποσό επιχορήγησης: 100% των ασφαλιστικών εισφορών εργοδοτών και εργαζομένων.

Πηγή στοιχείων: Ο.Α.Ε.Δ., Κ.Υ.Α. 20535/751/18-10-2010, Κ.Υ.Α. 20535/751/18-10-2010, http://www.oaed.gr/Pages/SN_1208.pg, ανακτήθηκε στις: 5/9/2011.

Παράρτημα 5: Απορρόφηση αποφυλακιζόμενων ατόμων σε Προγράμματα Ν.Θ.Ε. και Ν.Ε.Ε. του Ο.Α.Ε.Δ., 2000- 2010

Σχήμα 1: Στατιστικά στοιχεία επιδότησης Ν.Θ.Ε. & Ν.Ε.Ε. ατόμων Ε.Κ.Ο. όλων των Προγραμμάτων επιδότησης Ν.Θ.Ε. & Ν.Ε.Ε. (2000-2005)

ΟΜΑΔΕΣ-ΣΤΟΧΟΣ	ΝΘΕ	ΝΕΕ	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΜΕΑ	7.636	2.398	10.034
ΑΠΕΞΑΡΤΗΜΕΝΑ ΑΤΟΜΑ	928	612	1.540
ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΑ ΑΤΟΜΑ & ΝΕΑΡΑ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΑ ΑΤΟΜΑ	579	355	934
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΕΣ	1.670	734	2.404
ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ (ΑΡΧΗΓΟΙ ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ-ΚΑΚΟΠΟΙΗΜΕΝΕΣ)	561	179	740
ΑΤΟΜΑ ΑΠΟΜΑΚΡΥΣΜΕΝΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ & ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ	528	204	732
ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ	169	48	217
ΜΑΚΡΟΧΡΟΝΙΑ ΑΝΕΡΓΟΙ ΗΛΙΚΙΑΣ 45-64 ΕΤΩΝ	252	69	321
ΛΟΙΠΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΠΟΥ ΑΠΕΙΛΟΥΝΤΑΙ ΜΕ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ	551	383	934
ΣΥΝΟΛΟ	12.848	4.982	17.830

Πηγή: Μανουσάκη, 2005: 7 (βλ. βιβλ. αναφορές).

Σχήμα 2: Στατιστικά στοιχεία υπαγωγών προγραμμάτων Απασχόλησης Ν.Θ.Ε. και Ν.Ε.Ε.

<u>Ν.Ε.Ε.</u>		
ΕΤΟΣ	ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟΙ	
	ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΕΣ	ΔΙΑΚΟΠΕΣ
2007	16	1
2008	24	6

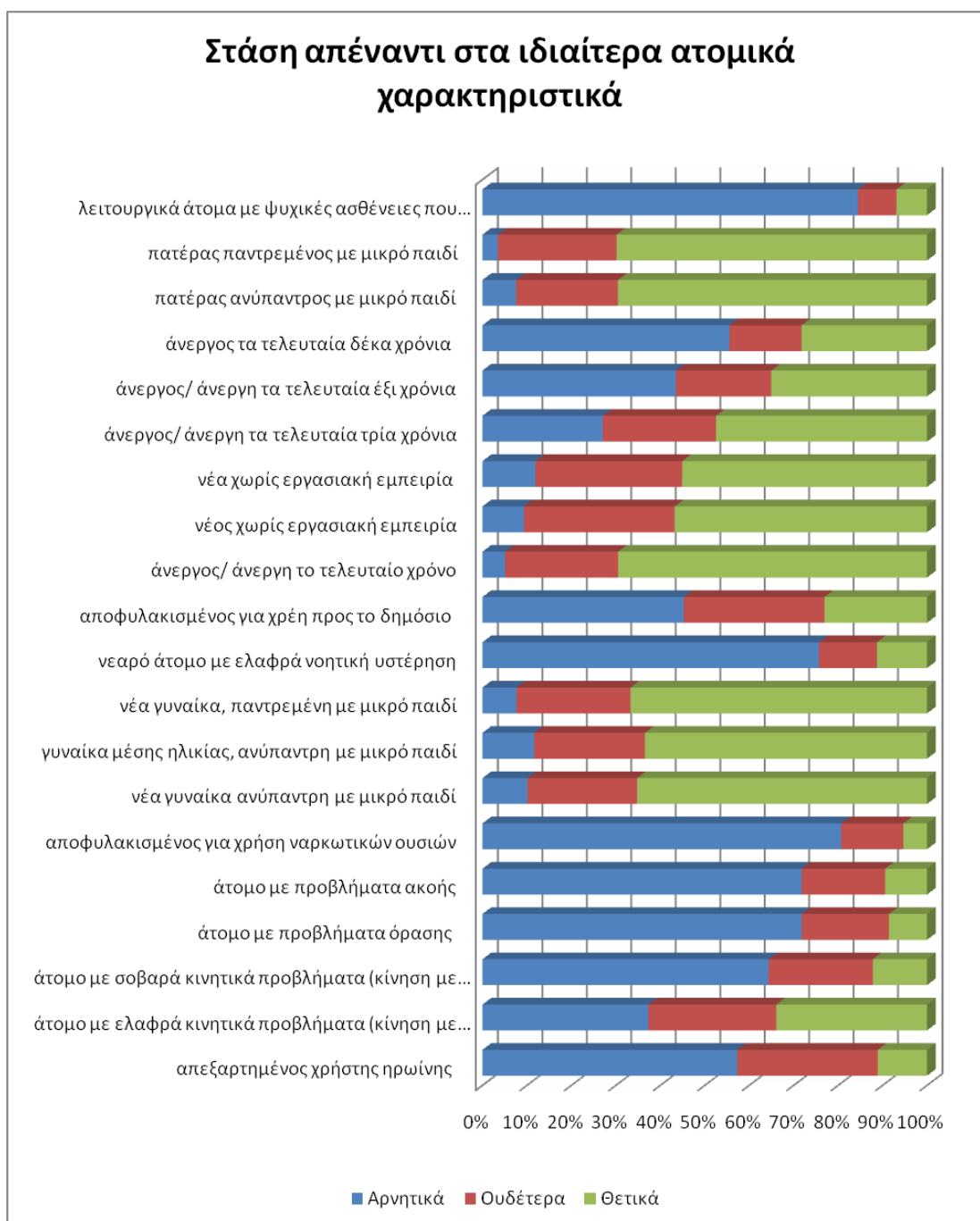
2009	18	1
2010	0	1
ΣΥΝΟΛΟ	58	9

Ν.Θ.Ε.

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟΙ		
	ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΕΣ	ΥΠΟ ΕΓΚΡΙΣΗ	ΔΙΑΚΟΠΕΣ
2007	9	0	3
2008	6	0	2
2009	6	0	2
2010	1	5	0
ΣΥΝΟΛΟ	22	5	7

Πηγή: Ο.Α.Ε.Δ.- Διοίκηση, Ειδική Υπηρεσία Ε.Κ.Ο. (μερική αναδημοσίευση στοιχείων).

Παράρτημα 6: Η στάση των εργοδοτών απέναντι στα ατομικά χαρακτηριστικά

Πηγή: Ζάννης, 2009: 26 (βλ. βιβλ. αναφορές).

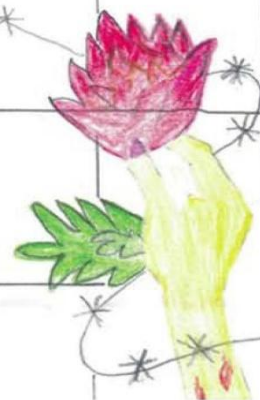
Παράρτημα 7: Οι επιδράσεις της εκπαίδευσης στη φυλακή

(Μέσα από τη δημιουργική έκφραση συναισθημάτων, κατά την τελευταία συνάντηση γυναικών κρατουμένων στα Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων (2003- 2004 και 2004-05)).

Οι Εκπαιδευτές και συμβουλευτικές
με βοήθησαν αρκετά να γνωρίσω
πράγματα που μου ήταν άγνωστα σε
βρέθηκε δουλειά. Η συμβουλευτική ήταν
αρκετά ενδιαφέρουσα & μάθε εκπαιδευση
ήταν πολύ ηθικά & δημιουργική
Ευχαριστούμε Μ.

Οι εκπαιδευτές της Συμβουλευτικής ήταν πολύ ευχαριστημένοι &
ενδιαφερόμενοι. Κατάφεραν, ενίοτε, να με βοηθήσουν, γιατί είχαν τη
μορφή συζητήσεων. Τα θέματα για τα οποία συζητούσαμε, μου ήταν
λίγο πολύ γνωστά. Έτσι, είχα τη δυνατότητα, να διαγωνιστώ με
μία αντιμέτωπη από τη δική μου γνώση, τημνησκωνόντας τη
γνώση μου & κριτικές, κριτικές, αλλά δημιουργικές
έχοντας έμφαση στην αλληλεγγύη σταθμάτα.
Ευχαριστούμε

Κάθε φορά που έρχομαι στο
πρόγραμμα περνάω ευχαρίστητα το χρόνο
που κάνω συζητήσεις για διάφορα
θέματα, ενίοτε πολύ καλά, μου αρέσει.
Και θα ήθελα να γίνονται πιο
συχνά τέτοια προγράμματα, μου
βοήθησε ψυχολογικά πολύ
Χ.Ν

ΚΥΡΙΑ
 ΣΑΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ ΓΙΑ ΤΗΝ
 ΣΤΗΡΙΞΗ ΣΑΣ ΚΑΙ ΟΤΙ ΜΑΣ ΕΧΕΤΕ
 ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ - ΑΙΣΘΑΝΟΜΑΣΤΕ ΠΟΛΥ
 ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΓΙΑΤΙ
 ΚΑΤΑΦΕΡΑΤΕ ΝΑ ΜΑΣ ΚΑΝΕΤΕ
 ΝΑ ΑΙΣΘΑΝΘΟΥΜΕ ΟΜΟΡΦΑ
 ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ - ΜΕ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
 ΑΥΤΟ ΒΟΗΘΗΣΑΤΕ ΣΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ
 ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΜΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
 ΚΑΙ ΕΛΠΙΖΟΥΜΕ ΝΑ ΣΥΝΕΧΙΣΤΕΙ
 ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΚΑΛΥΤΕΡΕΣ
 ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΘΩΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ
 ΕΠΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
 Η ΟΠΟΙΑ ΣΥΜΒΑΛΛΕΙ ΓΙΑ ΤΗΝ
 ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΑΥΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΜΕ ΕΚΤΙΜΗΣΗ Σ.

Λιπόν έχω αισθανθεί πολύ ωραία με την γνώριμία μου
 μαζί σου, και κίρως με τις συζητήσεις που κάναμε
 αόχετος αν ήταν λίγες ή φορές της βιαντζιγας.
 Βρίκα πολύ ενδιαφέροντα πράγματα που γίνανε εσύ
 για να τα ξέρω, και να πράξω ανάλογα όταν
 με το κοίλο αποφασίζω.

Τ.

Πηγή: Παπατζανάκη et al., 2005: 81, 125 (βλ. βιβλ. αναφορές).

Παράρτημα 8: Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης κρατουμένων (1996)

Πρόγραμμα	Κατάστημα κράτησης	Άτομα	Φορέας
Ειδικότητα μηχανοτεχνίτη αυτοκινήτων (9μήνες¹²⁵)	Φυλακή Τίρυνθας	25	Ο.Α.Ε.Δ.
1. Χρήση ηλεκτρολόγων Η/Υ 2. Ηλεκτρονική τυπογραφία 3. Ηλεκτρολογία αυτοκινήτων 4. Σχέδιο computer 5. Ηλεκτρονικά ραδιοφώνου, τηλεόρασης	Δικαστική φυλακή Κορυδαλλού	30 ανά αντικείμενο	ΕΛ.ΚΕ.ΠΑ.
Τυπογραφία και βιβλιοδεσία	Εκπαίδευση στο Τμήμα Τεχνολογίας Γραφικών Τεχνών ΤΕΙ Αθηνών	30	Υπ. Δικαιοσύνης
1. Αγγειοπλαστική 2. Αργυροχοΐα 3. Ψεύτικα κοσμήματα 4. Προγράμματα αναλφαβητισμού 5. Κεραμική 6. Ξυλογλυπτική 7. Καλαθοπλεκτική	Διάφορες φυλακές χώρας	10- 15 ανά πρόγραμμα	Γ.Γ.Λ.Ε.
Κατασκευή χειροποίητων χαλιών	Γυναικεία φυλακή Κορυδαλλού	20- 25	Ε.Ο.Π.
Εκπαίδευση στις υδραυλικές και ηλεκτρολογικές εργασίες	Δικαστική Φυλακή Λάρισας	¹²⁶	Θεσσαλικό Κέντρο Ερευνών

Πηγή στοιχείων: Δασκαλάκη et al., 1996): 373-374 (βλ. βιβλ. αναφορές).

¹²⁵ Με επιδότηση των εκπαιδευομένων.

¹²⁶ Δε διευκρινίζεται αριθμός.

Παράρτημα 9: Επιμορφωτικά προγράμματα κρατουμένων (2009).

<u>ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ</u>	<u>ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ</u>	<u>ΦΟΡΕΑΣ</u>
Θήβα	Παραδοσιακοί χοροί	Λύκειο Ελληνίδων
Θήβα	Παραδοσιακά όργανα	Ν.Ε.Λ.Ε. Βοιωτίας
Θήβα	1. Ιστορία 2. Ελληνική γλώσσα 3. Μέσα στις λέξεις Ι 4. Ταξίδι στη γλώσσα Ι 5. Συμβουλευτική 6. Πληροφορική-Επικοινωνίες	Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
Θήβα	Προετοιμασία επανένταξης γυναικών στην αγορά εργασίας	Χ.Ε.Ν.
Θήβα	Λόγος & Ύφασμα	ΑΡΣΙΣ
Κ.Κ. Κορυδαλλού	1. Γλωσσική εκπαίδευση αλλοδαπών 2. Εκπαίδευση Τσιγγάνων 3. Αγγλική γλώσσα 4. Οργάνωση και διοίκηση επιχειρήσεων 5. Θεατρική παιδεία 6. Συμβουλευτική	Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
Ψυχιατρείο	1. Γλωσσική εκπαίδευση αλλοδαπών 2. Θεατρική παιδεία 3. Συμβουλευτική	
Αλικαρνασός	1. Ξυλογλυπτική 2. Ελληνική γλώσσα 3. Εκμάθηση χρήσης Η/Υ	Ν.Ε.Λ.Ε. Ηρακλείου
Πάτρα	Αρτοποιοί-Ζαχαροπλάστες	Υπουργείο Εργασίας

Τρίκαλα	1. Αγιογραφία 2. Κεραμική	N.E.Λ.Ε.
Χαλκίδα	Χειριστές Η/Υ	Υπουργείο Εργασίας
Αγιά	1. Ελληνική γλώσσα & ιστορία 2. Ευρωπαϊκές γλώσσες & ιστορία 3. Περιβάλλον-πολιτισμός-τουρισμός 4. Μαθηματικά & στατιστική 5. Πληροφορική & επικοινωνίες 6. Οικονομία-Διοίκηση-Επιχειρήσεις 7. Ενεργός πολίτης: δικαιώματα-υποχρεώσεις 8. Πολιτισμός-Τέχνες-Διαχείριση ελεύθερου χρόνου	Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
Κασσάνδρα	1. Μέσα στις λέξεις Ι 2. Ελληνική γλώσσα 3. Πληροφορική ΙΙ: βασικές έννοιες Η/Υ	Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
Τίρυνθα	1. Ελληνική γλώσσα 2. Συμβουλευτική 3. Διατροφή 4. Ελληνική μουσική 5. Συνοπτική ιστορία της Ευρώπης & της ΕΕ 6. Τοπική ιστορία 7. Σωματική και ψυχική υγεία 8. Περιβάλλον-Οικολογία	Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
Λάρισα	1. Ταξίδι στη Γλώσσα για Τσιγγάνους 2. Ελληνική γλώσσα για Τσιγγάνους 3. Συμβουλευτική για Τσιγγάνους 4. Ελληνική γλώσσα 5. Συμβουλευτική 6. Συμβουλευτική	Ι.Δ.ΕΚ.Ε. Ι.Δ.ΕΚ.Ε. Ι.Δ.ΕΚ.Ε. ΑΡΣΙΣ ΑΡΣΙΣ N.E.Λ.Ε.

Ναύπλιο	1. Ελληνική γλώσσα 2. Συμβουλευτική 3. Σωματική και ψυχική υγεία 4. Συνοπτική ιστορία της Ευρώπης & της ΕΕ 5. Ελληνική μουσική 6. Τοπική ιστορία	Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
Τρίπολη	1. Ελληνική γλώσσα 2. Συμβουλευτική	Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
Μαλανδρίνο	1. Μέσα στις λέξεις II 2. Εικαστικά	Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
Θεσσαλονίκη	1. Εργαστήριο λόγου 2. Ανθρώπινη επικοινωνία 3. Ελληνική γλώσσα 4. Αγγλική γλώσσα I	Ελλήνιον Σύλλογος Φύλων-Εθελοντών Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων Θεσσαλονίκης Ι.Δ.ΕΚ.Ε. Ι.Δ.ΕΚ.Ε.
Κομοτηνή	Εκμάθηση Η/Υ	ΑΡΣΙΣ
Κως	1. Βασικά γερμανικά I 2. Εφαρμοστές Η/Υ	Ι.Δ.ΕΚ.Ε. Υπουργείο Εργασίας

Πηγή: Έκθεση 2009 της Ε.Ε.Δ.Α.: 213- 214 (βλ. βιβλ. αναφορές).

Παράρτημα 10: Ειδικά προγράμματα κρατουμένων και σωφρονιστικών υπαλλήλων των Κ.Ε.Ε. (2006-2011)

Θεματική Ενότητα	Πρόγραμμα	Σύνολα:																	
		Τμήματα	Εκπ/νοι	Φύλο		Ηλικιακά Χαρακτηριστικά						Επίπεδο Εκπαίδευσης							
				Ανδρες	Γυναίκες	<19	20-24	25-29	30-44	45-64	>65	ΑΠΟΛΥΤΗΡ ΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ Υ	ΑΠΟΛΥΤΗΡ ΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ Υ	ΑΠΟΛΥΤΗΡ ΙΟ ΛΥΚΕΙΟΥ	ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ. ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠ/ΣΗΣ	ΠΤΥΧΙΟ Ι.Ε.Κ.	ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣ Η	ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣ Η	ΑΝΑΛΦΑΒΗ ΤΟΣ/Η
ΕΙΔΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ	Συμβουλευτική σωφρονιστικών υπαλλήλων (50 ώρες)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Προετοιμασία κρατουμένων για απολυτήριο Δημοτικού ΙΙ (200 ώρες)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Συμβουλευτική Κρατουμένων - Επανένταξη (50 ώρες)	8	113	85	28	2	6	9	72	22	2	46	23	6	1	0	2	1	34
	Προετοιμασία κρατουμένων για απολυτήριο Δημοτικού Ι (225 ώρες)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Συμβουλευτική Κρατουμένων (50 ώρες)	94	1319	923	396	15	96	254	668	269	17	567	311	153	49	7	20	39	173
Μερικά Σύνολα:		102	113	1008	424	17	102	263	740	291	19	613	334	159	50	7	22	40	207

Πηγή: Κ.Ε.Ε., Ι.Δ.Ε.Κ.Ε., Ιούνιος 2011 (μερική αναδημοσίευση στοιχείων).

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης (ΕΣΔΔ)

Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος

τηλ: 2131306225-6, fax: 2131306481,

www.ekdd.gr